

Harpokratov kult u X. italskoj regiji, Dalmaciji i Panoniji

Petroci, Klara

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:480136>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-11**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za povijest

Klara Petroci

Harpokratov kult u X. italskoj regiji, Dalmaciji i Panoniji

Diplomski rad

Zagreb,

2020.

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za povijest

Klara Petroci

HARPOKRATOV KULT U X. ITALSKOJ REGIJI, DALMACIJI I PANONIJI

Diplomski rad

Mentor: Dr. sc. Inga Vilogorac Brčić

Zagreb

2020.

SADRŽAJ

1. Predgovor	1
2. Uvod	3
2.1. Izvori	4
2.2. Stanje istraživanja	5
3. Povijesni kontekst nastanka kulta	11
3.1. Povijest kulta u Egiptu.....	11
3.2. Harpokrat u grčko-rimskom svijetu.....	12
4. Izidini kultovi u X. italskoj regiji, Dalmaciji i Panoniji.....	18
5. Harpokratov kult u X. italskoj regiji	22
6. Harpokratov kult u Dalmaciji.....	28
7. Harpokratov kult u Panoniji	30
8. Narav Harpokratovog kulta na razmatranim prostoru.....	34
8.1. Vrsta i broj spomenika.....	34
8.2. Ikonografija.....	36
8.3. Harpokrat i druga božanstva.....	37
8.4. Sljedbenici.....	38
8.5. Svetišta.....	40
8.6. Datacija.....	41
9. Zaključak	42
10. Sažetak na engleskom jeziku	44
11. Bibliografija	45
11.1. Kratice	45
11.2. Izdanja izvora i literatura	46
11.3. Mreža	57
Prilozi	58
Prilog 1: Katalog spomenika Harpokratovog kulta u X. italskoj regiji, Dalmaciji i Panoniji.....	58
Prilog 2: Fotografije spomenika	86
Prilog 3: Tablice	98

1. Predgovor

Izidini kultovi u provincijama su prihvaćeni kada su stekli status službene religije što je u X. italskoj regiji, Dalmaciji i Panoniji potvrđeno velikim brojem spomenika. Pronađeni novci ptolemejskog podrijetla na hrvatskoj obali govore o trgovačkim vezama s Egiptom u 3. i 2. stoljeću prije Krista,¹ no dokazi o postojanju Izidinog kulta u Dalmaciji datiraju se u drugu polovicu 1. stoljeća poslije Krista.² Od 1. do 3. stoljeća datiraju se i predmeti (oltari, kipovi, geme, amuleti i svjetiljke) s prikazom ili natpisom Harpokrata. Dakle, jasno je, ali i očekivano, da je Harpokrat u X. italskoj regiji, Dalmaciji i Panoniji prihvaćen zajedno s Izidom. Brojnost nalaza u X. italskoj regiji, Dalmaciji i Panoniji svjedoči o njegovoj važnosti i popularnosti. Neki su predmeti datirani između 1. stoljeća prije Krista i 1. stoljeća poslije Krista, no s obzirom na sve gore navedene argumente o vremenu prihvaćanja Izidinog kulta u drugoj polovici 1. stoljeća poslije Krista, smatram da nisu mogli nastati prije.

Cilj ovog rada bio je prikupiti podatke o spomenicima te na temelju njih utvrditi kako se bog štovao na istraživanom području. Potrebno je spomenuti da su, zbog stanja istraženosti, obrađeni uzorci slučajni pa ovakvo istraživanje uvelike ovisi o raspoloživom materijalu.

Očekivano, najviše je predmeta pronađeno na lokalitetima koji su bili dio X. italske regije koja je svojim najvećim dijelom bila na Apeninskom poluotoku. Već je spomenuto da su Izidini kultovi na prostor tri regije koje obrađujem uglavnom prodrli upravo iz Italije.

U uvodnom dijelu rada, prikazani su izvori i stanje istraživanja. Zatim smo objasnili povijesni kontekst nastanka kulta, posebno u Egiptu, a posebno u Grčkoj i u Rimskom Carstvu. U jednom poglavlju objasnili smo narav Izidinih kultova u X. italskoj regiji, Dalmaciji i Panoniji. Zatim smo detaljno izložili podatke o predmetnim izvorima pronađenim u tim regijama. Na kraju smo podatke dobivene analizom predmeta iz svake regije utvrdili sličnosti i razlike štovanja Harpokrata.

Zbog prirode Harpokratova kulta i njegovog privatnog konteksta, obrađene regije oskudijevaju epigrafskim izvorima. Drugim riječima, nije pronađen ni jedan oltar ili žrtvenik podignut isključivo Harpokratu (uvijek ide u paru s Izidom). Bricault i Győry navode da je nedostatak, odnosno mali broj oltara posvećenih samo Harpokratu zato što je imao sporednu ulogu u kultu iako se čini da je punopravan član trijade i tetrade.³ S druge strane, ne nedostaje brončanih figura ili sitnih predmeta od ostalih materijala na kojima je prikazan sam Harpokrat

¹ Kip iz Enone datiran potkraj I. stoljeća te natpis iz Bigeste datiran u doba Flavijevaca (Selem 1971, 296.)

² Selem 2008, 296.

³ Bricault 2013, 40.; Győry & Mráv 2002, 75.

što je dokaz privatne naravi njegova kulta. U Srijemskoj Mitrovici pronađen je ulomak freske što može upućivati čak i na njegov hramski kompleks.

Pronađene predmete podijelili smo u pet skupina. Prvu skupinu čine oltari. U drugu skupinu smjestili smo mramorne kipove (ovdje ćemo uvrstiti i mramorni svijećnjak), u treću brončane nalaze koji podrazumijevaju kipove i nakit (među njima se nalazi i nakit drugog materijala), u četvrtu predmete od terakote, a u petu game i amulete. Posebno se izdvajaju već spomenuta freska kao jedinstven primjer te natpis na bazi kipa Uzvišene Izide.

Sedam figura iz Arheološkog muzeja u Zagrebu, deset figura iz *Civico Museo d'Antichità "J.J. Winckelmann"* u Trstu te amulet koji se čuva u Puli također su izdvojene s obzirom na to da su uvezeni iz Egipta. Odijeljen je i kip koji se u određenoj literaturi pripisuje Harpokratovom kultu iako se to ne može sigurno reći. Riječ je kipu koji je nepotpun zbog oštećenja, ali pojedini simboli ili atributi mogli bi se pripisati Harpokratu.

Nakon analize i interpretacije građe iz obrađenih regija, napraviti ćemo sintezu dobivenih podataka.

Katalog (Prilog 1.) čini sveukupno 82 predmeta raspoređenih po istraženim regijama poredanim geografski, od sjevera prema jugu, odnosno zapada prema istoku. Svaka kataloška jedinica sadrži informacije o materijalu spomenika, dimenzijama, mjestu nalaza, trenutnom smještaju, dataciji te literaturi u kojoj su objavljeni. Relativno je čest slučaj da neka od navedenih informacija nedostaje. Osim kataloga s fotografijama, u prilogu rada su popis literature i tablice (Prilog 3.) koje prikazuju vrstu, broj, mjesto nalaza i dataciju predmeta te božanstva s kojima se Harpokrat prikazivao u obrađenim regijama.

Naposljetku, zahvaljujem mentorici dr. sc. Ingi Vilogorac Brčić na savjetima i stručnom usmjeravanju koji su uvelike pomogli kvaliteti rada. Zahvaljujem i ostalim profesorima Katedre za staru povijest koji su svojim sugestijama također pomogli u određenim aspektima rada. Zahvaljujem i Igoru Uraniću, kustosu Arheološkog muzeja u Zagrebu koji je pomogao razumjeti povijesni kontekst kipova koji se čuvaju u muzeju. Zahvaljujem i profesoru Mladenu Tomoradu te profesoru Attiliju Mastrocinqueu na svesrdnoj pomoći i poslanim radovima do kojih nisam mogla doći klasičnim putem. Zahvale idu i kustosima Arheološkog muzeja u Veroni Margheriti Bolli te Georgu Plattneru iz Kunsthistorisches Museum u Beču koji su mi pomogli odgonetnuti porijeklo pojedinih predmeta, kao i na poslanim fotografijama. Također, zahvaljujem i kustosima Arheološkog muzeja u Veneciji, Arheološkog muzeja u Akvileji, Arheološkog muzeja u Trstu, Arheološkom muzeju u Veroni te kustosici *Civico Museo d'Antichità "J. J. Winckelmann"* na pomoći i poslanim fotografijama.

Na kraju, posebne zahvale upućuju se članovima uže obitelji i nekolicini prijatelja na podršci i strpljenju koju su imali prilikom izrade ovoga rada.

2. Uvod

Veze Grka i Egipćana imaju svoje korijene duboko u prošlosti. Grci su tradicionalno Egipat smatrali izvorom znanja, a egipatsku kulturu vrijednom poštovanja.⁴

I grčka i egipatska religija utemeljene su na idejama prema kojima se prirodnim pojavama pripisuju božanstvene sile. Simbolika božanskih sila se traži (i nalazi) u prirodnim pojavama. Grčki i egipatski bogovi su personifikacija prirode i prirodnih pojava, bogovi simboliziraju more, nebo, kišu, ali i apstraktne elemente kao što su obnova života, snaga sunca, majčinstvo itd. S obzirom na te sličnosti, Grci su vrlo lako u egipatskim božanstvima pronašli pandan svojim bogovima: “Na egipatskom je Apolon Horus, Demetra Izida, a Artemida Bubastija.”⁵ Potrebno je spomenuti kako ipak nisu svi Grci bili tolerantni prema egipatskoj religiji, dapače, nailazimo na brojne kritike egipatskog panteona zbog zoomorfolškog prikazivanja bogova.

Međusobnim spajanjem, uspoređivanjem i povezivanjem atributa različitih božanstava dolazi do novih kombinacija. Brojna su božanstva doživjela razne sinkretizme kao i promjene kako bi zadovoljili i egipatska i grčka, a kasnije i rimska vjerska načela, a jedno od glavnih božanstava, ili “dominantna figura egipatske kultne sfere koja se rasprostirala po helenističkom i rimskom svijetu“ je Izida.⁶ Sinkretizmom je nastao i bog Serapis koji je objedinio egipatske bogove Ozirisa i Apisa, te grčkog Hada i kasnije rimskog Plutona. Izida i Oziris su ujedno i roditelji Harpokrata, još jednog od božanstava kojeg prihvaćaju, i prema svojim uvjerenjima i kulturnim značajkama mijenjaju Grci. Izida, Serapis i Harpokrat bili su dobro prihvaćeni u grčko-rimskom svijetu upravo zbog sličnosti s bogovima grčkog i rimskog panteona, ali i zbog antropomorfnosti svojih likova.

⁴ Uranić 2003, 192.

⁵ *Hdt. II.* 156.

⁶ Selem 1997, 17.

2.1. Izvori

Djela grčkih i rimskih pisaca vrijedan su izvor podataka o Harpokratu, njegovom rođenju i mitskoj ulozi. Najvažniji literarni izvor je Plutarhovo djelo *O Izidi i Ozirisu (De Iside et Osiride)* u kojem autor prepričava cijeli mit vezan uz Izidu i Ozirisa i rođenje Harpokrata. Ovidije spominje Harpokratovu simboliku mističnog božanstva.⁷ Varon u svojem djelu, između ostalog, uspoređuje rimska i egipatska božanstva, odnosno na temelju uloge rimskih božanstava pokušava objasniti onu egipatskih.⁸

Rad se uglavnom temelji na predmetnim potvrdama Harpokratovog kulta nađenim na prostoru negdašnjih rimskih provincija X. italske regije, Dalmacije i Panonije. Najbrojniji su predmetni izvori. U X. italskoj regiji, Dalmaciji i Panoniji pronađeni su jedan mramorni kip i mramorni svijećnjak, sedamnaest brončanih i zlatnih predmeta (kipovi manjih dimenzija i nakit), petnaest predmeta od terakote, uglavnom svjetiljke i kipovi te najviše gema i amuleta, njih dvadeset i dva. Predmetni izvori ne otkrivaju podatke o Harpokratovim sljedbenicima, ali upućuju na njegovu privatnu ulogu. S druge strane, šturi epigrafski izvori ponudili su dodatne informacije. U provincijama su otkrivena dva oltara na kojima se spominje Harpokratovo ime što može upućivati na javno štovanje boga ili čak na postojanje svetišta u kojem su bili izloženi. Osim njih, pronađena su još tri oltara posvećena Izidi na čijim se likovnim prikazima raspoznaje Harpokrat. Epigrafski spomenici jedini su izvor podataka o Harpokratovim štovateljima.

⁷ Ovid. *Met.* IX. 692, 2008.

⁸ Archive 2020. V. 57.

2.2. Stanje istraživanja

„Orijentalni“⁹, a pogotovo egipatski kultovi privlače pozornost znanstvenika već dugi niz godina. Krajem 19. stoljeća objavljuju se prve djelomične ili cjelovite sinteze, a značajniji interes javlja se od druge polovice 20. stoljeća. Većina znanstvenika bavila se egipatskim kultovima općenito, što je ostavljalo Harpokrata u sjeni važnijih božanstava – Izide i Ozirisa ili Serapisa. No to ne znači da pojedini autori nisu posvetili svoja istraživanja upravo njemu. Velik broj znanstvenika posvetio se proučavanju Harpokratova kulta kao fenomena, dok se drugi dio posvetio istraživanju spomenika njegova kulta uglavnom na području država u kojima žive.

Godine 1890. Wilhelm Drexler¹⁰ objavljuje pregled spomenika svih egipatskih kultova s, uglavnom, područja tadašnje Austro-Ugarske Monarhije. On je nalaze egipatskih kultova podijelio prema rimskim pokrajinama, a zatim i gradovima u kojima su pronađeni. Očekivano, X. italska regija nije obuhvaćena ovom sintezom jer je bila dijelom italskog prostora.

Korpus Ladislava Vidmana, *SIRIS* (1969)¹¹ može se smatrati jednim od ključnih radova posvećenih egipatskim kultovima. Vidman je obuhvatio sve dotad poznate epigrafske spomenike čitavog Rimskog Carstva posvećene Izidi i njezinim mitološkim pratiteljima, Serapisu i Harpokratu. U njemu se mogu pronaći i tri spomenika korištena u ovome radu, jedan iz X. italske regije, jedan iz Dalmacije te jedan iz Panonije.

Marie-Christine Budischovsky uglavnom se zanimala za „orijentalne“ nalaze jadranskog područja. U radu „La diffusion des cultes égyptiens d'Aquilée à travers les pays alpins“¹² bavila se prihvaćanjem egipatskih kultova u tzv. alpskim regijama, odnosno u provincijama Reciji, Noriku i Panoniji. Budischovsky je pratila glavne trgovačke puteve koji su iz Akvileje vodili prema ovim trima provincijama te je prema tome stvarala i, uvjetno rečeno, katalog. Nije riječ o klasičnom katalogu već je, prateći cestu, donosila nalaze po gradovima. Za ovaj rad najzanimljivije su Brennerova ruta, Jantarski put preko Julijskih alpi i Dunavska ruta. Na sve tri rute mogu se pratiti Harpokratovi nalazi. U djelu *La diffusion des cultes isiaques autour de la mer Adriatique, I. Inscriptions et monuments*¹³, koji je objavljen kao broj 61 niza EPRO, Budischovsky je obuhvatila spomenike jadranskog područja, među kojima se nalaze i

⁹ Versluys 2013. - Termin „orijentalni“ u novijim studijama doveden je u pitanje zbog kolonijalističkog prizvuka te nije najbolje rješenje kad se piše o specifičnoj skupini misterijskih kultova u rimskome svijetu. Budući da nema boljeg termina, koristi se i dalje, ali u navodnicima.

¹⁰ Drexler 1890.

¹¹ Vidman 1969.

¹² Budischovsky 1976.

¹³ Budischovsky 1977a.

Harpokratovi nalazi. Harpokratovi spomenici pronađeni su u svim regijama jadranskog područja, ali za ovaj rad značajni su oni iz Venecije, Akvileje, Istre i Dalmacije. Salona je posebno izdvojena. Iste godine objavila je rad pod nazivom „Les cultes orientaux à Aquilée et leur diffusion et Istrie e ten Vénétie“¹⁴ u kojemu objašnjava prometno-trgovačku važnost Akvileje te njezinu vezu s rastućim interesom za „orijentalna“ božanstva. Rad ne sadrži klasičan katalog, autorica je po gradovima navela nalaze. Zabilježila je značajnije natpise, spomenike, svetišta, reljefe, kipove i religijske instrumente pronađene u gradovima X. italske regije. Iako ima najviše Izidinih nalaza, zabilježeni su i predmeti koji pripadaju Harpokratovom kultu.

Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC, 1981-2009) kataloški prezentira antičke kipove koji predstavljaju mitološke prikaze. Za ovaj rad upotrebljavani su volumen IV i V. U volumenu IV (415 - 445. str.) nalazi se tekst trojice autora, Tran Tam Tinha, Jaegera i Poulina koji se odnosi na Harpokrata te katalog njegovih spomenika koji su složeni u kategorije prema ikonografiji, npr. sam Harpokrat sa ili bez atributa, Harpokrat sa životinjama, Harpokrat s drugim bogovima. Te kategorije dodatno su podijeljene na podkategorije, ovisno o atributima i simbolima s kojima je prikazan. Objavljen je i dio predmeta pronađenih u X. italskoj regiji, Dalmaciji i Panoniji koji su uvršteni u katalog (Prilog 1.). U volumenu V nalaze se fotografije spomenika iz volumena IV.

Sarolta A. Takács 1995. godine¹⁵ objavljuje jednu od najvažnijih studija o Izidinih kultovima u Rimskom Carstvu. Iako je naglasak na Izidinom i Serapisovom kultu, Takács se dotiče i Harpokratovog kulta gdje objašnjava njegovu ulogu kućnog boga. Autorica je opisala prihvaćanje i prilagodbu tih kultova diljem Carstva. Izdvojila je natpise posvećene Izidi i Serapisu među kojima se nalazi i onaj pronađen u Savariji na čijem se jednom djelu nalazi i prikaz za kojeg se može pretpostaviti da predstavlja Harpokrata.

Godine 2001. Laurent Bricault¹⁶ objavljuje jedan od značajnijih radova za proučavanje egipatskih kultova. Općenito, Bricault prvi donosi iscrpan i detaljan pregled difuzije egipatskih kultova u Rimskom Carstvu. *Atlas de la diffusion des cultes isiaques* sadrži geografsku rasprostranjenost spomenika desetak božanstava koja potječu iz Egipta, a među njima i Harpokrata. Za lakše snalaženje po ogromnom Rimskom Carstvu, Bricault je djelo obogatio brojnim općim i regionalnim kartama na kojima je ucrtao najvažnije spomenike Izidinih kultova i ukratko ih opisao. Na samome početku nalazi se karta na kojoj su prikazana

¹⁴ Budischovsky 1977b.

¹⁵ Takács 1995.

¹⁶ Bricault 2001.

mjesta prihvaćanja Izidinog kulta. Zatim slijede 33 „regionalne“ karte, a na koncu i sedam karata koje prikazuju rasprostranjenost privatnih i javnih svetišta. Nakon karata slijedi katalog spomenika podijeljen na pokrajine, a zatim i gradove.

Od 2006. godine Bricault je organizirao konferencije posvećene Izidinom kultu, a svaku od njih popratio je zbornik radova čiji su urednici bili Laurent Bricault i Miguel John Versluys.¹⁷ Među brojnim radovima posvećenima fenomenima vezanim uz Izidin kult, mogu se pronaći i, iako u puno manjem broju, radovi koji tematiziraju Harpokrata. Anemari Bugarski¹⁸ povodom III. internacionalne konferencije predstavlja rad *Traces d’Egypte en Dalmatie Romaine: culte, mode et pouvoir* u kojem se bavi prihvaćanjem egipatskih spomenika u Dalmaciji. Autorica pokušava objasniti zašto je teško rekonstruirati povijest kultova u određenim gradovima samo na temelju spomenika koji nisu pronađeni *in situ* te na temelju malih predmeta koji su pripadali privatnim zbirkama štovatelja.

Frederick Naerebout na V internacionalnoj konferenciji izlaže rad pod nazivom *Cuius regio, eius religio? Rulers and Religious Change in Greco-Roman Egypt*¹⁹. Naerebout raspravlja u kolikoj je mjeri vladar važan za razvoj religije, odnosno koliko su politika i religija u međusobno povezanom odnosu. Naerebout je taj odnos politike i religije istraživao na temelju egipatskih bogova koji nose naoružanje stranih (uglavnom rimske) vojski. Među njima nalazi se i Harpokrat.

Serijal *Bibliotheca Isiaca*²⁰ objavljuje dosada neobjavljene potvrde egipatskih kultova u grčko-rimskom svijetu kao i radove stručnjaka u tom području. Pokrenuo ga je Bricault 2008. Za sada su objavljena tri sveska, a u posljednja dva mu se na mjestu suurednika pridružio Richard Veymiers. U radu je korišten članak *Ancient Egyptian Artefacts and Divinities in Istria and Illyricum: A Bibliographical survey* Mladena Tomorada objavljen 2014. godine.²¹ Članak predlaže bibliografski pregled publikacija koje se bave prisutnošću antičkih egipatskih predmeta i božanstava u Istri i Iliriku, počevši od 17. stoljeća.

U serijalu *Aegyptus et Pannonia*²² nalaze se brojni članci temom vezani uz spomenike egipatskih kultova na prostoru Panonije, a neki od njih vrlo su važni za temu koja se obrađuje u ovom radu. Mađarski znanstvenici prvi su svezak objavili 2002. godine, a iduća četiri sveska objavljena su 2005., 2006., 2010., te 2016. godine. Za moje su istraživanje

¹⁷ Bricault & Versluys 2007, Bricault & Versluys 2014.

¹⁸ Bricault & Versluys 2007.

¹⁹ Bricault & Versluys 2014.

²⁰ Bricault 2008, Bricault & Veymiers 2011, Bricault & Veymiers 2014.

²¹ Bricault & Veymiers 2014.

²² Györy & Mráv 2002, Györy 2005, Györy 2006, Györy 2010, Györy & Szabó 2016.

najdragocjeniji radovi *Les terres cuites d'Harpocrates-au-faucom-sur-le-pilier*²³ Hedviga Györyja koji donosi malo drugačiji, magični aspekt Harpokrata, te *Egyptian gods on the eastern Adriatic coast*²⁴ Kornelije Giunio koja u članku obrađuje prihvaćanje egipatskih božanstava s naglaskom na Izidin kult na istočnoj obali Jadrana. Članak *Figurines en argent du limes Danubien à l'effigie d'Isis et d'Harpocrate*²⁵ L. Briaculta i R. Veymiersa obrađuje pronađene amulete na kojima su prikazani Izida i Harpokrat u posve drugačijoj ikonografskoj shemi.

Godine 2005. Michel Malaise²⁶ među prvima objašnjava zbunjujuću terminologiju koja se veže i koristi za Izidine kultove (uz Izidine kultove vežu se sva božanstva koja su povezana s božicom Izidom, između ostalih i Harpokrat), a, za ovaj rad posebno važno, objašnjava vezu Hora i Harpokrata.

Tekst posvećen u potpunosti Harpokratu napisao je Dimitrije Meeks.²⁷ U uvodu Meeks objašnjava tko je Harpokrat i kako je uopće nastao, gdje ga se prvi puta može susresti i kako se uopće tog mladog boga prikazuje. Zatim donosi pregled tipologije njegovih prikaza.

Najpotpunije djelo koje se bavi isključivo Harpokratovim kultom je članak Stefane Cristee iz 2013. godine.²⁸ Autorica piše o nastanku Harpokratova kulta, njegovom prihvaćanju u grčkom, a zatim i u rimskom svijetu. Objašnjava sve njegove karakteristike, a najviše je pažnje posvetila krunama koje Harpokrat nosi u različitim periodima. Uvod je posvetila Horu, a zatim se posvetila istraživanju nastanka njegova kulta. Radom je detaljno objasnila nastanak Harpokratova kulta tijekom helenizma, preko egipatskog božanstva, do rimskog, odnosno helenističkog boga koji, zajedno s Izidom i Serapisom tvori trijadu.

Petar Selem prvi je hrvatski autor koji se bavio temom egipatskih kultova na hrvatskom povijesnom prostoru, koji obuhvaća i dijelove X. italske regije, Dalmacije i Panonije. U Hrvatskom znanstvenom zborniku 1971. godine izašao je Selemov članak *Boginja s tisuću imena. Neki aspekti pojave egipatskih bogova u dalmatinsko-panonskom krugu*.²⁹ Članak u uvodu objašnjava u kojem su vremenu božanstva Izidinog kruga poprimila dominantan položaj u samom Egiptu te njihov dolazak prvo u Grčku, a zatim Italiju odakle dolaze i u Dalmaciju i Panoniju. Članak je napisan više kao priručnik, svaki bog, počevši od najvažnije Izide, dobio je prostor samo za sebe. Na sredini članka nalaze se i slikovni prilog koji

²³ Györy & Mráv 2002.

²⁴ Györy & Mráv 2002.

²⁵ Györy 2006.

²⁶ Malaise 2005.

²⁷ Meeks 2010.

²⁸ Cristea 2013.

²⁹ Selem 1971.

potkrijepljuje pojedine nalaze. Tako je i Harpokrat dobio dio teksta, kao i jedan slikovni prikaz lucerne iz Zadra. Selem je prvi spomenuo i teoforik od Harpokratova imena pronađenog na jednoj steli u Mursi. U članku *Egipatski bogovi u rimskom Iliriku*, objavljen u Godišnjaku Centra za balkanološka ispitivanja u Sarajevu 1972. godine³⁰ Selem po prvi puta objašnjava pojavu egipatskih božanstava na hrvatskom povijesnom prostoru u kulturnom i sociološkom kontekstu. Povezuje trend naseljavanja „orijentalnih“ grupacija s pojavom „orijentalnih“ kultova što pokušava smjestiti u vremenski kontekst. Selem se bavio i pitanjem nositelja kultova, njihovim položajem u društvu, kao i odnosima egipatskih kultova prema autohtonim božanstvima, ali i drugim orijentalnim božanstvima. Spomenike je uvrstio po geopolitičkim cjelinama. Selemov rad *Les religions orientales dans la Pannonie romaine - partie en Yougoslavie* (1980)³¹ tiskan kao 80. svezak u nizu *EPRO*, sadrži spomenike egipatskih kultova pronađenih na dijelu Panonije koji je bio u okviru Jugoslavije. Autor se, osim analize spomenika, bavi i proučavanjem vjernika, svećenika i svetišta, kao i povezivanjem prirode božanstava i njihove ikonografije. U knjizi objavljenoj 1997. godine³² Selem je obuhvatio sve dotad pronađene spomenike egipatskih kultova na prostoru Ilirika³³ i sastavio detaljan katalog tih spomenika. Pisao je o dolasku egipatskih kultova u Rim te o prihvaćanju istih Carstvom. Pozornost je posvetio i sljedbenicima, bavio se njihovim karakteristikama kao što su podrijetlo i društveni status, spol ali i dob. Bavio se i svetištima. Puno pažnje posvetio je i analizi Harpokratovih likovnih prikaza. U članku *Ikonografija lika Harpokrata na spomenicima hrvatskog prostora*³⁴, Selem donosi katalog Harpokratovih kipova nađenih u Hrvatskoj. U uvodu govori o Harpokratovoj božanskoj ulozi, objašnjava njegov postanak, ikonografska obilježja i vezu s ostalim egipatskim božanstvima (Izida, Hor, Serapis i Anubis). Petar Selem i Inga Vilogorac Brčić u tri sveska ROMIS, ROMIC I. i ROMIC II. kataloški obrađuju dijelove današnje Hrvatske koja su bila pod rimskom vlašću. Obrađeni su i Harpokratovi spomenici pronađeni u Galicijani, Jaderu, Enoni, Saloni, Sisciji, Marsoniji i Mursi.³⁵

Mladen Tomorad objavio je knjigu *Egipat u Hrvatskoj: egipatske starine u hrvatskoj znanosti i kulturi*³⁶ u kojemu je iznio stanje istraživanja egipatske kulture i umjetnosti kroz povijest, od antike do danas, objasnio nastanak i razvoj egiptologije te pojasnio na koji način

³⁰ Selem 1972.

³¹ Selem 1980.

³² Selem 1997.

³³ Selem 1994, 11. autor objašnjava da je tragove želio pratiti po geopolitičkoj cjelini, onakvoj kakva je bila oblikovana u antici, ali je istodobno vodio računa i o današnjim granicama i državnim cjelinama

³⁴ Selem 2002.

³⁵ Selem & Vilogorac Brčić 2012, Selem & Vilogorac Brčić 2015, Selem & Vilogorac Brčić 2018.

³⁶ Tomorad 2003.

su se oblikovale današnje javne zbirke. Na kraju je iznio i rezultate svojeg istraživanja o vezama Egipta i Hrvatske. Donio je pregled svih egipatskih spomenika koji se čuvaju u hrvatskim muzejima i privatnim kolekcijama. Među njima se naravno nalaze i spomenici posvećeni Harpokratu. U serijalu *Bibliotheca Isiaca* 2014. godine objavljen je njegov članak pod nazivom *Ancient Egyptian Artefacts and Divinities in Istria and Illyricum: A Bibliographical survey*³⁷ u kojem predlaže bibliografski pregled publikacija koje se bave prisutnošću antičkih egipatskih predmeta i božanstava u Istri i Iliriku. Godine 2018. Tomorad objavljuje članak na engleskom jeziku *Various Manifestations of Isis Cult in the Region of Istria, Illyricum and Pannonia and its Diffusion to the Central European Region (2nd c. BC – 4th c. AD)*³⁸ u kojemu govori o načinu i vremenu prihvaćanja egipatskih kultova s naglaskom na Izidin kult u Istri, Iliriku i Panoniji, njihovim sljedbenicima i štovateljima te lokalnim radionicama i hramovima.

³⁷ Bricault & Veymiers 2014.

³⁸ Tomorad 2018.

3. Povijesni kontekst nastanka kulta

3.1. Povijest kulta u Egiptu

Da bismo uopće mogli govoriti o Harpokratu, potrebno je prvo objasniti ulogu i značaj boga Hora. Hor se javlja u različitim formama. U znanstvenoj se literaturi najčešće bilježi podjela na Hora Mlađeg i Hora Starijeg. Hor Stariji (Harver ili Haroeris) bio je jedan od prvih izvornih egipatskih bogova, brat Izide, Ozirisa, Seta i Neftide. Hor Mlađi ili Hor Dijete (Hor-pa-khered) bio je sin Izide i Ozirisa.³⁹ Wilkinson objašnjava da se najznačajniji aspekti boga mogu podijeliti na nebeskog i sunčanog Hora te na sina Izide i Ozirisa. Po mitu, Set je ubio Ozirisa te njegovo raskomadano tijelo pobacao po svijetu. Izida je tražila dijelove tijela te, kada ih je sve pronašla, oživjela Ozirisa i začela Hora. Hor je rođen u Delti, gdje ga je Izida skrivala od Seta. Dijete je bilo stalna žrtva spleta svoga strica koji ga je na razne načine pokušavao ubiti. Slao je razne divlje životinje, zmije i škorpione te brojne bolesti da ga napadaju. Njegova ga je majka uz pomoć drugih bogova uspjela zaštititi te je dijete preživjelo. Kad je odrastao, sukobio se sa Setom oko prijestolja i htio je osvetiti svog oca. Kako bi razriješili sukob, bogovi su pokrenuli Veliki Sud gdje se trebalo odlučiti tko će dobiti vlast nad Egiptom. Na kraju, sud bogova ipak je odlučio Horu dodijeliti pravo na prijestolje.

Do ptolemejskog razdoblja, Hor Mlađi u potpunosti je zamijenio Hora Starijeg. Grci u Aleksandriji za helenizma preuzeli su egipatskog boga Hora i transformirali ga u Harpokrata, sina Izide i Serapisa. Hor-pa-khered je prikazivan zakržljao od struka naniže, a dva moguća razloga za tu pretpostavku su to što je začet nakon očeve smrti, a druga to što je rođen prije vremena.⁴⁰ No, valja napomenuti da su Egipćani vrlo često djecu prikazivali s povezanim udovima, posebno nogama. No to nije samo slučaj u egipatsko doba, sve do nedavno dojenčad se tako zamatala kako bi se spriječio nastanak bolesti kao što je rahitis. Naime, smatralo se da, ako se dijete zamota, kosti se neće moći iskriviti. Hor-pa-khered također ima jedinstvenu ikonografiju vezanu uz hijeroglifski simbol njegova imena. Sastavljen je od znaka za Hora i za dijete.⁴¹ Taj novi bog prikazivao se s Izidom koja ga doji, ali i sam u liku nagoga dječaka koji sjedi na cvijetu lotosa što se naziva i nilskim pejzažem. Prikazivao se kao dijete koje sjedi i siše palac, u potpunosti obrijane glave osim mladenačkog uvojka (pletence mladenaštva) koji mu pada na, najčešće desno, rame.⁴² Na glavi je nosio različite krune: solarnu ili mjesečevu sa ili bez ureusa, *atef* krunu koja je bila bijele boje i sa svake strane imala nojevo

³⁹ Joshua J. Mark, *Horus*. Ancient history encyclopedia 2016, <https://www.ancient.eu/Horus/> (datum posjeta 12.9.2020.)

⁴⁰ Wilkinson, 2003, 200.

⁴¹ Tadin 1979, 30.

⁴² Selem 1997, 26.

pero, a na vrhu zlatni disk. To je zapravo jedna od Ozirisovih kruna. Ponekad ima *hemhem* krunu koja je zapravo jedna verzija *atef* krune, a ponekad se naziva i trostruka *atef* kruna. Slijedi dvostruka kruna ili *pšent* što je kombinacija crvene i bijele krune, kruna ujedinjenog Egipta. Dalje, *Amonova* kruna, *crvena* kruna Donjeg Egipta, *plava* kruna koja se još naziva i „ratna kruna“ ili *khepresh*. Potonju su faraoni često nosili u boju, ali nerijetko i u ceremonijama. Kao i većina kraljevskih kruna, ima *ureus*. Prikazivan je i s *nemes* krunom koja je rebrasta, ima *ureus* i mogla se kombinirati s dvostrukom krunom.⁴³

Od Hora, Harpokrat je preuzeo zaštitnu ulogu, a u ptolemejskom razdoblju cipusi⁴⁴ – Horove stele, nose i Harpokratove prikaze. Bog stoji na leđima krokodila, a u rukama drži zmije i škorpione. Pored njega mogu biti prikazana i brojna božanstva uključena u ovaj mit, Izida, Ra, Oziris, Anubis i Tot.⁴⁵ Harpokrat je na stelama prikazan kao nago dijete koje hoda preko krokodila i kornjača, a u rukama drži škorpione, zmije, antilope i lavove. U ovom slučaju nema kažiprst na usnama, ali na desnoj strani glave nalazi se pletenica.⁴⁶ Na poleđini cipusa napisani su magijski izričaji čiji je smisao bio nadvladavanje bilo kakvih loših utjecaja. Onaj tko bi popio vodu koja se slijevala s cipusa bio je zaštićen i ne bi mu mogle naštetiti opasne životinje.⁴⁷

3.2. Harpokrat u grčko-rimskom svijetu

U vrijeme osvajanja Aleksandra Velikog, grčka kultura došla je u kontakt s egipatskom religijom. Nastala su posve nova vjerovanja. Neki su egipatski kultovi postali helenizirani i time puno bliži različitim narodima izvan Egipta. Prihvatanje heleniziranih egipatskih kultova u grčkom svijetu uvjetovalo je i njihovu pojavu u Rimu otprilike u 2. stoljeću prije Krista.⁴⁸

Izidin je kult već za prvih Ptolemejevića preko Fenikije i Male Azije došao do Grčke gdje je bio dobro prihvaćen. Kikladski otoci, posebno Del, postaju velika i važna mjesta štovanja Izidinih kultova. Ondje je pronađen Izidin hram posvećen Izidi, Serapisu i Anubisu. Preko grčkih kolonija na južnom dijelu, Izidin kult dolazi i na italsko tlo.⁴⁹

Izida i Serapis već su u 2. stoljeću prije Krista prodrli u Rim prvenstveno kao vjera isključivo malog broja nižih slojeva društva.⁵⁰ Od kraja 1. stoljeća i sami carevi počeli su štovati egipatske kultove. S obzirom na to da je štovanje egipatskih božanstava u Rimu bilo

⁴³ Cristea 2013, 73.

⁴⁴ Bunson 2002, 82.

⁴⁵ Hart 1986, 70.

⁴⁶ Cristea 2013, 75.

⁴⁷ Idem, 74.

⁴⁸ Boak 1921, 364.

⁴⁹ Györy & Szabó 2016, 133-134.

⁵⁰ Selem 1971, 296.

usko vezano uz političke i društvene događaje,⁵¹ carska je propaganda bila posebno važna. Carevi su imali odlučujuću ulogu u prihvaćanju ili pak odbijanju nekog kulta. Ni Izidini kultovi nisu imali drugačiji tretman. Unatoč negativnoj propagandi i nenaklonosti prvoga cara Augusta, Izidin je kult postao vrlo popularan u Carstvu. Utjecaj na Augustovu negativnu politiku prema egipatskim kultovima vjerojatno je imao sukob Rima i Egipta⁵², posebno nakon bitke kod Akcija 31. godine.⁵³ Iako je zabranio štovanje egipatskih kultova unutar pomerija, ipak je sam preuzeo brigu za jedno javno Izidino svetište.⁵⁴ Nije sigurno o kojem je točno svetišu riječ, no pretpostavlja se da se radi o *Iseum Campense*⁵⁵ koji se nalazio izvan posvećene zemlje (pomerija). Međutim, prihvaćanje među pukom nisu mogli spriječiti ni August ni njegov nasljednik Tiberije, koji je nastavio politiku svojeg prethodnika. Tiberije je posljednji car koji je pokušao u potpunosti izbrisati egipatske i židovske religijske običaje⁵⁶. O tome nam svjedoče rimski pisci. Tacit govori: „Raspravljalo se i o tome da se otjeraju kultovi egipatski i judejski. I senat donese odluku da se četiri tisuće ljudi, iz staleža slobodnjaka, okruženih tim praznovjerjem i u podobnoj dobi, prevezu na otok Sardiniju, da ondje suzbijaju razbojstva: a podlegnu li nezdravom podneblju, mala šteta. Ostali, ako se u određenom roku ne odreknu bezbožnog kulta, neka napuste Italiju.“⁵⁷ Za vrijeme tog progona egipatski su vjerski predmeti bacani u rijeku Tiber ili spaljeni o čemu nas izvještava Svetonije: “Zabranio je strane svetkovine, obrede egipatske i judejske, naloživši onima što bijahu privrženi tim praznovjerjima da spale sveta ruha i sve njihove obredne instrumente“⁵⁸. Tiberijeva nesnošljivost prema egipatskim kultovima također je imala političku konotaciju. Naime, Germanik, unuk Marka Antonija želio je Egipćane pridobiti na svoju stranu kako bi nastavio naum svoga djeda da Egipat stopi s Rimskim Carstvom.⁵⁹ Unatoč negativnoj politici ove dvojice careva prema egipatskoj religiji, već sa sljedećim carem počinje rasti popularnost egipatskih kultova. Iako neki smatraju da je Kaligula prvi prihvatio egipatska božanstva te dao izgraditi Izidin hram na *Campo Martio* 38. godine kojega je kasnije preuredio Domicijan, o pravom prihvaćanju Izidnog kulta može biti riječi tek od Vespazijana i njegovih nasljednika. U doba Flavijevaca egipatski su bogovi, napose Izida i Serapis, osim legaliteta, imali i osobnu podršku vladara, jer su se carevi nove vladarske kuće željeli etablirati kao nova

⁵¹ Girardi-Jurkić 1972, 43.

⁵² Christodoulou 2015, 187.

⁵³ Selem 1997, 45.

⁵⁴ Christodoulou 2015, 185.

⁵⁵ Idem, 185.

⁵⁶ Idem, 188.

⁵⁷ *Tac. Ann. sv. 2.*

⁵⁸ *Suet., Tib. 75.*

⁵⁹ Selem 1997, 47.

dinastija, u odnosu na prethodnu julijevsko-klaudijevsku dinastiju.⁶⁰ Zato je u doba Flavijevaca započelo i intenzivno prihvaćanje egipatskih vjerovanja po ostalim europskim provincijama Carstva.⁶¹ Vespazijan se istaknuo kao veliki obožavatelj egipatskih kultova, između ostalog zato što je na vlast došao uz pomoć Egipta. Naime, carem su ga prvo proglasile egipatske legije, a potom i narod u Aleksandriji.⁶² U trenutku preuzimanja vlasti, Vespazijan je posjetio Serapisov hram, a papirus Fuad donosi pozdrav koji je izgovaran za vrijeme odabira novoga cara u Aleksandriji: “O Gospodaru, Uzvišeni Dobrostivi Serapise, čuvaj njega za nas!”⁶³. U Vespazijanovo doba egipatski se kultovi, uključujući i Izidin, prihvaćaju i na sjeveru Carstva.⁶⁴ Njegovi nasljednici nastavljaju istu politiku. Gradili su i obnavljali hramove posvećene Izidi i Serapisu. Tradiciju Flavijevaca nastavljaju njihovi nasljednici iz dinastije Antonina i dinastije Severa. Trajan je izgleda bio neutralan prema Izidinih kultovima, dok je Hadrijan s druge strane dao graditi brojne hramove egipatskim božanstvima.⁶⁵ Komod je svoju naklonost Serapisu i Izidi sveo na novu razinu. Godine 191. i 192. dao je kovati novac sa Serapisovim likom, a sudjelovao je i u Izidinih svetkovinama.⁶⁶ Najpoznatiji car iz dinastije Severa, Karakala, bio je veliki štovatelj egipatskih kultova. Kao i Komod, dao je kovati novac sa Serapisovim na jednoj, te sa svojim likom na drugoj strani čime je pokazao jednakost i partnerstvo.⁶⁷ Od njegovog vremena može se govoriti o potpunoj infiltraciji Serapisovog i Izidinih kulta u Carstvu. Kako bi dokazao svoju odanost Serapisu, dao mu je podići hram koji se mogao mjeriti s Jupiterovim hramom na Kapitoliju. Na taj je način pokazao da je za njega egipatski bog podjednako važan kao i rimski vrhovni bog. Time su egipatska božanstva postala dio službenog carskog kulta.

Nakon dinastije Severa interes za egipatske kultove počinje postepeno opadati. Iako tzv. vojnički carevi i članovi njihove obitelji i tijekom 3. stoljeća doprinose difuziji „orijentalnih“ i egipatskih kulturnih strujanja.⁶⁸ Tijekom 4. stoljeća popularnost egipatskih kultova postupno opada i sve se više zatvara u manje, uglavnom aristokratske krugove.⁶⁹ Vrlo brzo, stara poganska vjerovanja potisnula je nova „orijentalna“ religija – kršćanstvo.

Zajedno s Izidom i Serapisom, kao dio svete obitelji, u rimski je svijet stigao i Harpokrat.

⁶⁰ Versluys 2013, 255-256.

⁶¹ Selem 1997, 50.

⁶² Christodoulou 2015, 188.

⁶³ Papirus Fuad 8, 14-15; Malaise 1972, 408-409.

⁶⁴ Drexler 1890, 5.

⁶⁵ Christodoulou 2015, 189.

⁶⁶ Idem, 189.

⁶⁷ Idem, 189.

⁶⁸ Tadin 1979, 7.; Jenő 1998, 7.

⁶⁹ Selem 2008, 252.

Varon Izidu uspoređuje s rimskom božicom zemlje Terom (*Terra*), a Serapisa s bogom neba Celom (*Caelum*).⁷⁰ Harpokrat se u grčko-rimskom svijetu kao mladi bog nalazio u položaju boga sina u trijadi sa Serapisom⁷¹ i Izidom čime postaje dio „svete obitelji“.⁷² No ulogu božanskog sina dijeli s još jednim staroegipatskim bogom, Anubisom, pa tako uz trijadu nastaje i tetrada koju čine Serapis-Izida-Harpokrat-Anubis. Posebno je bila omiljena na grčkim otocima⁷³, a možemo je vidjeti i na oltaru pronađenom u Zadru (kat. br. 48.).

U grčko-egipatskom sinkretizmu Harpokrat se poistovjećuje s bogom Apolonom, između ostalog, bogom sunca i svjetla što savršeno odgovara Harpokratu kao solarnom božanstvu. Neki grčki natpisi Apolona Harpokrata poistovjećuju i s Erosom, a natpis iz grada Filipa u Makedoniji posvećen je Erosu Apolonu Harpokratu, a onaj iz Napulja Apolonu Erosu Harpokratu.⁷⁴ Erosu nije sličan samo po izgledu nego i po činjenici da je bog dijete sinkretizma Izide Afrodite, Venere, majke malog grčko-rimskog boga.⁷⁵

Temeljni ikonografski prikaz Harpokrata je lik nagog dječaka koji stoji u tzv. „mekom“ položaju, težište tijela je na jednoj nozi dok je druga lagano savinuta, kao da je u iskoraku. Odredišni znak je prst, gotovo uvijek desne ruke, koji se prinosi ustima. Ta gesta prinošenja prsta ustima označava dječje često prinošenje prstiju ustima. Rimljani su tu gestu krivo protumačili te je počeli pripisivati mističnosti ovoga kulta smatrajući da tom gestom Harpokrat poziva na šutnju.⁷⁶ Nadalje, hijeroglif sjedećeg lika s prstom na ustima označava riječ „dijete“, a isti se simbol javlja i kao determinativ u svezi s pojmovima vezanim uz djetinjstvo ili je značio "jesti" ili "govoriti"⁷⁷. U izvornoj egipatskoj ikonografiji Harpokratova prethodnika Hora ta se gesta javlja kao odredišni znak Hora dječaka uz obvezatnu pletenicu mladenaštva na obrijanoj glavi. Mali su Egipćani zbog vrućine imali takvu frizuru, stoga pletenica mladenaštva nije karakteristična isključivo za Harpokrata. U helenističko-rimskom razdoblju zaboravljeno je izvorno shvaćanje te geste, a Varon kaže da se prstom na ustima daje znak šutnje.⁷⁸ Stoga se prinošenje prsta ustima tumačilo kao upozorenje na tajnu, zapovijed mladoga boga svojim sljedbenicima da šute o misterijama koje

⁷⁰ Archive 2020. V., 55.

⁷¹ Serapis je zapravo sinkretizam Ozirisa i Apisa s atributima grčkih bogova Zeusa, Dioniza, Plutona i Asklepija. Nastao je kako bi privukao i Grke i Egipćane za vrijeme Ptolemeja I. te ih ujedinio u svojem kultu.

⁷² Cristea 2013, 73.

⁷³ Bricault 1999, 202.

⁷⁴ Selem 2002, 87.

⁷⁵ Cristea 2013, 84.

⁷⁶ Kákosy 1986, 142.

⁷⁷ Bricault 2013, 42.

⁷⁸ Archive 2020. V., 57.

su im se otkrile ulaskom u kult. Smatralo se da navedena gesta upućuje na misterijski karakter Harpokratova kulta.⁷⁹

Na Harpokratovoj glavi najčešće se nalazi stilizirana kruna pšent koju je naslijedio od Hora jer je u faraonskom Egiptu faraon „Hor živih“,⁸⁰ Horovo utjelovljenje, a istodobno i osoba pod njegovom zaštitom. Pšent na glavi Harpokrata označava pojam „mladi kralj“. Bitan odredbeni znak Harpokrata, koji se ponekad javlja i na glavi umjesto krune pšent, lotosov je cvijet. Lotos je u Egiptu cvijet života, njegov miris vraća umrlog u život. Često se na sarkofage polažu girlande lotosovih cvjetova, a na freskama iz tebanskih grobova često se prikazuje umrlog s lotosovim cvjetovima, koji se ovdje javljaju kao zalag života. Na lotosovu cvijetu iz Nuna, praoceana, voda prvotnog kaosa, izronilo je novo sunce. To se može povezati s Harmakhisom (Hor na obzorju) koji je bio personifikacija sunca na izlasku, ali i sa samim Harpokratom jer ga se nerijetko može naći kako sjedi u lotosovom cvijetu.

Iako je u najvećem broju slučajeva bio prikazivan nag, u ptolemejskom se razdoblju ponekad prikazuje odjeven u hiton, pogotovo kada drži rog obilja u lijevoj ruci. Od atributa što ih Harpokrat drži u rukama najčešća je rog obilja⁸¹ ili *cornucopia*, a zatim i lotosov cvijet ili bič (*nekhakha*). Ponekad drži žezlo ili *ankh*. Na nekim prikazima, vrlo rijetko, ima glavu sokola što je direktno povezano s Horom. Ponekad nosi Heraklov buzdovan, Amorova (Erosova) krila ili pak bršljanovu krunu i grožđe boga Bakha.

Za razliku od egipatskih prikaza, u regijama izvan Egipta ne pridaje se tolika pažnja krunama i naglancima koje bog nosi. Izvan Egipta se uglavnom prikazuju naglavci koji su najčešći na egipatskim prikazima i koji prikazuju glavne aspekte božanstva, a to su solarni ili lunarni disk, zrakasta kruna koju uglavnom možemo vidjeti na Izidinoj glavi te dvostruka kruna pšent. Isto tako, u provincijama izvan Egipta Harpokrat se češće prikazuje uz životinje koje su vezane uz njega kao što su razne zmije, a posebno kobre i škorpioni.

Harpokratova ikonografija u rimskom svijetu je zapravo preuzeta iz grčkoga. Harpokrat je ili gol ili obučen u himation, u lijevoj ruci drži rog obilja. Kažiprst desne ruke je na usnama, a na glavi ima krunu pšent koju su s vremenom zamijenili ili lotosova kruna ili *cirrus*, čuperak kose sličan Erosovom. Nerijetko ga se prikazuje u sinkretizmu s nekoliko bogova-djece. Kada je u sinkretizmu s bogom Amorom, prikazan je kao dječak s krilima. Kada je pak u sinkretizmu s bogom Dionizom prikazivan je s lišćem i hrpom grožđa u kosi ili u rukama. Ponekad ga se čak sinkretizira i s Herkulom, a tada je prikazan s buzdovanom u ruci. Dakle,

⁷⁹ Cristea 2013, 75.

⁸⁰ Idem, 77.

⁸¹ Rog obilja, često ga povezuje s likovima raznih Fortuna, pa tako i onima Izide-Fortune

Harpokratov sveukupni izgled u rimskome svijetu je grčki, njegova glava nije obrijana nego ima gustu kovrčavu kosu, a njegovo lice postaje debeljuškasto i malo ženstveno, feminizirano,⁸² što je zapravo u skladu s grčkim i rimskim prikazima dječaka.

U grčko-rimskom svijetu Harpokrat postaje zaštitnik kućanstva i doma. Ta uloga podsjeća na ulogu kućnih duhova, duhova predaka Lara i Penata koji su bili zaštitnici obitelji.⁸³ U mnogočemu zapravo Harpokrat podsjeća na te bogove kućnog ognjišta, između ostalog i po simbolima. Lar se prikazivao kao mladić koji u ruci drži rog, ali za razliku od Harpokrata, on je nosio rog punjen tekućinom, vrlo vjerojatno vinom. Također, Lari i Penati nisu imali svoje hramove već su im se žrtve prinosile na oltarima unutar kuće koju su štitili. Kako se čini, ni Harpokrat nije imao hramove. Moguće je da je Harpokrat postao poput Lara i Penata, pogotovo kada se uzme u obzir da su dolaskom novih religija izvorna vjerovanja blijedila.

U Rimu, Harpokratu se ponekad oko vrata stavljala *bull*a kao zaštitni amulet.⁸⁴ Bula je inače originalno etruščanski predmet koji su nosila rimska patricijska djeca kao amajlije.

Harpokratova uloga zaštitnika očituje se i na amuletima gdje se prikazuje kako sjedi Izidi u krilu i hrani se majčinim mlijekom što se interpretira kao simbol zaštite djece ili dojilja.

Harpokrat u službenoj religiji faraonskog Egipta nije zauzimao važno mjesto, međutim, u helenističko i rimsko doba ušao je u privatne domove gdje je često štovan u privatnom kontekstu.⁸⁵

⁸² Cristea 2013, 82.

⁸³S. Takacs (1995, 16.) piše da izijačka tetrada i rimski Lari zapravo imaju iste karakteristike.

⁸⁴ Veymiers i Bricault 2006, 311.

⁸⁵ Bricault 2013, 41.

4. Izidini kultovi u X. italskoj regiji, Dalmaciji i Panoniji

Selem navodi kako je najveći broj potvrda Izidinih kultova u Iliriku, ali i u cijelom Carstvu, zabilježen za vrijeme Flavijevaca (69.-96. g.), zatim za Hadrijana (117.-138.g.) i na koncu, u vrijeme Severa (193.-235.)⁸⁶, što zapravo prati carsku propagandu Izidinih kultova. „Zlatno doba“ Izidinih kultova na sva tri obrađena područja može se smatrati 2. i 3. stoljeće.

U vrijeme kasne Republike i ranoga Carstva Izidini sljedbenici na Apeninskom poluotoku bili su malobrojni i uglavnom siromašni građani, oslobođenici. Međutim, sve se promijenilo u 1. i 2. stoljeću kada su carevi počeli prihvaćati i propagirati kult. Demokratičnost, važna uloga žena u kultu te dostupnost i najnižim slojevima društva uvjetovali su da je Izidin kult bio prihvaćen među svim slojevima društva, neovisno o spolu. Tada, zasigurno, i bogati građani na visokim političkim funkcijama, kao npr. carski službenici, prihvaćaju Izidin kult kao svoju religiju. Na jednom spomeniku u Petoviju dedikanti su bili robovi carinske službe. Poklonici Izide i njezina božanskog kruga bili su i neki dekurioni ili seviri Augustali, odnosno službenici carskog kulta. Za široko prihvaćanje Izidinog kulta bili su zaslužni i trgovački putevi koji su vodili iz Akvileje prema naseljima X. italske regije, Dalmacije i Panonije. Trgovci i vojnici štovali su Izidu i Ozirisa jer su vjerovali da će ih štititi na putovanjima od raznih nedaća kao što su glad, vremenske nepogode ili opasnosti od ratova. Mornari, trgovci i vojnici uz carsku propagandu i liječništvo donosili su nove religije i proširili je među ostale stanovnike Dalmacije i Panonije te današnje Istre. Sljedbenici Izidinih kultova formirali su se u tzv. *collegium Isidis* i *collegium Serapidis*, zajednice većeg broja vjernika.

Pretpostavljam da je veći utjecaj na X. italsku regiju, barem onaj dio regije koji se nalazio na Apeninskom poluotoku, imao grad Rim kao središte Carstva, a time i blizina careva, odnosno veći utjecaj carske propagande.⁸⁷ Izidin kult je u Rim, a time i u X. italsku regiju, došao otprilike u 2. stoljeću prije Krista⁸⁸ U X. italskoj regiji Drexler spominje postojanje Izidinog hrama u Akvileji, na mjestu današnje crkve sv. Andrije, i u Veroni, no osim tog zaključka ne daje nikakve druge informacije.⁸⁹ Fontana donosi podatke da se Izidin hram u Akvileji vjerojatno nalazio na cesti koja je povezivala Akvileju i Monastero.⁹⁰ Na toj cesti nalazile su se srednjovjekovne crkve, crkva sv. Silvestra, crkva sv. Aleksandra i crkva sv. Andrije. Fontana navodi da su istraživači 19. stoljeća imali različita mišljenja o lokaciji hrama, ali su u središtu uvijek bile ove tri navedene crkve kao moguća mjesta hrama. U

⁸⁶ Selem 1972, 6.

⁸⁷ Mráv & Szabó 2016, 135.

⁸⁸ Boak 1921, 364.

⁸⁹ Drexler 1890, 7-8.

⁹⁰ Fontana 2010, 102.

Veroni je pronađen oltar posvećen Uzvišenoj Izidi koji vjerojatno svjedoči o postojanju hrama (kat. br. 4.). Nije poznato gdje se hram nalazio, ali postoje tri prijedloga njegove lokacije.⁹¹ Prva je u blizini crkve sv. Stefana gdje su pronađena tri natpisa posvećena Izidi. Natpisi su korišteni kao građevinski materijal prilikom izgradnje crkve. Ne zna se otkuda su doneseni, stoga se ne mogu uzeti kao potvrda da se ovdje nalazio hram. Druge dvije moguće lokacije nalaze se na brežuljku Svetog Petra. Prva je mjesto gdje se danas nalazi austrijska kasarna, a druga je u blizini Nimfeja u čijoj se blizini nalazi rimsko kazalište.⁹² Ondje su pronađeni brojni predmeti koji pripadaju Izidinom kultu. Unatoč tome, premalo je arheoloških dokaza da bi se sa sigurnošću moglo potvrditi gdje se hram uistinu nalazio.

Rimljani su otpor Ilira u potpunosti slomili u prvoj polovici 1. stoljeća nakon što su ugušili ustanak dvaju Batona. Tada je započeo i intenzivan proces romanizacije ovoga područja te je put Izidinom kultu, koji je tada već bio općeprihvaćen u svim slojevima društva, bio u potpunosti otvoren.

Bricault i Veymiers navode da se Izidin kult u sjevernoj Dalmaciji javlja već od druge polovice 1. stoljeća gdje je došao iz Italije,⁹³ zahvaljujući jantarnom putu koji je od Italije, preko Dunavskog limesa vodio prema Baltiku.⁹⁴ Selem smatra da je Izidinom kultu otvoren put difuzije u osvojenim provincijama Ilirika, Dalmaciji i Panoniji, za vrijeme Kaligule koji je Izidin kult prihvatio i proglasio ravnopravnom religijom.⁹⁵ Izvori, pak, svjedoče da se prihvaćanje Izidinih kultova najvjerojatnije dogodilo tek od Flavijevaca. U unutrašnjosti provincije Dalmacije (današnja Bosna i Hercegovina) nalazimo jako malo nalaza vezanih uz egipatsku religiju.⁹⁶ Tijekom 2. stoljeća Izidine kultove prihvaćaju stanovnici cijele Dalmacije, gdje svoj vrhunac doživljavaju krajem 2. i početkom 3. stoljeća. Središte kulta u Dalmaciji postala je Salona. Salona je bila kulturni, politički, a neko vrijeme i vojni centar. Blizina rijeke Jadro i plodna polja na zapadnoj i istočnoj strani grada omogućavali su da se Salona u gospodarskom smislu razvija samostalno. Zbog dobrih trgovačkih veza, Salona je postala i trgovačko središte provincije. Ondje su se zasigurno nalazili trgovci iz svih dijelova Carstva koji su donosili svoja vjerovanja. U Saloni je pronađen veliki broj predmeta koji se vežu uz Izidine kultove, a vjeruje se da je ondje postojao i hram.

⁹¹ Idem, 89.

⁹² Idem, 89.-100.

⁹³ Bricault 2001, 124.

⁹⁴ Veymiers & Bricault 2006, 309.

⁹⁵ Idem, 295.

⁹⁶ Imamović 1977, 259.

Uspjeh Izidinog kulta kod Ilira može se zahvaliti i njihovoj ginekokraciji,⁹⁷ odnosno slobodnom položaju koje su Ilirke imale u društvu, kao i brojnim autohtonim ilirskim ženskim božanstvima. Kultovi liburnskih zajednica izrazito su ženski kultovi plodnosti u kojima pratitelj dominantne božice ima podređenu ulogu.⁹⁸ Možda su upravo kod Izide, Serapisa i Harpokrata Iliri, odnosno Liburni prepoznali podjednaku „raspodjelu moći“, gdje je Izida „glavna“, a Serapis podređeni muški pratitelj. Harpokrat je, kao njezin sin svakako bio podređen. Velika količina predmeta pronađena u Saloni, kao i epigrafski dokument iz Pescare⁹⁹ s potvrdom o Serapisovom i Izidinom kolegiju, potvrđuju da je u Saloni u 1. ili 2. stoljeću¹⁰⁰ postojalo Izidino ili Serapisovo svetište. Svećenici Izidinog kulta izdvajali su se izgledom, odnosno načinom na koji su uređivali kosu. Nosili su tzv. Horusov pramen (pletenicu mladenaštva) što je karakteristično za Harpokrata.¹⁰¹ U Saloni je pronađen poklopac sarkofaga na kojem je prikazan mladić s pletenicom mladenaštva te djevojčica s Izidinom krunom.¹⁰² Dugo se smatralo da su na tome sarkofagu prikazani mladi Izidini sljedbenici, tzv. neofiti. Ipak, većina je autora suglasna da ti motivi nisu dovoljni za njihovu identifikaciju kao sljedbenika Izidinog kulta.¹⁰³ S. Takacs taj sarkofag smatrala je dokazom o postojanju Iseja.¹⁰⁴

Mramorni kip Izide pronađen u Enoni daje naslutiti da je i u tom rimskom gradu postojao Isej. Gorenc je smatrao da je kip stajao u Augusteju koji se nalazio blizu ninskog foruma.¹⁰⁵ Suić je iznio tezu da se Izidin hram nalazio izvan grada.¹⁰⁶

Iako je Jader relativno dobro istražen, nema dokaza o postojanju Izidina hrama. Unatoč tome što je u Jaderu pronađen hramski oltar posvećen Izidi, Serapisu, Liberu i Liberi (kat. br. 48.), nisu pronađeni ostaci svetišta niti postoji ideja gdje se nalazilo.

U Naroni je pronađen alabasterni Izidin kip te natpis duovira Tita Flavija Lediona posvećen Izidi.¹⁰⁷

Tijekom 1. stoljeća egipatski su kultovi prihvaćeni u Panoniji o čemu svjedoče spomenici koji bi se mogli datirati već u drugu polovicu 1. stoljeća. Tijekom 2. stoljeća Izidini kultovi prihvaćeni su u cijeloj Panoniji, gdje svoj vrhunac doživljavaju krajem 2. i početkom 3.

⁹⁷ Selem 1972, 49.

⁹⁸ Idem, 49.

⁹⁹ CIL IX. 3337

¹⁰⁰ Tomorad 2018, 90/91.

¹⁰¹ Karković Takalić 2019, 219.

¹⁰² Takacs 1995, 166.

¹⁰³ Backe-Dahmen 2018, 509-538.

¹⁰⁴ Takacs 1995, 166.

¹⁰⁵ Gorenc 1952, 51.

¹⁰⁶ Suić 1965, 87.

¹⁰⁷ Nadgrobní žrtvenik Tita Flavija Lediona pronađen je u Stocu (Selem, Vilogorac-Brčić 29-31, 18.).

stoljeća. U predgrađu Petovija, administrativnom centru i ekonomski najvažnijem gradu provincije 1935. godine pronađena je neobična zgrada W oblika za koju Saria¹⁰⁸ i Selem¹⁰⁹ smatraju da je Izidin hram jer loše očuvani ostaci podsjećaju na božičin hram u Pompejima. Brojni nalazi *tabula ansata* potvrđuju tu tvrdnju.¹¹⁰ S. Takacs, s obzirom na vrlo važnu administrativnu i ekonomsku ulogu tog grada također smatra da je ondje morao postojati Isej iako ne navodi gdje bi on mogao biti.¹¹¹ U Karnuntu, glavnom gradu Gornje Panonije, pronađeno je mnoštvo predmeta koji pripadaju Izidinom kultu, a na temelju nekih epigrafskih izvora može se zaključiti da je i ondje postojao hram. Nije sigurno je li hram bio posvećen samo Serapisu ili i Izidi.

U Savariji, vojnoj koloniji i središtu Izidinog kulta u Gornjoj Panoniji otkriven je Izidin hram, jedan od dva u provinciji koji su joj posvećeni. Osim Izidi, hram je bio posvećen i Serapisu, Anubisu i sfingama. Uz Isej u Savariji, božici je posvećen i hram u Skarbanciji.

Važnu ulogu u prihvaćanju Izidinih kultova na prostoru Panonije imalo je i liječništvo. Na hrvatskom povijesnom prostoru značajnu ulogu imale su Jaške Toplice. To antičko naselje bilo je popularno rimsko lječilište gdje je pronađeno više hramova u kojima su se štivala različita božanstva, između ostalih i Izida. Sva značajnija Izidina nalazišta u Panoniji nalaze se u blizini ili na samom mjestu negdašnjih rimskih vojnih logora. Duž Dunavskog limesa, u vojnim logorima, najviše tijekom 2. stoljeća, pomoćne jedinice s istoka počele su službovati u zapadnim provincijama, a rimske su legije službovale u istočnim provincijama.

¹⁰⁸ Saria 1937, 28.

¹⁰⁹ Selem 1971, 303.

¹¹⁰ Selem 1971, 303.

¹¹¹ Takacs 1995, 177.

5. Harpokratov kult u X. italskoj regiji

U drugom stoljeću poslije Krista zabilježeno je više spomenika egipatskih kultova na razini Rimskog Carstva, pa tako i u X. italskoj regiji. S obzirom na to da je X. italska regija bila geografski najbliža žarištu – Rimu, ali i zbog činjenice da je bila ustrojena kao i ostale italske regije, ondje su pronađeni stariji spomenici. U dijelu X. italske regije koji se nalazio na Apeninskom poluotoku, dakle na tlu današnje Italije pronađeno je više predmeta. Zbog bolje povezanosti s Rimom, ti predmeti su stariji, a zbog boljih radionica, kvalitetnije su izrade. S obzirom na to da je Istra tek između 18. i 12. godine prije Krista uključena u X. italsku regiju, predmeti pronađeni na prostoru Istarskog poluotoka, datiraju se, uglavnom, u razdoblje 1. stoljeća i kasnije (Tablica 8.).

U ovoj regiji za sada je pronađeno trideset i pet spomenika. Uglavnom su to sitni predmeti kao što su mali brončani kipovi ili predmeti od terakote, geme i amuleti. Pronađena su i četiri oltara (u Galižani, Altinu, Veroni i Padovi) te mramorni kip i svijećnjak (Tablica 2.).

Najviše nalaza pronađeno je u Emoni i Akvileji. U ostalim mjestima pronađeno je manje spomenika, a o nekima uopće nema podataka. U Monatu je pronađen Harpokratov kip čiji opis Bricault ne donosi (kat. br. 1.). U Giubiascu je pronađena čaša s prikazom Izide, Harpokrata i Anubisa. Osim tog podatka, o čaši nema drugih informacija. U Boi di Caprino pronađen je kip o kojem također nema podataka.

U Veroni su pronađena tri predmeta, oltar, kip te privjesak ogrlice. Najvažniji je oltar na kojem nalazimo ime posvetitelja, odnosno sljedbenika kulta. Lucije Virije Ahilej posvetio je Harpokratu i Uzvišenoj Izidi. Izidin pridjevak Uzvišena podrazumijeva službeni položaj kulta u Veroni, a može upućivati i na vezu s carskim kultom kao i carsku promociju tih kultova. Iako Harpokrat vjerojatno nije imao samo svoj hram, sigurno se štovao u Izidinom svetištu. Ovaj oltar ide toj teoriji u prilog. Na bazi nema likovnih prikaza (kat. br. 4.). Osim oltara, u Veroni je pronađen i jedan kip te privjesak ogrlice. Kip je jednostavan, prikazuje nagog dječaka koji prinosi prst desne ruke ustima, a u lijevoj ruci drži rog obilja. Ima dugu kovrčavu kosu, a na glavi poprilično deformiranu dvostruku krunu pšent (kat. br. 5.). Privjesak ogrlice pokriven je patinom smeđe boje. Na maloj polukružnoj bazi prikazan je lik djeteta koje sjedi u lotosovom cvijetu. Odjeven je u tuniku kratkih rukava. Lijeva ruka podupire mali rog obilja pun plodova. Lice je uokvireno uvojcima koji se djelomično spuštaju do vrata, a djelomično su skupljeni u čvor na čelu (kat. br. 6.).¹¹² Majstori u lokalnim radionicama nisu previše

¹¹² Spomenik nije uključen u katalog Budischovsky 1977., niti u katalog Bricault 2001.

pažnje posvećivali naglancima koje bog nosi, stoga je čvor na čelu vjerojatno krivo interpretirana kruna.

U Trentu i Ponte Gardeni pronađen je po jedan kip o kojima nema podataka (kat. br. 7. i 8.). U Padovi je pronađen samo jedan spomenik, oltar. Oltar je podvojio mišljenja istraživača. Pojedini stručnjaci¹¹³ zbog materijala od kojeg je napravljen smatraju da je donesen iz Verone, dok se drugi¹¹⁴ s time ne slažu i smatraju da potječe iz Padove, gdje je i pronađen. Šime Ljubić¹¹⁵ je pak tvrdio da oltar potječe iz Dalmacije, no ta tvrdnja nije obrazložena. Gaj Didije Akutijan u 2. stoljeću Izidi je darovao Harpokratov kip. To je, za sada, jedini nalaz oltara na kojemu se Izidi poklanja Harpokratov kip. Oltar, kao i prethodni nema likovnih prikaza (kat. br. 9.).

U Veneciji su pronađene tri geme (kat. br. 10-12.) i jedan svijećnjak (kat. br. 13.). Na jednoj gemi prikazan je nagi Harpokrat s lotosovim cvijetom na glavi, a desnom rukom oslonjen je na rog obilja (kat. br. 10.). Na druge dvije geme i na svijećnjaku uz Harpokrata su prikazani i drugi bogovi. Na jednoj gemi vidi se trijada koju čine Jupiter-Serapis, Izida i Harpokrat. Sve figure su u stojećem položaju. Jupiter-Serapis nalazi se u sredini, ima *kalatos* na glavi, a u desnoj ruci drži žezlo. S njegove desne strane prikazana je Izida s lotosovim cvijetom na glavi. S lijeve strane nalazi se Harpokrat okrenut prema desno. Kao i Izida, i on ima lotosov cvijet na glavi, a lijevu ruku prinosi ustima. Ispod Serapisovih nogu prikazan je Kerber¹¹⁶ (kat. br. 11.). Kerber je u grčkoj mitologiji troglavi pas, čuvar podzemlja, a Serapis se ponekad tumači kao vladar podzemnog svijeta. Sinkretizam Jupitera i Serapisa izjednačuje ta dva boga. Na drugoj gemi prikazana je trijada božice Tihe, Harpokrata i Hermanubisa. Božica lijevom rukom drži kormilo, s njezine desne strane nalazi se Harpokrat s rogom obilja, a s lijeve strane Hermanubis koji drži kaducej. Božica Tihe grčki je pandan rimskoj Fortuni s kojom se Izida često sinkretizirala. U tom obliku bila je zaštitnica mornara, što potvrđuje prikaz božice s kormilom (kat. br. 12.). Ni jedna trijada nije uobičajena i jedinstvena je na razmatranom području. Na svijećnjaku su prikazani Izida, Anubis i Harpokrat. Izida je prikazana s karakterističnim čvorom na prsima i cvijetom lotosa na čelu. U lijevoj ruci drži dugo koplje. Desna ruka je spuštена i drži sistrum. Na drugoj strani baze prepoznamo Harpokrata. Bog je nag i naslonjen na stup. Kažiprst desne ruke prinosi ustima, a u lijevoj drži

¹¹³ Forlati Tamaro 1942, 172., Vidman 1969, p. 278, n. 631., Franzoni 1973, 181., Alföldy 1984, p. 126, n. 188, Mora 1990, p. 406, n. 127 i Bolla 1997, 358-359.

¹¹⁴ Pascal 1964, p. 46, nt. 7, Grimm 1969, p. 63, Malaise 1972, p. 16 *Patavium* 1, Noll 1984, p. 64, n. 245, Lazzaro 1990, p. 190, Bassignano 1987, p. 357, nt. 527 i 531 i Giovannini 2005, p. 188, nt. 72.

¹¹⁵ Ljubić 1887, 36.

¹¹⁶ Nardelli navodi da gema potječe iz Dalmacije, no nije ponudila nikakve druge informacije (2002: 193, br. 20)

rog obilja. Na trećoj strani prikazan je Anubis s glavom psa. U desnoj ruci drži palminu granu (kat. br. 13.).

U Altinu je pronađen jedan oltar i jedna glava kipa (kat. br. 14. i 15.). Oltar je ukrašen reljefima koji predstavljaju Izidu, Anubisa i Harpokrata. Druge informacije o oltaru nisu poznate (kat. br. 14.). Glava kipa slomljena je na dnu vrata. Kovrčava kosa pada na čelo i prekriva obraze. Straga se kosa spušta do vrata. Bog na glavi ima krunu pšent (kat. br. 15.).

U središtu X. italske regije, Akvileji pronađeno je sedam spomenika (kat. br. 16.-22.). Nakon Augustova preustroja Carstva krajem 1. stoljeća prije Krista Akvileja je postala središte i glavni grad X. italske regije. Osnovana je 181. godine prije Krista kao kolonijalna baza za daljnja djelovanja u Panoniji. Njezina važnost ležala je u njezinom izuzetno povoljnom geografskom položaju. Smještena na raskrižju pomorskih i kopnenih puteva, između Jadrana i srednje Europe, postala je važno gospodarsko i kulturno središte i nezaobilazna veza između sjeverne Italije i podunavskih provincija. Od Akvileje su vodili kopneni i pomorski putevi prema sjeveru, sjeveroistoku i istoku. Uz Rim, Akvileja se prometnula u žarište mjesta s kojeg su se egipatski kultovi širili dalje po europskim rimskim provincijama, posebno po hrvatskom povijesnom prostoru, Dalmaciji i Panoniji. Stoga, dakle, nije čudno da je relativno velik broj spomenika pronađen upravo u ovome gradu. U Akvileji je najviše nalaza sitne plastike, kip, nakit i jedna svjetiljka. Jedini pronađeni kip prikazuje nago dijete koje sjedi na odsječenom tronu. Nosi karakterističnu pletenicu mladenaštva i *ureus* na čelu. Kip je oštećen, nedostaju desna ruka i stopala, a pletenica je slomljena (kat. br. 16.).

Iako je u svijetu vrlo široka lepeza različitih životinja koje se prikazuju uz Harpokrata, u X. italskoj regiji uz tog boga su najčešće prikazani zmija ili pas. Na naušnici iz Akvileje prikazani su zmija, pas i ptica. Harpokrat se oslanja na deblo oko kojeg je omotana zmija, dok se pored njega nalaze, s jedne strane pas, a s druge ptica. Osim faune, na ovom prikazu vide se i elementi flore. Na lijevom ramenu nalazi se rog obilja koji je ispunjen grožđem i piramidalnim elementima. Pas vjerojatno predstavlja Anubisa. Zmija predstavlja boga Apofisa ili Apepa. On je bio simbol mraka i kaosa te suprotnost boga Sunca – Ra. Apofis se ponekad izjednačavao sa Setom, bogom kaosa koji je, prema mitu, nastojao ubiti Hora Dijete. S druge pak strane, zmija je simbolizirala liječenje i ozdravljenje s čime se indirektno može povezati i Harpokrat (kat. br. 17.). Sa zmijom, Harpokrat je prikazan i na jednom privjesku. Bog je oslonjen na rog obilja oko kojeg je omotana zmija, a sa svake strane prikazane su dvije male, neidentificirane životinje. Na glavi, Harpokrat nosi deformiranu krunu (kat. br. 19.).

U Akvileji su pronađeni i dokazi sinkretizma s bogom Amorom. Na prstenu (kat. br. 20.) i na svjetiljci (kat. br. 22.) prikazan je Harpokrat s krilima. Na prstenu je bog prikazan u ležećem položaju naslonjen na vazu s pletenicom mladenaštva, a na ramenima se razabiru krila (kat. br. 20.). Svjetiljka okruglog kljuna cilindričnog je oblika s malim izbočenjem u sredini. Na tom izbočenju nalazi se prikaz krilatog nagog Harpokrata (kat. br. 22.). Prikaz krilatog Harpokrata možemo vidjeti i na oltaru iz Galižane (kat. br. 37.).

U Akvileji je pronađen i prsten na kojem se nalazi figura dječaka koji stoji, kažiprst desne ruke prinosi ustima, a lijevom rukom drži rog obilja (kat. br. 21.). Također, pronađen je i jedan privjesak s kukom, no privjesak se više ne može pronaći među materijalima Arheološkog muzeja u Akvileji (kat. br. 18.).

U Tergesti je pronađen prilično oštećen kip. Nedostaju mu glava, vrat i obje ruke, te noge od koljena na niže. Kip je u prirodnoj veličini i vjerojatno je bio postavljen kao dekoracija u jednoj niši pozornice kazališne zgrade u Trstu. Kip je odjeven u tuniku, no nažalost previše je oštećen da bi se nešto više moglo razaznati. Zbog bucmastog tijela i njegovog položaja, Fontana je zaključila da je riječ o Harpokratu.¹¹⁷ Dijete stoji oslonjeno na lijevu nogu, dok je desna blago savijena. Unatoč tome što je sačuvan samo mali dio desne podlaktice, Fontana smatra da je položaj ruke pod kutom koji odgovara položaju prinošenja prsta ustima (kat. br. 23.). Osim tog kipa, u Tergesti je pronađena i gema, također oštećena. Gemi nedostaje lijeva strana. Prikazan je nagi dječak naslonjen na mali stup. Na glavi je vidljiva shematizirana kruna ili lotosov cvijet. U desnoj ruci bog drži rog obilja, a lijevu prinosi ustima.

U Galižani je pronađen oltar koji svjedoči da je Kvint Lutacije Jukund zavjetovao Izidi. Na žrtveniku se razabire niz reljefa nekih kulturnih predmeta koji pripadaju Izidinom kultu. To su sistrum, trozub, posuda, klasje i kormilo. Vidljivi su i reljefi nekih kulturnih predmeta koji pripadaju drugim „orijentalnim“ božanstvima: bista s mačjom glavom za koju je moguće da predstavlja božicu Bastet, dupin, snop munja i ptice, polumjesec, kompas, koplje, dvostruka sjekira, augurov štap, frula i siringa. Naziru se i predmeti koji pripadaju božici Kibeli, to su cimballi, dupin i frula. Za ovaj rad važan je prikaz krilatog dječaka koji na uzici vodi psa. Taj prikaz izazvao je kod istraživača brojna neslaganja i nedoumice s obzirom na to da takav prikaz nije čest. Neki autori¹¹⁸ smatraju da je krilati dječak koji vodi životinju na uzici „genije što vodi panteru“, no Selem, Vilogorac Brčić¹¹⁹ i Perc¹²⁰ smatraju da ne treba dovoditi u sumnju da je riječ o Harpokratu koji vodi psa (kat. br. 37.). Uzevši u obzir

¹¹⁷ Fontana 2010, 165, br. St. A. 02.

¹¹⁸ SIRIS 596, Girardi Jurkić 2005, 201-202, 3. 4. 1.

¹¹⁹ Selem, Vilogorac Brčić 2015, 18.

¹²⁰ Perc 1968, 152.

povezanost Harpokrata i Anubisa u tetradi, moguće je da pas predstavlja upravo Anubisa. Krila koja je Harpokrat dobio vjerojatno su Amorova. Osim ovoga, za sada su pronađena samo još dva prikaza Harpokrata s krilima, jedan na svjetiljci (kat. br. 22.) te drugi na prstenu (kat. br. 20.), oba iz Akvileje. Malaise¹²¹ upozorava i na brojne metalne figurice gdje se uz Harpokratov lik nalazi i pas. Nisu pronađene na istraživanom području, no relativno su česte u drugim provincijama.

Najviše spomenika, devet, pronađeno je u Emoni (kat. br. 38.-46.). Emona je osnovana 14. ili 15. godine kao civilni grad koji je ležao na Jantarnoj cesti, glavnom trgovačkom putu. Ondje su pronađena dva kalupa za kolače (kat. br. 38. i 39.) te sedam medaljona (kat. br. 40.-46.). Oba kalupa služila su za oblikovanje blagdanskih kolača koji se vežu uz proslavu Nove godine. Naime, od 2. stoljeća egipatski bogovi imaju ulogu u svetkovanama rimske Nove godine kako bi njihovi likovi donijeli sreću. Može se pretpostaviti da su bogovi Izidinog kruga simbolizirali, odnosno u novoj godini zazivani zbog plodnosti zemlje. Na oba kalupa možemo vidjeti trijadu. Na jednom su kalupu prikazani Izida, Serapis i Harpokrat. Kalup je oštećen, ali vidljiv je kružni oblik s obrubnim ornamentom. Od figuralnih prikaza sačuvano je u cijelosti Izidino poprsje. Nasuprot njoj, vjerojatno se nalazi Serapis, a između njih Harpokrat koji drži rog obilja. On je sačuvan samo djelomično. Ispod trijade prikaz je oltara kojemu se s obje strane primiču nositelji žrtvenih prinosa (kat. br. 38.). Na drugom kalupu, djelomično sačuvanom, prikazana su tri lika koji stoje na bazi. Najveća je žena u središtu. Unatoč izgubljenosti glavi, u tom liku može se prepoznati Izida. Tijelo je obavijeno dugom naboranom haljinom u struku stegnutom pojasom. U rukama drži tipične atribute, sistrum u desnoj i situlu u lijevoj. Preko ramena joj je prebačen ogrtač. Na lijevom dijelu kalupa dugom i tankom palminom granom od Izide odvojen je Anubis prepoznatljiv po ljudskom tijelu i s glavom šakala. Okrenut je prema Izidi. Odjeven je u kratku halju, a ogrtač mu je prebačen preko ramena. U desnoj ruci drži atribut *kerikeion*, a u lijevoj palminu granu. S lijeve Izidine strane je lik dječaka. Glava je izgubljena, no sačuvan je rog obilja u ruci zbog čega se može zaključiti da je to Harpokrat (kat. br. 39.).

Svih sedam medaljona pronađeno je u jednoj rimskoj nekropoli, stoga je teško govoriti o široj rasprostranjenosti kulta (kat. br. 40.-46.). Na šest medaljona prikazani su Izida, Serapis i Harpokrat (kat. br. 40.-45.). Na jednom medaljonu vidljiva je trijada Izida, Anubis i Harpokrat (kat. br. 46.). Bricault ne donosi opis likova s medaljona.¹²² Dosad nema posveta navedenoj

¹²¹ Malaise 2005, 35.

¹²² Bricault 2001, 127.

trijadi na grčkim i rimskim natpisima.¹²³ Ta je trijada često prikazana na svjetiljkama. Grenier navodi čak šesnaest primjera, pretežito iz Italije, uz tri iz Španjolske koji potječu iz 1. ili 2. stoljeća.¹²⁴ Prikaz je uvijek isti: u sredini je Izida, s njezine desne strane je Harpokrat, a s lijeve Anubis.

U amfiteatru u Veroni pronađen je kip manjih dimenzija za koje je Denise Modonesi zaključila da predstavlja Harpokrata¹²⁵ iako zapravo nema nikakvih ikonografskih potvrda da bi to uistinu mogao biti on. Od Harpokratove ikonografije na kipu je vidljiva samo kovrčava kosa s pletenicom mladenaštva (kat. br. 82.).¹²⁶ Takva je frizura krasila brojne helenističke prikaze dječaka i djevojčica i nije dovoljan argument za pripisivanje kipa Harpokratu. Pletenica nije ništa drugo nego simbol djetinjstva i mladosti. Kip nema prst na ustima, krunu pšent ili lotosov cvijet na glavi. Pretpostavlja se da je kip dopremljen iz Aleksandrije, što potvrđuju pojedini stilski detalji, oblik lica i izdužene bademaste oči, a aleksandrijsko podrijetlo može se potkrijepiti i činjenicom da je u rimskom kazalištu u Veroni, pronađeno nekoliko predmeta proizvedenih u Aleksandriji. Dakako, ne treba isključiti ni mogućnost da kip prikazuje Harpokrata, ali ipak treba uzeti u obzir da za to nema čvrstih dokaza. S obzirom na to da nije pouzdano da je kip kulturna potvrda, neće se uzeti u obzir.

U Trstu, u *Civico Museo d'Antichità "J.J. Winckelmann"* čuva se deset figura (kat. br. 24.-34.)¹²⁷, a u Arheološkom muzeju u Puli jedan amulet (kat. br. 36.) s prikazom Harpokrata. Kipovi i amulet su uvezeni iz Egipta, pa se neće uzeti u obzir. Figure iz Trsta i amulet iz Pule prikazuju Harpokrata prema egipatskoj ikonografiji.

¹²³ Grenier 1977, 133, dok. 209.

¹²⁴ Idem, 159, dok. 256., a-p

¹²⁵ Modonesi 1995, 18-19.

¹²⁶ Fontana 2010, 162.

¹²⁷ Fontana 2010, 169-173.

6. Harpokratov kult u Dalmaciji

Začuđujuće malo Harpokratovih likovnih prikaza pronađeno je u Dalmaciji, samo devet, uglavnom sitnih, svakodnevnih predmeta. Pronađene su četiri svjetiljke (kat. br. 47., 49., 51. i 52.), četiri geme (kat. br. 50., 53., 54. i 55.) te jedan oltar (kat. br. 48.) (Tablica 4.).

U Dalmaciji su postojala četiri središta Izidino g kulta, Jader, Salona, Naroni te Senija. U potonja dva grada do sada nije pronađen ni jedan predmet s likom Harpokrata. U Naroni je pronađen kip Izide te natpis duovira Lediona, posvećen Izidi.¹²⁸ Osim u Jaderu, gdje je pronađen oltar (kat. br. 48.) i svjetiljka (kat. br. 49.) i u Saloni, gdje su pronađene dvije svjetiljke (kat. br. 51. i 52.) te tri geme (kat. br. 53.-55.), predmeti koji se vežu uz Harpokrata pronađeni su i u Enoni i Burnumu (Tablica 3.).

U Enoni je pronađena jedna svjetiljka koja se greškom pripisivala zadarskom inventaru. Svjetiljka je jednostavnog tipa s kružnim kljunom. Na prednjoj strani prikazan je nagi Harpokrat. Desnu ruku prinosi ustima, a u lijevoj drži veliki lotosov cvijet. Na glavi ima stiliziranu krunu pšent (kat. br. 47.).

Istaknutiji nalaz u Dalmaciji svakako je oltar pronađen u Zadru koji se čuva u Veroni. Nije poznato kada je, ni pod kojim okolnostima oltar došao u sastav zbirke u Veroni. Podigao ga je Publije Kvinkcije Paris za zdravlje svojega sina Skapule, a posvetio ga je Izidi, Serapisu, Liberu i Liberi. Većina autora smatra da takvo neobično združivanje ima veze sa sličnostima u kompetencijama božanstava. Herodot i Plutarh uspoređuju Ozirisa s Dionizom, dok Diodor izjednačava Ozirisa sa Serapisom i Dionizom. Dioniza se pak često poistovjećuje s Liberom.¹²⁹ Ovdje treba spomenuti i ktonički karakter Serapisa i Libera-Dioniza koji se ponekad tumače kao vladari podzemlja.¹³⁰ Nakon uvođenja Demetrina, Dionizova i Perzefonina kulta u Rim, ta božanstva se poistovjećuju s Cererom, Liberom i Liberom, italskim božanstvima. Izida se nerijetko uspoređuje s Demetrom. Nastaje poveznica između Izide-Demetre i Serapisa te Libere i Libera-Dioniza koji postaju bogovi zaštitnici plodnosti zemlje.¹³¹ Liber u jednom trenutku postaje Liber Osloboditelj od bolesti, dakle bog ozdravitelj, dok se Izida često štuje i kao Izida Ozdraviteljica zbog svojih čarobnjačkih moći i oživljavanja, odnosno spašavanja Ozirisa od sigurne smrti. S obzirom na to da je spomenik podignut za sinovljevo ozdravljenje, pretpostavka je da se u ovom kontekstu povezanost bogova može tumačiti upravo po toj posljednjoj interpretaciji.

¹²⁸ Selem, Vilogorac-Brčić 29-31, 18.

¹²⁹ *Hdt. II*, 42; *Plut. De Isid.* 13, 34, 35-36; *Diod. I*, 25.

¹³⁰ Selem, Vilogorac Brčić 2015, 27-28.

¹³¹ Modonesi 1995, 59.

Osim teksta, na oltaru se nalaze i likovni prikazi. Izida i Serapis najveći su od svih likova. Zbog loše kvalitete spomenika, druga dva lika se dosta teško razabiru, ali može se pretpostaviti da su to Harpokrat i Anubis, odnosno Hermanubis. Harpokrat je prikazan nag. Lijevom rukom naslonjen je na neki predmet, najvjerojatnije rog obilja. Desna ruka je savijena u laktu i vjerojatno se približava usnama. Pored njega se nazire prilično pojednostavljena glava šakala okrenuta prema Harpokratu i tijelo koje je en-face. Lik nosi haljinu do koljena zavezanu oko pojasa. U desnoj ruci drži neki predmet, moguće pateru, a u lijevoj drži kerikej ili kaducej¹³². Do šakalove glave vide se zmije čije se glave približavaju pri vrhu štapa zbog čega se prikazi Anubisa izjednačavaju s Hermom. Otuda sinkretizam ta dva božanstva imenom Hermanubis (kat. br. 48.).¹³³

U Zadru je pronađena i svjetiljka na kojoj je prikazan Harpokrat koji lijevom rukom drži rog obilja, a na glavi ima lotosov cvijet (kat. br. 49.).

U Burnumu, rimskom vojnom logoru osnovanom sredinom 1. stoljeća, pronađena je gema s prikazom Harpokrata s velikim rogom obilja. Bog na glavi ima krunu *pšent*. Gema je postavljena na željezni prsten (kat. br. 50.).¹³⁴

U Saloni je pronađeno najviše predmeta. Ondje je vjerojatno postojao Izidin hram, iako još uvijek nema arheološke potvrde. Iako je Salona bila središte kulta u Dalmaciji, ondje za sada nije pronađen ni jedan natpis koji spominje Harpokrata. U Saloni su pronađene dvije svjetiljke te tri gеме. Dvostruka svjetiljka kružnog oblika sastoji se od dva identična Harpokratova lika prikazana s rogom obilja. Na glavi bog ima ili stiliziranu krunu *pšent* ili lotosov cvijet (kat. br. 51.). O drugoj svjetiljci nema puno podataka osim da prikazuje Harpokrata s lotosovim cvijetom i rogom obilja (kat. br. 52.). Svjetiljke koje svjedoče Harpokratov kult bile su ili dio hramskog inventara, ili, što je puno vjerojatnije, dio kućnog inventara s obzirom na to da je Harpokrat ponajviše štovan u privatnom kontekstu.¹³⁵ Na tri gеме prikazan je Harpokrat s neidentificiranim krunama. Nije sigurno radi li se o lotosovom cvijetu ili stiliziranoj kruni *pšent* (kat. br. 53.-55.). Na dvije gеме Harpokrat drži rog obilja (kat. br. 53. i 54.) dok na trećoj nije jasno koji predmet drži u ruci, iako se može naslutiti da se radi o biču (kat. br. 55.).

¹³² kaducej je u antičkom Rimu malen glasnički štap s dva krila, ovijen dvjema zmijama; atribut Herma <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=29756> (pogledano 8.4.2020.)

¹³³ Karković Takalić 2019, 277.

¹³⁴ Zaninović 1996, 272-279.

¹³⁵ Selem 1997, 27.

7. Harpokratov kult u Panoniji

U Panoniji su se uz trgovce, kao jedni od nosioca Izidinog kulta istaknuli i pripadnici vojnih jedinica. To potvrđuju i mjesta nalaza kulturnih spomenika koja su u najvećem broju slučajeva u neposrednoj blizini, ili u samom vojnom logoru. Za prihvaćanje egipatskih kultova u Panoniji posebno je važan bio italski utjecaj, odnosno blizina sjeverne Italije te carska propaganda. Egipatski su kultovi prvo bili prihvaćeni u gradovima na Jantarnoj cesti i uz rijeku Savu.¹³⁶

U Gornjoj Panoniji glavni centri Izidinog kulta bili su Karnunt, Petovij, Savarija i Siscija, a u Donjoj Panoniji Interciza i Akvink.¹³⁷ Harpokratovi spomenici nisu pronađeni u Petoviju, i Intercizi. Više je Harpokratovih spomenika pronađeno u Gornjoj Panoniji, njih četrnaest (kat. br. 56.-83.). U Donjoj Panoniji pronađeno je pet spomenika s prikazom Harpokrata (kat. br. 70.-74.). Najviše je nalaza pronađeno u Karnuntu, dok je u ostalim naseljima pronađen po jedan nalaz (Tablica 5.). Uglavnom su to sitni brončani predmeti ili amuleti. Pronađena je i jedna freska te natpis na bazi kipa Uzvišene Izide koji, doduše ne spominje Harpokrata, ali u reljefu je prikazan njegov lik (Tablica 6.).

U Spital am Semmeringu pronađen je kip o kojemu nema nikakvih podataka (kat. br. 56.).¹³⁸

U Sisciji, rimskom vojnom logoru, pronađen je amulet sitnih dimenzija zbog čega je teško odrediti ima li Harpokrat na glavi krunu *pšent* ili lotosov cvijet. Pretpostavlja se da je amulet nastao u pučkoj lokalnoj radionici (kat. br. 57.).

U Savariji, vojnoj koloniji, pronađen je natpis na bazi kipa Uzvišene Izide. To je, za sada, ondje jedini pronađeni prikaz Harpokrata. Baza je oštećena, ali se svejedno s obje strane razaznaju uklesani reljefi i natpis. Na natpisu možemo detektirati dvojicu posvetitelja, Kvinta Julija Moderata i Kvinta Julija Belika. Na lijevoj strani prikazana je kruna s vrpcom. Na desnoj strani nalazi se jedva prepoznatljiva figura Harpokrata. Može ga se prepoznati po tipičnoj ikonografskoj pozi prsta prislonjenog na usne. Ispod Harpokratove figure nalazi se prikaz Izidinog svećenika, koji nosi Anubisovu masku. Iako se zbog oštećenja Harpokratovog lika ne može dobro interpretirati, ovaj nalaz je značajan jer se atribut Uzvišena kraj njezina imena interpretira kao mogući pokazatelj službenog položaja njezina kulta. Također, može se povezati i s carskim kultom (kat. br. 58.).

¹³⁶ Mráv & Szabó 2016, 135.

¹³⁷ Bricault 2001, 124.

¹³⁸ Idem, 128., poziva se na Fleischer 1967. što meni nije dostupno.

U Karnuntu, vojnom središtu Gornje Panonije pronađen je kip i deset amuleta. O kipu nema gotovo nikakvih podataka. Poznato je da je Harpokrat prikazan u sjedećem položaju. Osim toga Bricault¹³⁹ ne donosi druge informacije (kat. br. 59.).

U neposrednoj blizini Karnunta, ili pak u samom gradu, pronađeno je deset amuleta s prikazom Izide i Harpokrata. Amuleti su datirani u 1. stoljeće. Vrlo su sitni, visoki nekoliko centimetara. Prekriveni su slojem srebra, a jedan od njih je pozlaćen. Osim toga, ne razlikuju se previše zbog čega se vjeruje da su, osim što su proizvod jedne lokalne radionice, neki proizašli i iz istog kalupa. Jedna figurica ima veliki prsten na stražnjem dijelu zbog čega se smatra da je služila kao privjesak, dok se za drugu smatra da je bila aplicirana na drvo. Na amuletima su prikazani Izida i Harpokrat jedan uz drugoga u stojećem stavu. Detalji se zbog oštećenosti, ali i veličine i stilizacije predmeta, vrlo teško razaznaju. Vidljivo je da na glavama božanstva imaju specifične, stilizirane krune koje izgledaju sastavljene od pera neodređene ptice, što ukazuje na majstorovo slabije poznavanje tipičnih naglavaka s kojima su se ta egipatska božanstva prikazivala. Upravo zbog takvog stiliziranog načina prikaza kao i slabije kvalitete izrade pretpostavka je da su svi amuleti napravljeni u lokalnoj radionici. Izida i Harpokrat najčešće se prikazuju u klasičnoj pozi Izide Dojiteljice dok joj Horus-Harpokrat sjedi u krilu. Ovi amuleti imaju izrazitu važnost jer su rijedak primjer odmaka od tog klasičnog prikaza. Na njima su Izida i Harpokrat prikazani podjednake veličine, jedan do drugoga. Uz likove božanstava prikazane su i brojne životinje, pas, kornjača i sokol. Veymiers i Bricault povezuju Harpokrata i Izidu s egipatskim vjerovanjem da pas predstavlja zvijezde Sothis odnosno Sirius, dok kornjača predstavlja bogove Seta i Ptaha. Zvijezde kornjače i psa najavljuje dolazak poplave, a time i plodnost zemlje.¹⁴⁰ Sokol predstavlja boga Hora. Pas također može predstavljati i boga Anubisa. (kat. br. 60.-69.). Radionica u Karnuntu za sada je jedina potvrđena radionica u Panoniji. Nije moguće točno odrediti koji su predmeti nastali u lokalnim radionicama, iako je za neke, one lošije izrade ili s krivo protumačenim elementima, realno zaključiti da su nastali kod lokalnih majstora koji nisu bili dovoljno dobro upoznati s Harpokratovim mitom i kultom. Tomorad pretpostavlja da su lokalne radionice bile smještene blizu svetišta ili hramova u glavnim središtima Izidinog kulta.¹⁴¹ Za ta nagađanja nemamo arheološku potvrdu. Ljiljana Tadin smatra da su centri proizvodnje bile carske radionice oružja koje djeluju tijekom 2. stoljeća na srednjem i donjem Dunavu, a za hrvatsko povijesno područje navodi Sisciju, Mursu i Sirmij gdje smatra da su postojale radionice koje

¹³⁹ Idem, 127.

¹⁴⁰ Veymiers & Bricault 2006, 313.

¹⁴¹ Tomorad 2018, 67.

datira u 3. i 4. stoljeće. Povezuje ih uz radionice za izradu oružja, kovnice novca, i lijevaonice koje su se nalazile u Sisciji i Sirmiju.¹⁴² Selem i Vilogorac Brčić smatraju da je amulet pronađen u Sisciji djelo lokalne radionice (kat. br. 57.),¹⁴³ što potvrđuje tezu Lj. Tadin. Zbog lošeg odljeva Harpokratova kipa (kat. br. 74.) te nedovršenog kipa Silvana pronađenih u Burgenu, Brunšmid vjeruje da je i ondje postojala radionica za izradu malih brončanih predmeta.¹⁴⁴

U Karnuntu je dakle pronađeno najviše Harpokratovih spomenika, no ovdje treba biti oprezan. Deset amuleta s prikazom Izide i Harpokrata proizvod su jedne lokalne radionice i pronađeni su na jednom lokalitetu, stoga je teško govoriti o široj raširenosti kulta.

U Marsoniji je pronađen kip na kojem je Harpokrat prikazan u uobičajenoj ikonografskoj shemi, nag je, a kažiprst desne ruke prinosi ustima. Lijeva ruka, u kojoj je vjerojatno držao rog obilja, pružena je prema naprijed, ali je odlomljena u zapešću. Kosa iznad čela spletena je u čvor nad kojim se nalazi pojednostavljena kruna *pšent* (kat. br. 70.).

U Mursi je pronađena gema s prikazom Harpokrata kako sjedi na lotosovom cvijetu, a na glavi ima krunu s pet zraka i stiliziranu krunu *pšent*. Zbog zrakaste krune, lik se određuje kao sinkretizam Harpokrata i Helija, personifikacije boga Sunca¹⁴⁵. Zrakasta kruna pojačava solarni aspekt, a vrlo je slična onima kakve nosi Serapis. Bog nosi i Ozirisov bič (*flagellum*), što je i stalan Helijev atribut. Selem¹⁴⁶ i Pinterović¹⁴⁷ smatraju da je ova gema bila amulet s magijskim moćima, posebno ako se uzme u obzir izbor materijala od kojeg je napravljena. Jaspisu se, naime, pridaju posebne magijske moći. Gema je, osim toga, važna i zbog grčkog natpisa na reversu na kojem je napisano ime i mjesto odakle je vlasnik došao. Tako saznajemo da je vlasnik geme, Kraton, došao iz Atene. Selem smatra da je gema u Mursu dospjela za vrijeme Severa u vrijeme kretanja legija s Istoka na Zapad početkom 3. stoljeća (kat. br. 71.).¹⁴⁸

Na amuletu pronađenom u Akvinku¹⁴⁹ prikazan je Harpokrat oko čije glave se mogu vidjeti tri stilizirana lotosova pupoljka, a na desnom ramenu razabire se pojednostavljena, stilizirana karakteristična pletenica mladenaštva. Harpokrat na ovom prikazu ne drži samo prst na ustima već cijeli dlan što je vjerojatno lokalna interpretacija inače karakteristične poze (kat. br. 72.).

¹⁴² Tadin 1979, 8.

¹⁴³ Selem & Vilogorac Brčić 2018, 41. br. 29.

¹⁴⁴ Brunšmid 1913-1914, 231.

¹⁴⁵ „Helij“ <https://proleksis.lzmk.hr/25876/> (pogledano 15.2.2020.)

¹⁴⁶ Selem 1997, 145.

¹⁴⁷ Pinterović 1965, 36-37., t. I. 6.

¹⁴⁸ Selem 1997, 145.

¹⁴⁹ Wessetzky 1961, 8.

U Sirmiju je pronađena iznimno vrijedna freska. Ulomak freske sadrži glavu dječaka na kojoj je vidljiva neka vrsta krune, a kažiprst desne ruke prinosi ustima što definitivno upućuje na Harpokrata. Dio je cjeline koja je vjerojatno sadržavala mitološki prikaz (kat. 73.).

Kip pronađen u Burgenu prikazuje Harpokrata u klasičnoj pozi s prstom na ustima. Na glavi ima krunu *psent*. Zbog vrlo lošeg odljeva ovog kipa Brunšmid¹⁵⁰ je pretpostavio da je ondje postojala lokalna radionica (kat. br. 74.).

U Arheološkom muzeju u Zagrebu čuva se sedam brončanih kipova koji prikazuju Harpokrata manjih dimenzija. Harpokrat je prikazan ili u sjedećem ili u stajaćem položaju. Jedan kip je dosta oštećen s vidljivim nepravilnostima prilikom izlivanja (kat. br. 76.). Neki su vrlo kvalitetno izrađeni, no zbog utjecaja vremena i korozije su oštećeni (kat. br. 78., 79., 81.). Naglavci koji su prikazani na ovim kipovima vrlo su interesantni. Tri kipa prikazana su s pletenicom mladenaštva (kat. br. 75., 76., 79.). Jedan kip ima krunu s čije je prednje strane rupa u koju je trebao biti utaknut ureus (kat. br. 76.). Drugi kip ima brojne naglavke: trostruku krunu atef – faraonski atribut iz kasnog razdoblja, vrlo detaljan klaft te precizno izlivenu trostruku krunu s dvjema kobrama koje su oslonjene na ovnujske rogove (kat. br. 77.). Oči jednoga kipa izrađene su inkrustracijama od zlata, a pri analizi bronce otkriven je postotak zlata (kat. br. 75.). Jedan kip ima ušicu koja upućuje da je vjerojatno služio kao privjesak (kat. br. 80.). Igor Uranić, kustos Egipatske Zbirke u Arheološkom muzeju u Zagrebu pretpostavlja da su predmeti iz Kollerove zbirke potekli iz Panopola, Sakare, Luksor El Kokha, Luksor Al Asassifa.¹⁵¹ Krajem 19. stoljeća otkupljeni su zajedno s ostatkom zbirke baruna Franza Kollera koja čini više od pola današnjeg opusa Egipatske zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu. Koller je egipatske predmete, među kojima su i Harpokratovi kipovi, početkom 19. stoljeća otkupio tijekom putovanja u Napulj. Nakon Kollerove smrti, nasljednici su odlučili Zbirku rasprodati. Na poticaj grofice Elizabete Drašković Narodni muzej je otkupio Kollerovu zbirku. Zbog toga, iako vrlo vrijedni, ovi Harpokratovi kipovi neće se uzimati u obzir prilikom analize materijala (kat. br. 75.-81.).

U Karnuntu je dakle pronađeno najviše Harpokratovih spomenika, no ovdje treba biti oprezan. Deset medaljona s prikazom Izide i Harpokrata proizvod su jedne lokalne radionice i pronađeni su na jednom lokalitetu, stoga je teško govoriti o široj raširenosti kulta.

Vidljivo je dakle da je u svakom mjestu, osim u Karnuntu, pronađen samo jedan Harpokratov nalaz. Mali broj Harpokratovih spomenika u Panoniji mogao bi se objasniti vremenom u kojem su nastali. Naime, najviše je spomenika datirano u 2. ili 3. stoljeće,

¹⁵⁰ Brunšmid 1913-1914, 231

¹⁵¹ Zahvaljujem kustosu Arheološkog muzeja u Zagrebu Igoru Uraniću na usmenoj informaciji.

vrijeme kada su na vlasti bili carevi iz dinastije Severa koji su bili naklonjeniji Serapisu. Iako je mitološki Serapis bio Harpokratov otac, njihova veza nije bila toliko jaka kao veza Izide i Harpokrata.

8. Narav Harpokratovog kulta na razmatranim prostorima

8.1. Vrsta i broj spomenika

Kult boga Harpokrata u X. italskoj regiji, Dalmaciji i Panoniji potvrđen je predmetnim i nekolicinom epigrafskih izvora. Prema obrađenim podacima iz sve tri regije pronađeno je ukupno 62 predmeta. Najviše spomenika pronađeno je u X. italskoj regiji, trideset i četiri. U Panoniji devetnaest, a u Dalmaciji devet spomenika.

Akvileja se smatra središtem Izidinih kultova u X. italskoj regiji, ne samo zbog velikog broja predmeta koji su ondje pronađeni, već i zbog toga što su se upravo odande egipatski kultovi prihvaćali i u ostalim provincijama. Ondje su pronađeni sitni predmeti, njih sedam, uglavnom naušnice ili privjesci i prstenje. Osim nakita, pronađena je i jedna svjetiljka te kip malih dimenzija. Unatoč tome što je ondje potvrđen Isej, nema dokaza da se u njemu štovao i Harpokrat, već svi pronađeni predmeti upućuju na privatni karakter Harpokratovog kulta.

Emona je mjesto s najviše pronađenih Harpokratovih spomenika u X. regiji. Unatoč tome, ne smatra se velikim središtem Izidinih kultova. Ondje je za sada pronađeno devet sitnih predmeta, medaljoni i kalupi za kolače. Svi medaljoni pronađeni su u jednoj rimskoj grobnici, pa se zato ne može govoriti o široj rasprostranjenosti kulta. Pronađeni predmeti govore o privatnoj naravi kulta.

U Saloni, središtu provincije Dalmacije, pronađeno je pet Harpokratovih spomenika, dvije svjetiljke i tri game. Iako bi svjetiljke *de facto* mogle biti dio hramskog inventara, vjerojatnije je da su one ipak bile dio kućnog svetišta.

U Karnuntu, glavnom gradu provincije i središtu rimske administracije u Gornjoj Panoniji, stanovnici su uglavnom bili veterani i trgovci. Iako se naselje nalazilo na Jantarnom putu, vojnici su imali veću ulogu u prihvaćanju egipatskih kultova.¹⁵² S obzirom na to da je ondje pronađeno jedanaest sitnih predmeta, deset amuleta i jedan kip, može se pretpostaviti da je Harpokratov kult imao privatni karakter (Tablica 7.). Ondje je i jedina, za sada, potvrđena radionica. Naime, pretpostavlja se da su amuleti s prikazom Izide i Harpokrata (kat. br. 60.-69.) potekli iz jedne, lokalne radionice.

¹⁵² Takács 1995, 172.

U sve tri regije pronađeno je najviše gema i amuleta, ukupno dvadeset i jedna. Nakon toga slijedi petnaest predmeta od terakote te sedamnaest brončanih predmeta. U sve tri regije pronađeno je pet oltara te jedna baza za kip. Pronađen je jedan mramorni kip i jedan svijećnjak te jedna freska.

Najviše gema i amuleta pronađeno je u Panoniji, trinaest. U X. italskoj regiji i Dalmaciji pronađeno ih je četiri. Velik broj pronađenih gema i amuleta ukazuje na Harpokratovu magičnu moć i svojstvo. Jedanaest je pronađenih predmeta od terakote u X. italskoj regiji i četiri u Dalmaciji. U Panoniji nije pronađen ni jedan predmet od terakote. U X. italskoj regiji pronađeno je trinaest brončanih predmeta, u Panoniji četiri. U Dalmaciji nije pronađen ni jedan predmet od bronce. Jedan mramorni kip te jedan svijećnjak pronađeni su u X. italskoj regiji, a u Panoniji je pronađena jedna freska. U sve tri regije pronađeno je pet oltara, od toga četiri u X. italskoj regiji te jedan u Dalmaciji. U Panoniji nije pronađen ni jedan oltar, ali je pronađena baza za Izidin kip s likovnim prikazom Harpokrata. Jedan oltar pronađen u Veroni sadrži natpis posvećen Uzvišenoj Izidi i Harpokratu. Na gornjoj površini vidljive su rupe za umetanje kipa (kat. br. 4.). Izidin pridjevuk Uzvišena ukazuje na carsku promociju egipatskih kultova te potvrđuje veze Izidnog kulta s carskim. Drugi oltar, iz Padove, sadrži natpis u kojem se Harpokratov kip posvećuje Izidi (kat. br. 9.). Za treći oltar iz Altina poznato je samo da sadrži likovni prikaz Izide, Harpokrata i Anubisa (kat. br. 14.). Posljednji oltar pronađen u X. italskoj regiji, točnije u Galizani, ima natpis posvećen samo Izidi, ali sadrži Harpokratov likovni prikaz (kat. br. 37.). Na oltaru pronađenom u Dalmaciji nalazi se natpis posvećen Izidi, Serapisu, Liberu i Liberi, te Harpokratov i Hermanubisov likovni prikaz (kat. br. 48.). Na bazi za kip pronađenoj u Panoniji nalazi se tekst posvećen Uzvišenoj Izidi te Harpokratov likovni prikaz (kat. br. 58.).

X. italska regija zbog blizine Rima ima najviše potvrda kulta. U toj regiji pronađeno je trideset i četiri predmeta. Najviše nalaza pronađeno je u Emoni, devet (kat. br. 38.-46.) i Akvileji gdje je pronađeno sedam predmeta (kat. br. 16.-22.). U ostalim gradovima pronađen je manji broj spomenika. U Veneciji su pronađena četiri predmeta (kat. br. 10.-13.), u Veroni tri (kat. b. 4.-6.), u Altinu (kat. br. 14. i 15.) i Tergesti (kat. br. 23. i 35.) dva. U Monatu (kat. br. 1.), Giubascu (kat. br. 2.), Boi di Caprinu (kat. br. 3.), Trentu (kat. br. 7.), Ponte Gardeni (kat. br. 8.), Padovi (kat. br. 9.) te u Galizani (kat. br. 37.) po jedan spomenik.

U Dalmaciji je pronađeno najmanje spomenika, samo devet. Najviše je pronađeno u Saloni (kat. br. 51.-55.), 2 svjetiljke i 3 gema. U Jaderu je pronađen jedan oltar i svjetiljka (kat. br. 48. i 49.), u Enoni svjetiljka (kat. br. 47.), a u Burnumu gema (kat. br. 50.).

U Panoniji je pronađeno devetnaest predmeta (kat. br. 56-74.). Najviše ih je pronađeno u Karnuntu, jedan kip te deset amuleta (kat. br. 59. i 60.-69.). U ostalim mjestima pronađen je po jedan spomenik. U Spital am Semmeringu kip (kat. br. 56.), u Sisciji amulet (kat. br. 57.). U Savariji je pronađena baza za kip (kat. br. 58.), u Marsoniji kip (kat. br. 70.), u Mursi gema (kat. br. 71.). U Akvinku amulet (kat. br. 72.), u Sirmiju ulomak freske (kat. br. 73.), a u Burgenu kip (kat. br. 74.).

Mali broj pronađenih predmeta u Dalmaciji i Panoniji može se objasniti vremenom u koje se najviše spomenika datira. U 2. i 3. stoljeću na vlasti su carevi iz severske dinastije koji su naklonjeniji bogu Serapisu. Iako su mitološki vezani, veza između Harpokrata i Serapisa nije toliko jaka kao veza između Izide i Harpokrata. Stoga ne čudi da je popularnošću Serapisovog kulta, opadala popularnost Harpokratovog.

8.2. Ikonografija

Iako se Harpokratovi prikazi međusobno vrlo razlikuju, neki simboli su učestaliji. U X. italskoj regiji čest je prikaz Harpokrata u njegovoj klasičnoj pozi s prstom na ustima. Iako nije rijetko da je Harpokrat prikazan obučen u himation, češći su prikazi nagoga boga. Vrlo često ga se prikazuje i s rogom obilja. Često je prikazivan s kovrčavom kosom, što je uobičajen grčko-rimski stil. Vrlo rijetko je prikazan s pletenicom mladenaštva, egipatskim načinom prikazivanja. Od naglavaka se najčešće može vidjeti lotosov cvijet ili kruna pšent. Na prikazima u Dalmaciji također se učestalo prikazuje kao nag dječak s klasičnom pozom prsta na ustima. Od ostalih simbola najčešće se pored Harpokrata može vidjeti rog obilja. Zbog vrlo sitnih dimenzija, ali i oštećenja, ponekad je teško odrediti kakav naglavak bog nosi, no izgleda da su to uvijek ili lotosov cvijet ili kruna pšent. Nalazi iz Panonije uglavnom prikazuju Harpokrata u klasičnoj pozi s prstom na ustima bez previše simbola. Ondje je najviše prikaza Harpokrata s krunom s perima, a nešto rjeđe i s krunom pšent. Ostali simboli, kao što su lotosov cvijet, pletenica mladenaštva ili čvor na čelu pojavljuju se samo jednom.

Vrlo su specifični amuleti pronađeni u Karnuntu. Na njima su prikazani Izida i Harpokrat u stojećem položaju podjednake veličine. Iako prikazi Harpokrata i Izide nisu rijetki, ovi prikazi su jedinstveni upravo zbog podjednake veličine božice i njezina sina. Na njihovim se glavama nalaze stilizirane krune. Iako je riječ o specifičnim krunama za božanstva, na ovim su prikazima stilizirani gotovo do neprepoznatljivosti. Moguće je da se radi i o krunama koje umjesto pera imaju klasje pšenice, odnosno žita. Izida je često štovana i kao božica plodnosti, pogotovo ako se prikazuje s rogom obilja, a na ovim amuletima Izida i Harpokrat prikazani su upravo s tim simbolom. Karnunt je jedino mjesto na razmatranom području gdje se može

ustanoviti radionica, unatoč nagađanjima o postojanju radionica u Burgenu, Sisciji, Sirmiju i Mursi.

Na jednom prstenu (kat. br. 20.) i svijećnjaku (kat. br. 22.) iz Akvileje, te na oltaru (kat. br. 37.) iz Galižane prikazan je Harpokrat s krilima. To je sinkretizam Harpokrata i Amora, dva boga dječaka. Na jednoj gemi iz Murse prikaz je boga kako sjedi u lotosovom cvijetu. Na glavi ima zrakastu krunu što se tumači kao sinkretizam s bogom Helijem. Osim na ovoj gemi, Harpokrat je u tzv. nilotičkom pejzažu prikazan i na jednoj gemi i na privjesku pronađenim u X. italskoj regiji i Panoniji.

Harpokratova ikonografija sličnija je dakle u X. italskoj regiji i Dalmaciji, dok je ona u Panoniji nešto drugačija. U sve tri regije češći su prikazi nagog Harpokrata u klasičnoj pozi s prstom na ustima. U X. italskoj regiji i Dalmaciji najčešće se prikazuje s rogom obilja, dok je u Panoniji pronađen samo jedan prikaz Harpokrata s rogom obilja. S kovrčavom kosom prikazan je relativno često u X. italskoj regiji i samo jednom u Panoniji, dok u Dalmaciji nema ni jednog takvog prikaza. Na vrlo malo spomenika X. italske regije i na jednom iz Panonije prikazan je s pletenicom mladenaštva. Iako je, zbog veličine ili oštećenosti predmeta u nekim slučajevima teško odrediti koji naglavak bog nosi, najčešće su to kruna pšent ili lotosov cvijet u X. italskoj regiji i Dalmaciji, dok se u Panoniji najčešće prikazuje s krunom s perima. Doduše, riječ je o vrlo sličnim, gotovo identičnim amuletima za koje se smatra da su djelo iste radionice.

U sve tri regije najčešća je klasična ikonografija nagoga boga s prstom na ustima, a od ostalih simbola, rog obilja. U X. italskoj regiji i Dalmaciji naglavci koje Harpokrat nosi su često lotosov cvijet ili kruna pšent. U Panoniji je najčešći odabir kruna s perima kakvog nema u drugim razmatranim područjima. Vrlo je vjerojatno da se radi i o krunama s klasjem pšenice, odnosno žita. Izida je, pogotovo ako je bila prikazivana s rogom obilja, što na ovim amuletima jest, bila štovana kao božica plodnosti. A ne smije se izostaviti ni njezina veza s Cererom, odnosno Demetrom, božicama poljodjelstva, plodnosti, žita i žetve. Amuleti s takvim naglavcima proizašli su iz jedne lokalne radionice, jedine potvrđene na istraživanom području.

8.3. Harpokrat i druga božanstva

Iako je najviše nalaza samoga Harpokrata, iznimno je često prikazivan zajedno s drugim bogovima što ide u prilog činjenici da je u sjeni Izide i Serapisa. U X. italskoj regiji pronađeno je sedam predmeta na kojima je prikazana trijada Izida, Serapis i Harpokrat, najčešća trijada na razini Carstva. Česta je i trijada Izide, Harpokrata i Anubisa prikazana pet

puta. U X. Italskoj regiji također su otkriveni i predmeti koji Harpokrata dovode u vezu s drugim, manje popularnim božanstvima. Važni su prikazi trijade Jupiter-Serapis, Izida i Harpokrat te božice Tihe, Harpokrata i Hermanubisa.

U Dalmaciji, Harpokrat je s drugim bogovima prikazan na samo jednom spomeniku. Na oltaru pronađenom u Zadru, posvećenom Izidi, Serapisu, Liberu i Liberi. Uz natpis, nalaze se i likovni prikazi Izide, Serapisa Libera, Libere, Harpokrata i Hermanubisa. Navedeni prikazi su rijetki na razini Carstva stoga je njihovo otkriće od velike važnosti. Trijada Jupiter-Serapis, Izida i Harpokrat te Tihe, Harpokrat i Hermanubis pronađeni u X. italskoj regiji prikazani su na gemama, stoga je njihova uloga bila zaštititi vlasnika. Sličnu namjenu vjerojatno je imao i oltar posvećen Izidi, Serapisu, Liberu i Liberi. Otac ga je podigao za zdravlje svojega sina, čime se božanstvima pridaju čarobnjačke moći zaštite od bolesti i ozdravljenja.

U Panoniji, u Karnuntu pronađeno je deset amuleta s prikazom Izide i Harpokrata. Budući da su s jednog lokaliteta, ne možemo tvrditi da je to najčešće u čitavoj provinciji.

Na oltaru, svjetiljci i prstenu pronađenim u X. italskoj regiji Harpokrat je prikazan s krilima. To je sinkretizam Harpokrata i boga Amora. Nije rijetkost da se Harpokrat sinkretizira s bogovima-djecom. U ovom slučaju veza je još jača. Venera, Amorova majka, jedna je od božica koja se asimilira s Izidom. Na gemi pronađenoj u Panoniji prikazan je Harpokrat koji sjedi u lotosovom cvijetu što personificira tek rođeno sunce. Na glavi ima zrakastu krunu, a u ruci drži Ozirisov bič, što upućuje na sinkretizam Harpokrata-Helija. Osim s Amorom i Helijem, mogu se pronaći sinkretizmi s Dionizom, a ponekad i s Herkulom. Ipak, na čitavom razmatranom prostoru zabilježena su samo dva sinkretizma, s Amorom i s Helijem.

Dakle, najviše je Harpokratovih prikaza s Izidom, zatim s Izidom i Ozirisom te s Izidom i Anubisom.

8.4. Sljedbenici

O Harpokratovim sljedbenicima teško je reći nešto više zbog nedostatka epigrafskih izvora. Može se općenito reći da su Izidini sljedbenici štovali i Harpokrata. Devet je zapisanih sljedbenika u sva tri područja. U X. italskoj regiji tri, u Panoniji četiri, a u Dalmaciji dva.

Oltar iz Verone posvetio je Izidi i Harpokratu Lucije Virije Ahilej u 1. stoljeću. Na gornjoj površini oltara vidljive su rupe za umetanje kipa, iako sam kip nije pronađen (kat. br. 4.). Oltar iz Padove datiran u 2. stoljeće dokazuje da je Gaj Didije Akutijan darovao Harpokratov kip Izidi (kat. br. 9.). S obzirom da se radi o oltarima poprilično velikih dimenzija i darovanim kipovima, može se zaključiti da su Lucije Virije Ahilej i Gaj Didije Akutijan bili pripadnici

bogatijeg sloja društva. Iako se ne zna gdje su oltari stajali, moguće je da su bili dio nekog hrama. U Galižani je također pronađen oltar kojeg je prema Izidinoj zapovijedi podigao Kvint Lutacije Jukund u 1. stoljeću (kat. br. 37.). Kao i prethodni, i ovaj oltar je velikih dimenzija. S obzirom na likovne prikaze koji ga krase, moguće je da je bio smješten u zajedničkom hramu „istočnjačkih“ božanstava.

Oltar u Jaderi podigao je Publije Kvinkcije Paris u 2. ili 3. stoljeću za dobrobit, pretpostavlja se zdravstvenu, svoga sina Skapule (kat. br. 48.). Oltar je velikih dimenzija te svojim izgledom ostavlja dojam kvalitetnog i skupog spomenika. Zbog toga se može pretpostaviti da je riječ o oltaru koji je bio darovan nekom važnijem, većem gradskom svetištu. Prema tome, posvetitelj bi trebao pripadati bogatijem društvenom sloju kako bi si mogao priuštiti izradu takvog oltara. S obzirom da su Izidino i Serapisovo ime prvo u posveti, vjerojatno je da se oltar nalazio u hramu posvećenom upravo tim božanstvima.

Iako se iz natpisa ne može zaključiti čime su se dedikanti bavili, prema dimenzijama oltara kao i činjenici da su dvojica uz oltar darovala i kipove, može se zaključiti da se radi o pripadnicima višeg društvenog sloja koji su si tako nešto mogli priuštiti.

U Akvinku je pronađen natpis jednog Harpokrata za kojega Wessetzky tvrdi da je bio svećenik boga Mitre.¹⁵³ Harpokrat je teoforno ime i dokaz vjerske pripadnosti njegova nositelja. Činjenica da je obnašao dužnost Mitrinog svećenika govori u prilog vezi navedena dva „orijentalna“ kulta. U vojnim logorima u Karnuntu, Brigeciju, Akvinku i ostalim važnijim garnizonima, bili su stacionirani vojnici iz Istočnih provincija Rimskog Carstva. Svi ti vojnici bili su potencijalni nositelji egipatskih kultova.¹⁵⁴ Ondje je pronađena gema na kojoj je napisan vlasnik (kat. br. 71.), te baza kipa s posvetom Izidi Uzvišenoj (kat. br. 58.). Na reveru geme pronađene u Mursi grčki je natpis koji spominje Kratona Atenjanina, vjerojatno njezina vlasnika (kat. br. 71.). Selem vjeruje da ju je u Mursu donio upravo vlasnik, vojnik, za vrijeme kretanja legija s Istoka na Zapad početkom 3. stoljeća. Treba razumjeti da vojnici, mornari i ostali nosioci tih kultova nisu morali isključivo biti egipatskog porijekla, moguće je da su bili npr. iz Smirne, Antiohije ili s nekog od grčkih otoka gdje je Izidin kult bio vrlo dobro prihvaćen. U ovom slučaju, riječ je o atenskom građaninu. Na bazi Izidina kipa pronađenoj u Savariji nalaze se dva imena posvetitelja istog gentilicija. Kvint Julije Moderat i Kvint Julije Belik bili su Izidini svećenici te su najvjerojatnije bili u rodu. Ne može se

¹⁵³ Wessetzky 1961, 10.

¹⁵⁴ Tomorad 2018, 83./84.

zaključiti radi li se o rođacima ili pak o ocu i sinu. Ako je točno potonje, moglo bi se govoriti o nasljeđivanju svećeničke dužnosti unutar obitelji.¹⁵⁵ Baza za kip datira se u 2. ili 3. stoljeće.

Na, za sada, pronađenim spomenicima svi su dedikanti bili muškarci. To naravno ne znači da Harpokrata nisu štovale i žene.

U Panoniji su dakle zabilježena četiri sljedbenika, u X. italskoj regiji tri, a u Dalmaciji dvojica. Za petoricu sljedbenika poznati su i razlozi posvete. Četvorica su darovala ili posvetila kip. Na jednom oltaru ne piše čiji je kip darovan, no istaknuto je da je posvećen Izidi i Harpokratu. Za drugi se zna da je Izidi darovan Harpokratov kip. Dvojica svećenika napisana su na bazi za kip posvećen Uzvišenoj Izidi. Dedikant iz Jadera ispunio je zavjet za zdravlje svoga sina, koji je vjerojatno, kao i otac, bio štovatelj Izide i Harpokrata.

Pronađeni epigrafski izvori iz X. italske regije i Dalmacije ne govore ništa o etničkom podrijetlu i funkciji koju su njihovi dedikanti obavljali. Ipak, s obzirom da se radi o monumentalnim oltarima i kipovima koji su vjerojatno stajali u hramovima, možemo zaključiti da se radi o bogatiji građanima koji su si mogli priuštiti podizanje hramskog oltara i kipa. Za sva četiri zapisana dedikanta u Panoniji znamo koju su funkciju obavljali. Trojica su bili svećenici, dva Izidina i jedan Mitrin. Jedan je bio vojnik. Za vojnika, osim imena, znamo i da je bio iz Atene.

Zbog geografske i političke blizine Rima, natpisi iz X. regije datirani su ranije. Natpisi iz Verone i Galižane datiraju se u 1., a onaj iz Padove u 2. stoljeće. Natpisi iz Jadera i Savarije datiraju se u 2. ili 3., a gema iz Murse u 3. stoljeće. To je u skladu sa „zlatnim dobom“ kulta u Dalmaciji i Panoniji. Služba se iščitava samo četvorici sljedbenika iz Panonije, trojici svećenika i vojniku. Oni zasigurno nisu bili jedini u svećeničkoj, odnosno vojničkoj službi koji su štovali Harpokrat. Ime svećenika boga Mitre iz Akvinka otkriva da je i on bio Harpokratov sljedbenik.

8.5. Svetišta

Zasad u čitavom Carstvu nema potvrde Harpokratovog svetišta. Harpokrat je štovan u privatnom kontekstu i najvjerojatnije, nije imao vlastite hramove. Osim u privatnim svetištima i lararijima, vrlo je vjerojatno štovan i u Izidinim svetištima. U Iseju u Savariji pronađen je prikaz Harpokrata na jednoj strani postolja Izidinog kipa (kat. br. 58.). Osim tog prikaza, ondje nije pronađeno više potvrda njegova kulta. U Saloni su pronađene dvije svjetiljke s likom Harpokrata (kat. br. 51. i 52.). I u Enoni je pronađena svjetiljka s likom Harpokrata

¹⁵⁵ Selem 1997, 179.

(kat. br. 47.). Teško je reći jesu li se one nalazile u hramu ili su pak bile dio kućnog svetišta. Treba uzeti u obzir da su svjetiljke predmeti iz svakodnevne uporabe koji mogu biti dio inventara hrama, ali i domaćinstava, npr. privatnih lararija. Mogle su se polagati u grob zajedno s pokojnikom. Prema tome, treba biti posebno oprezan prilikom njihovog vrednovanja kao kulturnog materijala. Motivi na svjetilkama ovise isključivo o željama pojedinaca, pa su mogli biti svjedočanstva kulta, no vrlo često su izabrani zbog popularnosti općenito.¹⁵⁶

Ulomak freske (kat. br. 73.) pronađen u antičkom Sirmiju naveo je na pomisao o postojanju Izidina hrama. Ipak, vjerojatno je riječ o fresci koja se nalazila u privatnoj kući, možda je čak bila i dio svećeničkog stana. Pronađeni dio freske prikazuje mitološke prikaze, a sačuvani dio sadrži glavu dječaka bucmastih obraza koji u bujnoj kosi ima krunu za koju Selem¹⁵⁷ smatra da je *pšent*. Kažiprst desne ruke prinosi ustima. Poznato je da su bogatiji Rimljani svoje atrije voljeli ukrašavati raznim mitološkim prikazima pa je vrlo vjerojatno da se i ova freska nalazila na podu atrija ili lararija bogatije rimske kuće. U dva lararija iz Pompeja pronađene su freske s prikazom Harpokrata. Popej Habit, nećak Popeje Sabine, Neronove druge žene, u larariju je imao prikaz Izide, Ozirisa, Harpokrata i Anubisa, dakle cijele tetrade svete obitelji.¹⁵⁸ Pronađen je još jedan lararij na čijem se ulazu na lijevoj strani vidi prikaz Harpokrata sa svim simbolima koji se i inače vežu uz tog boga (rog obilja, prst na ustima i lotosov cvijet na glavi).¹⁵⁹

8.6. Datacija spomenika

X. italska regija, za razliku od Dalmacije i Panonije koje su bile provincije, bila je ustrojena kao ostale italske regije te je geografski bila najbliža Rimu. Stoga se ondje mogu pronaći raniji ili kasniji nalazi. Nekolicina spomenika iz X. italske regije datirana u ranije razdoblje upućuje na to da je Harpokratov kult ondje prihvaćen već u prvom stoljeću prije Krista. U istoj regiji pronađeno je i nekoliko spomenika datiranih u 4. stoljeće, u vrijeme kada su egipatski kultovi gubili na popularnosti. Ipak, više se spomenika pronađenih u toj regiji datiraju u 2. ili 3. stoljeće (Tablica 8.).

Predmeti pronađeni u Dalmaciji datiraju se u 2. ili 3. stoljeće (Tablica 9.). U isto razdoblje datiraju se spomenici pronađeni u Panoniji (Tablica 10.). To je u skladu s vremenom u kojem velik broj vojnika i legija dolazi iz istočnih provincija Carstva u Panoniju, kao i s vremenom

¹⁵⁶ Karković Takalić 2019, 218.

¹⁵⁷ Selem 1997, 145.

¹⁵⁸ Takacs 1995, 16.

¹⁵⁹ Selem 2008, 246.

carske propagande Izidinih kultova, odnosno sa „zlatnim dobom“ egipatskih kultova u te dvije provincije.¹⁶⁰

Zbog blizine Italije, u X. italskoj regiji zabilježeni su spomenici iz prvog „zlatnog doba“, flavijevskog, dok u Dalmaciji i Panoniji dominiraju oni iz drugog, u vrijeme Severa. Ipak, u sve tri regije najviše je spomenika datirano u 2. ili 3. stoljeće.

¹⁶⁰ Jenő 1998, 95.

9. Zaključak

Teško je donositi zaključke o prihvaćanju i stvarnoj važnosti Harpokratovog kulta u X. italskoj regiji, Dalmaciji i Panoniji s obzirom na to da se oni mogu temeljiti samo na, do sada, otkrivenim spomenicima posvećenim ovom božanstvu.

X. italska regija dominira brojem i kvalitetom spomenika. Iako je u Karnuntu, središtu provincije Panonije i Emoni pronađeno više spomenika, riječ je o gotovo identičnim amuletima odnosno medaljonima pronađenim na istom mjestu. Stoga je teško govoriti o stvarnoj prihvaćenosti kulta ondje. Prema tome, iako je u Akvileji pronađeno nešto manje spomenika, njihova kvaliteta i značaj je nemjerljiva.

U svim područjima dominiraju sitni svakodnevni predmeti kao što su kipovi manjih dimenzija, svjetiljke, geme i amuleti koji potvrđuje privatni kontekst šovanja Harpokrata. Na Harpokratov se kult, dakle, treba gledati kao na kult privatnog karaktera, neodvojivog od Izidinog.¹⁶¹ Harpokrat je izašao iz sjene svojih roditelja te se prometnuo u božanstvo koje nije dovoljno jako da se nadmeće za titulu carskog kulta, već kao bog koji pripada kućnom okruženju. Ta njegova domaća, privatna narav očituje se u nalazima diljem Carstva. Na cijelom teritoriju Rimskog Carstva nije pronađen ni jedan oltar posvećen isključivo Harpokratu. Oltari posvećeni Harpokratu i nekom drugom bogu (uglavnom Izidi) mogu se pronaći, no i oni su vrlo rijetki za razliku od nalaza sitne bronce, keramičkih nalaza kao i gema i amuleta kojima se može pohvaliti gotovo svaka provincija Carstva.

Unatoč raznovrsnim Harpokratovim prikazima, neki simboli su učestaliji. U X. regiji i Dalmaciji Harpokrat na glavi najčešće nosi lotosov cvijet ili krunu pšent, a u Panoniji krunu s perima. Kruna s perima može se interpretirati i kao kruna s klasjem pšenice ili žita. To bi odgovaralo Izidinom i Harpokratovom aspektu plodnosti. Najviše prikaza Harpokrata s drugim božanstvima pronađeno je u X. italskoj regiji. Ondje je bog prikazan s najviše različitih bogova, uvijek u trijadi. Najčešće je prikazana trijada Izide, Serapisa i Harpokrata. U Panoniji, u Karnuntu, pronađeni su amuleti s prikazom Izide i Harpokrata, kojih je brojevo najviše na sva tri obrađena područja. Ipak, s obzirom na to da su svi pronađeni na jednom lokalitetu, a vjeruje se da su proizašli iz iste radionice, ne može se pretpostaviti da je to bio najčešći prikaz u cijeloj Panoniji. Unatoč nagađanjima o postojanju radionica i u drugim dijelovima Panonije, ona u Karnuntu jedina je do sada potvrđena.

Prema, za sada pronađenim natpisima, vidljivo je da su Harpokratovi sljedbenici bili muškarci. Potvrđeno je devet Harpokratovih sljedbenika. Služba se može iščitati samo

¹⁶¹ Selem 1972, 60.

četvorici sljedbenika, dvojici svećenika iz Savarije, jednom vojniku iz Murse, te Mitrinom svećeniku iz Akvinka. Iako za ostale ne možemo rekonstruirati službu, zbog oltara velikih dimenzija i kipova koje su posvećivali bogovima, jasno je da se radi o imućnijim građanima višeg sloja društva.

Kao i u čitavom Carstvu, ni u X. italskoj regiji, Dalmaciji i Panoniji za sada nije pronađeno ni jedno Harpokratovo svetište. Harpokrat je štovan u privatnom kontekstu i najvjerojatnije, nije imao vlastite hramove. Ipak, može se pretpostaviti da je štovan u Izidinim svetištima.

Iako se u X. italskoj regiji pojedini spomenici datiraju već u 1. stoljeće prije Krista, više je onih koji su datirani u 2. ili 3. stoljeće. U isto razdoblje datirano je više spomenika u Dalmaciji i Panoniji, što je u skladu s vremenom u kojem egipatski kultovi u tim provincijama doživljavaju „zlatno doba“. To je razdoblje kada i sami carevi počinju štovati i promovirati te kultove, ali i razdoblje kada se povećao broj vojnika koji dolaze s istoka¹⁶², ali i razdoblje kada i sami carevi počinju štovati i promovirati te kultove (Tablica 8., 9. i 10.).

Zaključno, u X. italskoj regiji nalazimo najstarije spomenike visoke kvalitete izrade. Harpokratovi spomenici nađeni su u gotovo čitavoj X. regiji, a najveći broj nađen je u Emoni i Akvileji. S obzirom na to da su trgovci i vojnici bili glavni prenosioci „orijentalnih“ kultova, razumljivo je da su u Dalmaciji Harpokratovi spomenici pronađeni u većim središtima i trgovačkim lukama (Enona, Jader, Salona) ili pak u vojnom središtu (Burnum). Iz istog razloga, najviše nalaza u Panoniji pronađeno je u Karnuntu, glavnom vojnom središtu provincije, gdje se izdvajaju amuleti s prikazom Izide i Harpokrata. U sve tri regije pronađeni sitni brončani i predmeti od terakote, kao i amuleti dokazuju Harpokratovu popularnost u privatnim i obiteljskim vjerskim sferama.

Iz svega navedenog vidljivo je da X. italska regija dominira u gotovo svakom istraženom segmentu. Ističe se brojem i kvalitetom spomenika, kao i vremenom u kojem su pojedini spomenici nastali.

¹⁶² Jenő 1998, 95.

10. Sažetak na engleskom jeziku

Although Harpocrates did not gain as much popularity as Isis in the 10th Italian region, Dalmatia and Pannonia, the number of finds indicates its importance and popularity. The most finds date to the 2nd or 3rd century. Most monuments were found in the 10th Italian region. From all the archeological finds, in all three regions, gems and amulets were the most common. Archeological finds made of terracotta were discovered in 10th Italian region and Dalmatia, while bronze was common in 10th Italian region and Pannonia. There are no discoveries of terracotta in Pannonia or bronze in Dalmatia. Four altars were found in 10th Italian region and one in Dalmatia. On two of them is an inscription dedicated to Isis and Harpocrates. On other two there is inscription dedicated to Isis, and display of Harpocrates. Two marble objects were also found in 10th Italian region. One fresco was found in Pannonia.

Although Harpocrates' depictions vary widely, some symbols are more common. Although it is not uncommon for Harpocrates to be depicted dressed in himation, more common are depictions of a naked god. In the 10th Italian region and Dalmatia, Harpocrates is most often depicted with a horn of plenty, while in Pannonia he is depicted in a classical pose with an index finger on the mouth without many symbols. Sometimes is hard to determine what kind of head gear God wears due to very small dimensions of figurines. Most often bears the lotus flower or pshent crown on his head.

Most depictions of Harpocrates with other gods are found in 10th Italian region. There are seven objects depicting the triad Isis, Serapis and Harpocrates. Depiction of the triad of Isis, Harpocrates and Anubis are also common. The triad Jupiter-Serapis, Isis and Harpocrates and triad of goddess Tihe, Harpocrates and Hermanubis are depicted just once. In Pannonia, Harpocrates is usually depicted with Isis. In Dalmatia, there is just one depiction of Isis, Serapis, Liber, Libera, Harpocrates and Hermanubis. A Harpocrates with wings is shown on three objects found in 10th Italian region. That is syncretism of Harpocrates and God Amor. One depiction of Harpocrates with a crown with the rays of the sun and whip from Pannonia refers to the syncretism of the Harpocrates and Helios.

Most finds are tiny, everyday items which confirm Harpocrate's role of the home god. This confirms the lack of the large statues and altars. There is no shrine devoted to Harpocrates in the 10th Italian region, Dalmatia and Pannonia which is the case in the entire Roman Empire as well. It is hard, almost impossible to determine ethnic origin and social affiliation of Harpocrates followers.

Keywords: Harpocrates, X. Italic region, Dalmatia, Pannonia, cult, horn of plenty, triad

11. Bibliografija

11.1. Kratice

<i>AAAdr</i>	<i>Antichità Altoadriatiche</i>
<i>AquilNost</i>	<i>Aquileia nostra</i>
<i>AttiMemIstria</i>	<i>Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria</i>
<i>BASD</i>	<i>Bulletino d` archeologia e storia dalmata, Split</i>
<i>CIL</i>	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i>
<i>ČZN</i>	<i>Časopis za zgodovino in narodopisje</i>
<i>EDH</i>	<i>Epigraphische Datenbank Heidelberg</i> . Baza podataka latinskih natpisa. https://edh-www.adw.uni-heidelberg.de (datum posjeta 29. 5. 2020)
<i>EPRO</i>	<i>Études préliminaires aux religions Orientales dans l'Empire Romain</i>
<i>LIMC</i>	<i>Lexicon Iconographicum Mythologiae Latinae</i>
<i>OZ</i>	<i>Osječki zbornik</i>
<i>RICIS</i>	Bricault: <i>Recueil des inscriptions concernant les cultes Isiaques</i> , Paris, 2005.
<i>ROMIC I</i>	Selem & Vilogorac Brčić: <i>ROMIC I: Religionum Orientalium monumenta et inscriptiones ex Croatia I.</i> , Zagreb, 2015.
<i>ROMIC II</i>	Selem & Vilogorac Brčić: <i>ROMIC II: Religionum Orientalium monumenta et inscriptiones ex Croatia II.</i> , Zagreb, 2018.
<i>ROMIS</i>	Selem & Vilogorac Brčić: <i>ROMIS: Religionum Orientalium monumenta et inscriptiones Salonitani.</i> , Zagreb, 2012.
<i>SIRIS</i>	Vidman: <i>Sylloge Inscriptionum Religionis Isiacae et Sarapiacae</i> , Berlin, 1969.
<i>VAMZ</i>	<i>Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu</i> , Zagreb
<i>VHAD</i>	<i>Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva</i> , Zagreb

11.2. Izdanja izvora i literatura

- Alföldy 1965-1966 A. Alföldy: „Die alexandrinischen Götter und die Vota Publica“, *Jahrbuch für Antike und Christentum* 8/9, Münster, 1965-1966, 53-87.
- Archive 2020 Archive 2020:
<https://archive.org/stream/onlatinlanguage01varruoft#page/54/mode/2up/search/Harpocrates> (datum posjeta 7.9.2019.)
- Backe-Dahmen 2018 A. Backe-Dahmen: „Roman Children and the „Horus Lock“ between Cult and Image“ u *Individuals and Materials in the Greco-Roman Cults of Isis. Agents, Images and Practices. Proceeding of the VIth International Conference of Isis Studies*, ed. Valentino Gasparini i Richard Veymiers, Leiden, 2018, 509-1085.
- Bassignano 1987 M. S. Bassignano: „La religione: divinità, culti, sacerdozi“, u *Il Veneto nell'età romana. I Storiografia, organizzazione del territorio, economia e religione*, Verona, 1987, 311-376.
- Boak 1921 A.E.R. Boak: *A History of Rome to 565 A. D.*, New York, 1921.
- Bolla 1997 M. Bolla: „L’Iseo e Serapeo di Verona“, u *Iside. Il mito il mistero la magia*, Milano 1997, 358-362.
- Bolla 2015 M. Bolla: „Bronzi figurati romani da luoghi di culto dell’Italia settentrionale“, u *LANX* 20, 2015, 49-143.
- Bricault 1999 L. Bricault; *Etudes isiaques. Perspectives. Ier colloque international sur les études isiaques*, Apr 1999, Poitiers, France: 189-210.

- Bricault 2001 L. Bricault: *Atlas de la diffusion des cultes isiaques*, Paris, 2001.
- Bricault 2005 L. Bricault: *Recueil des inscriptions concernant les cultes isiaques* (RICIS), 3, Paris, 2005.
- Bricault 2008 L. Bricault (ur.): *Bibliotheca Isiaca I*, Bordeaux, 2008.
- Bricault 2013 L. Bricault: *Les Cultes Isiaques Dans Le Monde Greco-romain*, Paris, 2013.
- Bricault & Versluys 2007 L. Bricault & J. M. Versluys (eds.): *Nile into Tiber. Egypt in the Roman World. Proceedings of the IIIrd International Conference of Isis Studies, Faculty of Archaeology, Leiden University, May 11-14 2005, Religions in the Graeco-Roman World, Leiden, 2007.*
- Bricault & Versluys 2010 L. Bricault & J. M. Versluys (eds.): *Isis on the Nile. Egyptian Gods in Hellenistic and Roman Egypt, Proceedings of the IVth International Conference of Isis Studies, Université de Liège, 26-28 novembre 2008, Religions in the Graeco-Roman World, Leiden, 2010.*
- Bricault & Veymiers 2011 L. Bricault & R. Veymiers (eds.): *Bibliotheca Isiaca II*, Bordeaux, 2011.
- Bricault & Versluys 2014 L. Bricault & J. M. Versluys (eds.): *Power, Politics and the Cults of Isis. Proceedings of the Vth International Conference of Isis Studies, Bologne-sur-Mer, October 13-15, 2011., Boston, 2014.*
- Bricault & Veymiers 2014 L. Bricault & R. Veymiers (eds.): *Bibliotheca Isiaca III*, Bordeaux, 2014.

- Brunšmid 1913-1914 J. Brunšmid: „Antikni bronsani figuralni spomenici u Hrvatskom narodnom muzeju“, u *VHAD*, XIII, Zagreb, 1913-1914, 207-268.
- Budischovsky 1976 M. Budischovsky: „La diffusion des cultes égyptiens d'Aquilée à travers les pays alpins“, u *AAAdr* 9, 1976, 207-227.
- Budischovsky 1997a M. Budischovsky: *La diffusion des cultes isiaques autour de la mer Adriatique, I. Inscriptions et monuments*, 1977.
- Budischovsky 1997b M. Budischovsky: „Les cultes orientaux à Aquilée et leur diffusion en Istrie et en Vénétie“, u *AAAdr* 12, 1977, str. 99-123.
- Bulić 1879 F. Bulić: „Le gemme del Museo do Spalato“, u *BASD II*, Split, 1879, 147-148.
- Bugarski-Mesdijan 2004 A. Bugarski-Mesdijan: „Les „cultes orientaux“ en Dalmatie romaine“, Izvorni znanstveni članak, 2004.
- Bugarski-Mesdijan 2007 A. Bugarski-Mesdijan: „Traces d'Égypte en Dalmatie romaine. Culte, mode et pouvoir“, u *Nile into Tiber. Egypt in the Roman world. Proceeding of the IIIrd International Conference of Isis Studies*, ed. Laurent Bricault, M. J. Versluys, Paul G. P. Meyboom, May 11-14 2005, Leyde, 2007, 289-328.
- Bunson 2002 M. R. Bunson, *Encyclopedia of Ancient Egypt*, New York, 2002.
- Christodoulou 2015 P. Christodoulou: Sarapis, Isis and the Emperor, u *Nikoloska & Müskens*, 2015, 167-215.

- Cristea 2013 S. Cristea: „Egyptian, Greek, Roman Harpocrates – A Protecting and Saviour God“ u *Antiqua et Mediaevalia, Judaica et Orientalia*, 2013, 73 – 86.
- Delatte & Derchain 1964 A. Delatte, Ph. Derchain: *Les intailles magiques gréco-égyptiennes*, Paris, 1964.
- Diodor Sicilski 2006 Diodorus Siculus: *Greek history (books 11-12.37.1)*, prijevod i komentar: Green, P., University of Texas Press, Austin, 2006.
- Dolzani 1956 C. Dolzani: „Oggetti egiziani del Museo di Aquileia“, u *AquilNost* 27, 1956, 1-10.
- Dorigato 1974 A. Dorigato: „Gemme e cammei del Museo Correr“, u *Bollettino del Museo civico di storia naturale di Venezia* 19, Venezia, 1974, 3-76.
- Drexler 1890 W. Drexler: *Der Cultus der ägyptischen Gottheiten in den Donauländern*, Leipzig, 1890.
- Fitz 1998 J. Fitz (ed.): *Religions and Cults in Pannonia*, Szekesfehervar, 1998.
- Fontana 2010 F. Fontana: *I culti isiaci nell'Italia settentrionale. Vol. 1, Verona, Aquileia, Trieste*, Trieste, 2010.
- Forlati Tamaro 1942 B. Forlati Tamaro: „Iscrizioni votive di Verona“, u *Epigraphica* 4, 1942, 165-173.
- Franzoni 1973b L. Franzoni: *Bronzetti romani del Museo Archeologico di Verona*, Venezia, 1973.
- Giovannini 2002 A. Giovannini: „Le ambre di Aquileia: connotazioni generali e correlazioni culturali“, u *Roma sul Danubio*, Roma, 2002, 159-164.

- Giovannini 2005 A. Giovannini: „Iside ad Aquileia: il culto degli Theoi Synnaoi. Arpocrate e Anubi fra reperti e dati di archivio“ u *AttiMemIstria 105*, 2, Udine, 2005, 171-204.
- Girardi Jurkić 1972 V. Girardi Jurkić: „Izbor antičke kultne plastike na području Istre“, u *Materijali Arheološkog društva Jugoslavije*, Zadar, 1972, 209-223.
- Girardi Jurkić 2005 V. Girardi Jurkić: *Duhovna kultura antičke Istre*, knj. I, Zagreb, Školska knjiga 2005.
- Giunio 2002 A. K. Giunio: „Egyptian gods on the Eastern Adriatic coast“, u *Aegyptus and Pannonia I – Acta symposii anno 2000*, Budapest 2002, 21-63.
- Gorenc 1952 M. Gorenc: *Antička skulptura u Hrvatskoj*, Zagreb, 1952.
- Grenier 1977 J. C. Grenier: *Anubis alexandrin et romain*, Leiden, 1977.
- Grimm 1969 G. Grimm: *Die Zeugnisse ägyptischer Religion und Kunstelemente im römischen Deutschland*, Leiden, 1969.
- Győry & Mráv 2002 H. Győry & Z. Mráv (eds.): *Aegyptus et Pannonia I.: acta symposii anno 2000*, Budimpešta, 2002.
- Győry 2005 H. Győry (ed.): *Aegyptus et Pannonia II.: acta symposii anno 2002.*, Budimpešta, 2005.
- Győry 2006 H. Győry (ed.): *Aegyptus et Pannonia III. : acta symposii anno 2004*, Budimpešta, 2006.
- Győry 2010 H. Győry (ed.): *Aegyptus et Pannonia IV.: acta symposii anno 2006*, Budimpešta, 2010.

- Győry & Szabó 2016. H. Győry & Á. Szabó (eds.): *Aegyptus Et Pannonia V.: Acta Symposii Anno 2008*, Budimpešta, 2016.
- Hart 1986 G. Hart: *The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*, London, 1986.
- Herodot* 2007 Herodotus: *Povijest*, 2. Izd. Matica hrvatska, Zagreb, 2007.
- Imamović 1977 E. Imamović: *Antički kultovi i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1977.
- Kákosy 1986 L. Kákosy: *Fény és káosz. A kopt gnosztikus kódexek*, Debrecen, 1986.
- Karković Takalić 2019 P. Karković Takalić: „Razvoj misterijskih kultova u Rimskoj provinciji Dalmaciji“ (doktorski rad), Zadar, 2019.
- Koščević 1991 R. Koščević: *Antička bronca iz Siska. Umjetničko-obrtna metalna produkcija iz razdoblja Rimskog Carstva*, Zagreb, 1991.
- Lazzaro 1990 L. Lazzaro: „Schiavi e liberti nelle iscrizioni di Padova romana“, u *Mélanges Pierre Lévêque*, 3. *Anthropologie et société*, Besançon, 1990, 181-195.
- Ljubić 1887 Š. Ljubić: „Harpokrates“ u *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva IX*, 2, Zagreb, 1887, 33-37.
- Magni 2009 A. Magni: „Le gemme di età classica“ u *Gemme dei Civici Musei d'arte di Verona*, Verona, 2009, 15-142.
- Malaise 1972 M. Malaise: *Inventaire préliminaire des documents égyptiens découverts en Italie*, Leiden, 1972.

- Malaise 2005 M. Malaise: *Pour une terminologie et une analyse des cultes isiaques*, Bruxelles, 2005.
- Marcello 1956 J. Marcello: *La Via Anna alle porte di Altino*, Venice, 1956.
- Mark 2016 J. J. Mark, *Horus*. Ancient history encyclopedia 2016, <https://www.ancient.eu/Horus/> (datum posjeta 12.9.2020.)
- Mastrocinque 2007 A. Mastrocinque: „Sylloge gemmarum gnosticarum“ u *Bollettino di Numismatica Monografia* 8.2.II, 2007: 12-23, 155-161, 163-198.
- Mlakar 1962 Š. Mlakar, *Istra u antici*, Pula, 1962.
- Meeks 2010 D. Meeks: „Harpocrates“, u *Iconography of Deities and Demons in the Ancient Near East (project leader Christoph Uehlinger)*, electronic pre-publication, www.religionswissenschaft.uzh.ch/idd/.
- Modonesi 1995 D. Modonesi: *Museo Maffeiano. Iscrizioni e rilievi sacri latini*, Roma, 1995.
- Mora 1990 F. Mora: *Prosopografia isiaca. I. Corpus prosopographicum religionis Isiacae*, Leiden, 1990.
- Nardelli 2002 B. Nardelli: „Gemme magiche dalla Dalmazia“, u *Gemme gnostiche e cultura ellenistica, Atti del Convegno Internazionale, Verona 22-23 ottobre 1999*, Bologna 2002, 181-194.
- Nardelli 2004 B. Nardelli: „Gemme magiche inedite di Venezia“, u *Scritti in onore di G. Traversari*, Roma, 2004, 657-663.

- Noll 1984 R. Noll: „La collezione aquileiese di Vienna“, u *AAAd* 33, Trieste, 1984, 239-257.
- Olujic 1990 B. Olujic: „Liberov kult na području rimske provincije Dalmacije“, u *Latina et Graeca*, 35, Zagreb 1990, 3-30.
- Pascal 1964 C. B. Pascal: *The Cults of Cisalpine Gaul*, Brussels, 1964.
- Perc 1968 B. Perc: Beiträge zur Verbreitung ägyptischer Kulte auf dem Balkan und in den Donauländern zur Römerzeit (disert.), München 1968.
- Pinch 1994 G. Pinch: *Magic in Ancient Egypt*, British Museum Press, 1994.
- Pinterović 1965 D. Pinterović: „Geme s terena Murse“, *OZ*, IX-X, Osijek, 1965.
- Rendić-Miočević 1998 A. Rendić – Miočević, Marina Šegvić, „Religions and cults in south Pannonian regions“, u *Religions and cults in Pannonia, katalog izložbe u Csók István Gallery*, 15. 5.-30. 9., ur. Jenő Fitz, Székesfehérvár 1998: 7-13.
- Saleh 1970 J. M. Saleh, *Les Antiquites Egyptienes de Zagreb*, Paris 1970.
- Saria 1937 Saria 1937
- Saria 1937 B. Saria, „Spomeniki egiptovskih božanstev v Poetoviju“, u *ČZN XXXII*, Maribor, 1937, 23 – 28.
- Selem 1972 P. Selem: „Egipatski bogovi u rimskom Iliriku“, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja IX/7*, Sarajevo, 1972, 5-102.
- Selem 1997 P. Selem: *Izidin trag*, Split: Književni krug 1997.

- Selem 2002 P. Selem: „Ikonografija lika Harpokrata na spomenicima hrvatskog prostora“, u *Znakovi i riječi I*, zbornik projekta „Mythos-cultus-imagines deorum“, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada 2002, 85-97.
- Selem 2008 P. Selem: *Lica bogova*, Izabrana djela 1, Zagreb: Matica hrvatska, 2008.
- Selem & Vilogorac Brčić 2012 P. Selem & I. Vilogorac-Brčić: ROMIC II.: *Religionum Orientalium monumenta et inscriptiones Salonitani.*, Zagreb, 2012.
- Selem & Vilogorac Brčić 2015 P. Selem & I. Vilogorac-Brčić: ROMIC II.: *Religionum Orientalium monumenta et inscriptiones ex Croatia I.*, Zagreb, 2015.
- Selem & Vilogorac Brčić 2018 P. Selem & I. Vilogorac-Brčić: ROMIC II.: *Religionum Orientalium monumenta et inscriptiones ex Croatia II.*, Zagreb, 2018.
- Sena Chiesa 2009 G. Sena Chiesa: „Cammei ad Aquileia: una prima ricognizione“ u *Aquileia e la glittica di età ellenistica e romana*, Trieste, 2009.
- Suić 1965 M. Suić, „Orientalni kultovi u antičkom Zadru“, u *Diadora*, 1965.
- Svetonije 1956 Svetonije, *Dvanaest careva 75*. Prijevod S. Hosu, Zagreb: "IBI", 1956.
- Šeper 1941-1942 M. Šeper, „Antikne geme-amuleti nazvane gnostičkim gemama“ u *VHAD XXII-XXIII*, 1941-1942., 5-54.
- Tacit 1970 Tacitus, *Anali sv. 2*. Prijevod J. Kostivić, Zagreb: Matica hrvatska, 1970.

- Tadin 1979 Lj. Tadin: „Sitna rimska plastika u jugoistočnom delu provincije Panonije“, u *Fontes archaeologiae Iugoslaviae I*, Beograd 1979.
- Takács 1995 S.A. Takács: *Isis and Sarapis in the Roman World*, New York, 1995.
- Tomorad 2003 M. Tomorad: *Egipat u Hrvatskoj: egipatske starine u hrvatskoj znanosti i kulturi*, Zagreb, 2003.
- Tomorad 2005 M. Tomorad, The Egyptian antiquities in Croatia, *Archaeology of Egypt/Egyptology*, 2, 1, 2005, <http://www.palarch.nl/>
- Tomorad 2013 M. Tomorad, „The phases of penetration and diffusion of Egyptian artefacts and cults in the region of Istria and Illyricum (from the 7th c. B.C. to the 4th c. A.D.)“ u *Aegyptus et Pannonia V*, 2013.
- Tomorad 2014 M. Tomorad „Ancient Egyptian Artefacts and Divinities in Istria and Illyricum: A Bibliographical survey“ u *Bibliotheca Isiaca* 2014.
- Tomorad 2018 Tomorad „Various Manifestations of Isis Cult in the Region of Istria, Illyricum and Pannonia and its Diffusion to the Central European Region (2nd c. BC – 4th c. AD)“ u *The Oriental Studies*, Shodoznastvo, , No. 81, 2018, 58–99.
- Uranić 2003 I. Uranić: „Sedam brončanih kipova Harpokrata“, u *VAMZ*, 3.S., XXXVII, Zagreb, 2003, 191-203.
- Versluys 2013 M. J. Versluys: *Orientalising Roman Gods*, u Bricault & Bonnet 2013, 235-261.
- Vidman 1969 Vidman: *Sylloge Inscriptionum Religionis Isiaca et Sarapiacae*, Berlin, 1969.

- Wessetzky 1961 V. Wessetzky, *Die ägyptischen Kulturen zur Römerzeit in Ungarn*, EPRO I, Leiden, Brill, 1961.
- Wilkinson 2003 R.H. Wilkinson: *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt*, London, 2003.
- Yoyotte 1959 J. Yoyotte, „Lotus“, u *Dictionnaire de la civilisation égyptienne*, Paris, Hazan, 1959, 154.
- Zaninović 1996 M. Zaninović, *Od Helena do Hrvata*, Zagreb, Školska knjiga, 1996.

11.3. Mreža

- Archive 2020 Archive 2020:
<https://archive.org/stream/onlatinlanguage01varruoft#page/54/mode/2up/search/Harpocrates> (datum posjeta 7.9.2019.)
- EDH 2019 <https://edh-www.adw.uni-heidelberg.de> (datum posjeta 29. 5. 2020.)
- Mark 2016 J. J. Mark, *Horus*. Ancient history encyclopedia 2016, <https://www.ancient.eu/Horus/> (datum posjeta 12.9.2020.)
- Meeks 2010 D. Meeks: „Harpocrates“, u *Iconography of Deities and Demons in the Ancient Near East (project leader Christoph Uehlinger)*, electronic pre-publication, www.religionswissenschaft.uzh.ch/idd/. (datum posjeta 7.9.2019.)
- Tomorad 2005 M. Tomorad, The Egyptian antiquities in Croatia, *Archaeology of Egypt/Egyptology*, 2, 1, 2005, <http://www.palarch.nl/> (datum posjeta 3.6.2019.)

Prilozi:

**Prilog 1: KATALOG HARPOKRATOVIH LIKOVNIH PRIKAZA U X. ITALSKOJ
REGIJI, DALMACIJI I PANONIJI**

X. italska regija

Monate

1.

KIP

Bronca

Literatura: Bricault 2001: 122.

Kip Harpokrata.

Giubiasco

2.

ČAŠA

Terakota

Literatura: Bricault 2001: 122.

Prikaz Izide, Harpokrata i Anubisa.

Boi di Caprino

3.

KIP

Bronca

Literatura: Bricault 2001: 122.

Kip prikazuje Harpokrata.

Verona

4.

OLTAR

Ružičasti vapnenac

Slika 1

74 x 47 x 38 cm

Mjesto nalaza: u podrumu privatne kuće

Vrijeme nalaza: 26. ožujka 1893.

Smještaj: Arheološki muzej u Veroni, inv. 22626.

Datacija: doba Flavijevaca (69.-96.g.)

Literatura: Malaise 1972: 19., Budischovsky 1977: 94., VII, 4., Bricault 2005: 656., 515/0808, Fontana 2010: 294., br. Vr.07.

Oltar je blago istrošen na rubovima. Na gornjoj površini vidljive su rupe za umetanje kipa.

Natpis glasi:

L VIRIVS

ACHILLAEVS

ISIDI AVG

SIGN HARPOCRAT

5 VOTO DEDIT L M

L D D D

L(ucius) Virius

Achillaeus

Isidi Aug(ustae)

Sign(um) Harpocrat(is)

5 *voto dedit l(ibens) m(erito)*

l(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum)

Lucije Virije

Ahilej

posvetio je

Uzvišenoj Izidi

5 i Harpokratu.

5.

KIP

Slika 2

Bronca

9,4 cm

Mjesto nalaza: Verona

Smještaj: Arheološki muzej u Veroni, inv. 21302.

Literatura: Scavi 1884: 338., Budischovsky 1977: 101., br. VII, 28.

Nagi dječak prinosi prst desne ruke ustima. U lijevoj ruci drži rog obilja. Ima dugu kovrčavu kosu. Na glavi ima dvostruku krunu koja je dosta deformirana.

6.

PRIVJESAK OGRICE

Slika 3

Bronca

4,6 x 0,89 x 0,39 cm

Smještaj: Arheološki muzej u Veroni, inv. A4, 503.

Literatura: Franzoni 1973b: 104., br. 83, Fontana 2010: 220., br. Og.A.02.

Element je pokriven patinom smeđe boje i blagim inkrustacijama (hrđa). Na malo polukružnoj bazi lik je djeteta koje sjedi u lotosovom cvijetu. Nosi tuniku kratkih rukava. Poprsje je blago uvijeno udesno. Desna ruka je savijena i položena na koljeno, a kažiprst je položen na usta. Lijeva ruka, oslonjena na nogu, podupire mali rog obilja pun plodova. Glava je nagnuta udesno, a lice je, zbog uništene površine, neprepoznatljivo. Lice je uokvireno uvojcima koji se djelomično spuštaju do vrata, a djelomično su skupljeni u čvor na čelu. Spomenik s prikazom Harpokrata nije uključen u katalog Budischovsky 1977., niti u katalog Bricault 2001.

Trento (*Tridentum*)

7.

KIP

Bronca

Literatura: Bricault 2001: 122.

Kip Harpokrata.

Ponte Gardena (*Sublavio*)

8.

KIP

Bronca

Literatura: Bricault 2001: 122.

Kip Harpokrata.

Padova (*Patavij*)

9.

OLTAR

Slika 4

Ružičasti vapnenac

75 x 46 x 45 cm

Mjesto nalaza: Padova

Smještaj: Kunsthistorisches Museum u Beču, inv. 1159.

Datacija: 2. stoljeće

Literatura: CIL V 2796, ILS 4372, EDH 033425, Ljubić 1887: 36., Forlati Tamaro 1942: 172., br.1, Malaise 1972: 16., Budischovsky 1977: 104., br. XII, 2, Bricault 2001: 123; 2005: 656., Fontana 2010: 291., br. Vr.02.

Mali oltar s podnožjem i krunom pronađen je u Padovi gdje se i čuvao najmanje do 16. stoljeća. Pojedini stručnjaci kao Forlati Tamaro, Vidman, Franzoni, Alföldy, Mora i Bolla smatraju da je donesen iz Verone, dok se Pascal, Grimm, Malaise, Noll, Lazzaro, Bassignano, Giovannini s time ne slažu.

Natpis glasi:

ISIDI

SIGN HARPOCRATIS

C DIDIVS

ACVTIANVS

5 DON DED

Isidi

sign(um) Harpocratis

C(aius) Didius
Acutianus
5 *don(o) ded(it)*

Izidi
kip Harpokrata
Gaj Didije
Akutijan
5 dao je na dar

Venecija (Venetia)

10.

GEMA

Slika 5

Ahat

1,22 x 0,81 x 0,56

Smještaj: Arheološki muzej u Veneciji, inv. G473.

Literatura: Nardelli 2004: 174, br. Ve 1., Mastrocinque 2007: 163, br. Vec 2.

Harpokrat je nag, stoji u desnom profilu. Na glavi ima lotosov cvijet. Desnom rukom je oslonjen na rog obilja. Prst lijeve ruke je na usnama.

11.

GEMA

Crveni jaspis

1,46 x 1,12 x 0,28

Mjesto nalaza: Dalmacija (?)

Smještaj: Arheološki muzej u Veneciji, inv. G237.

Datacija: 3. stoljeće

Literatura: Nardelli 2002: 193, br. 20., Nardelli 2004:175, br. Ve 2., Mastrocinque 2007: 163, br. Vec 3.

Prikazani su Jupiter-Serapis, Izida i Harpokrat. Sve figure su u stojećem položaju. Jupiter-Serapis je u sredini. Ima *kalatos* na glavi, a u desnoj ruci drži žezlo. S njegove desne strane je prikazana Izida s lotosovim cvijetom na glavi. S lijeve strane nalazi se Harpokrat

okrenut prema desno. I on ima lotosov cvijet na glavi, a lijevu ruku prinosi ustima. Ispod Serapisovih nogu prikazan je Kerber.

Nardelli navodi da gema potječe iz Dalmacije, vjerojatno iz Zadra ili centralne Dalmacije. Nije ponudila nikakve druge informacije.

12.

GEMA

Crveni jaspis

1,46 x 1,14 x 0,25

Smještaj: Arheološki muzej u Veneciji, inv. G24.

Datacija: 1 ili 2. stoljeće

Literatura: Nardelli 2004: 181, br. Ve 16., Mastrocinque 2007: 163, br. Vec 4.

Božica Tihe lijevom rukom drži kormilo. S njezine desne strane nalazi se Harpokrat s rogom obilja. S božičine lijeve strane prikazan je Hermanubis koji drži kaducej.

13.

SVIJEĆNJAK

Bijeli mramor

60 cm

Smještaj: Arheološki muzej u Veneciji, inv. 107.

Datacija: 1. stoljeće

Literatura: Grenier 1977: 146-147, dok. 226, Budischovsky 1977: 106., XIII, 5

S jedne strane baze svijećnjaka prikazana je Izida s karakterističnim čvorom na prsima i cvijetom lotosa na čelu. U lijevoj ruci drži dugo koplje. Desna ruka je spuštена i drži sistrum.

Na drugoj strani prepoznajemo Harpokrata. Bog je nag, naslonjena na stup. Kažiprst desne ruke prinosi ustima, a u lijevoj ruci drži rog obilja. Na trećoj strani prikazan je Anubis s glavom psa. U desnoj ruci nosi palminu granu. Podnožje svijećnjaka ukrašeno je krilatim lavovima.

Altino (*Altinum*)

14.

OLTAR

Literatura: Bricault 2001: 121.

Oltar je ukrašen reljefima koji predstavljaju Izidu, Harpokrata i Anubisa.

15.

GLAVA

Slika 6

Bronca

4,5 x 2,6 x 2,5 cm

Mjesto nalaza: Padova

Smještaj: Superintendance, inv. AL 1173.

Literatura: Marcello 1956: 89., br. 1, fig. 65., Budischovsky 1977: 111., br. XVI, 3.

Glava je slomljena na dnu vrata. Kovrčava kosa pada na čelu i prekriva obraze. Straga se kosa spušta do vrata. Bog na glavi ima krunu pšent.

Akvileja

16.

KIP

Bronca

9,5 cm

Mjesto nalaza: Akvileja

Smještaj: Arheološki muzej u Akvileji (?)

Literatura: Dolzani 1956: 5, fig. 4, *IBIS* I, 118, br. 323, Budischovsky 1977: 138., br. 63., Bricault 2001: 121.

Nago dijete sjedilo je na odsječenom sjedalu (tronu). Nosi karakterističnu pletenicu mladenaštva i *ureus* na čelu. Pletenica je slomljena, desna ruka i stopala su izgubljeni.

17.

NAUŠNICA

Slika 7

Zlato

1,8 cm

Mjesto nalaza: Akvileja

Smještaj: Arheološki muzej u Akvileji, inv. 53193.

Literatura: Fontana 2010: 218., br. Og.A.01

Na naušnici je nago dijete koje stoji na maloj bazi. Dijete je oslonjeno na desnu nogu dok je lijeva lagano odmaknuta i u mirovanju. Prst desne ruke prinosi ustima. Lijeve ruke je stisnuta uz tijelo, na lijevom ramenu nalazi se rog obilja koji je ispunjen grožđem i piramidalnim elementima. Ruka se naslanja na deblo oko kojeg je omotana zmija. Lice je okruglo s bucmastim obrazima i uokvireno uvojcima kose. Oči su okrugle i velike. Na glavi se nalaze polumjesec i lotosov cvijet. Pored djeteta s desne strane nalazi se pas, a s lijeve strane ptica. Nije moguće definirati kojoj vrsti ptice pripada. Ove životinje mogu predstavljati bogove koji pomažu mladom bogu u zadatku koji radi ili su simboli.

18.

PRIVJESAK

Bronca

Mjesto nalaza: Akvileja

Smještaj: Arheološki muzej u Akvileji (?)

Literatura: Giovannini 2002: 238.-239.; 2005: 179., Fontana 2010: 223, br. Og.A.05

Brončani privjesak s kukom u obliku je Harpokrata. Privjesak se više ne može naći među materijalima Nacionalnog arheološkog muzeja u Akvileji, ali je poznato zahvaljujući zapisima iz muzejskih inventara.

19.

PRIVJESAK ILI NAUŠNICA

Zlato

2 mm

Mjesto nalaza: Akvileja

Smještaj: Arheološki muzej u Akvileji (?)

Datacija: Carsko doba

Literatura: Budischovsky 1977: 141., br. 76.

Nagi bog prinosi kažiprst desne ruke ustima. Na glavi je vidljiva vrlo deformirana dvostruka kruna. U lijevoj ruci drži rog obilja oko kojega je omotana zmija. Sa svake strane boga prikazane su dvije male životinje.

20.

PRSTEN

Slika 8

Jantar

4,5 x 3,5 x 1,8 cm

Mjesto nalaza: grob Ritter I, Akvileja

Vrijeme nalaza: 1889. godine

Smještaj: Arheološki muzej u Akvileji, inv. 23239.

Datacija: početak 2. stoljeća

Literatura: Giovannini 2002: 162.; 2005, 181.-182., br. 3, Fontana 2010: 220, br. Og.A.03

Na prstenu je lik djeteta koji leži na lijevom boku. Na glavi ima pletenicu mladenaštva. Glavu je odložio na vazu, a desnom rukom se drži na mjestu. Na ramenima su vidljiva krila.

21.

PRSTEN

Slika 9

Žučkasti jantar

45 x 35 x 1,6 cm

Mjesto nalaza: Akvileja

Smještaj: Arheološki muzej u Akvileji, inv. 23291.

Literatura: Giovannini 2002: 162.-163.; 2005: 188.-189., br. 5, Fontana 2010: 222., br. Og.A.04

Na prstenu je figura dječaka koji stoji, kažiprst desne ruke prinosi ustima, a lijevom rukom drži rog obilja.

22.

SVJETILJKA

Terakota

15 cm

Mjesto nalaza: Akvileja

Smještaj: Arheološki muzej u Akvileji

Datacija: 2. stoljeće

Literatura: Budischovsky 1977: 138., br. 64., Bricault 2001: 121.

Svjetiljka ima okrugli kljun, cilindričnog je oblika sa šuplim nosačem, malim izbočenjem u sredini. Na tom izbočenju nalazi se prikaz krilatog nagog boga.

Trst (*Tergesta*)

23.

KIP

Slika 10

Svijetli mramor

48, 5 x 31 x 18 cm

Mjesto nalaza: rimsko kazalište u Trstu

Vrijeme nalaza: proljeće 1938. godine

Smještaj: Civico Museo d'Antichità "J.J. Winckelmann" u Trstu, inv. 3131.

Datacija: kraj 1. stoljeća prije Krista

Literatura: Fontana 2010: 165., br. St.A.02.

Kip je oštećen na nekoliko mjesta, nedostaju vrat, glava i obje ruke. Noge su sačuvane do koljena. Draperija tunike je okrhnutu u različitim područjima, osobito uz rub i na lijevoj strani. Kip je u prirodnoj veličini. Dijete stoji oslonjeno na lijevu nogu, a desna noga je blago savijena. Lijevo rame blago je nagnuto unatrag u odnosu na desno. Lijeva ruka vjerojatno je savijena držeći preklop tunike. Premalo je ostataka desne ruke da bi se moglo zaključiti u kakvom je položaju bila. Kip je vjerojatno bio postavljen kao dekoracija u jednoj niši pozornice kazališta u Trstu.

24. – 34.

KIPOVI UVEZENI IZ EGIPTA

Smještaj: Civico Museo d'Antichità "J.J. Winckelmann" u Trstu

Literatura: Fontana 2010: 169., br. Co. A.01- Co.A.02; 170., br. Co.A.03- Co.A.04; 171., br. Co.A.05- Co.A.06; 172., br. Co.A.08, Co.A.10; 173., br. Co.A.12; 224., br. Og.A.06-Og.A.07

Kipovi nisu nađeni u lokalnome povijesnom kontekstu pa su iz tog razloga izostavljeni i nije ih se uzimalo u obzir.

35.

GEMA

Slika 11

Žuti kvarc sa zlatnim odsjajima

1,32 x 0,9 x 0,09 cm

Smještaj: Civico Museo d'Antichità "J.J. Winckelmann" u Trstu, inv. 577M.

Literatura: Mastrocinque 2007: 155., Ts 1; 2009: 101., br. 15, Fontana 2010: 261., br. Gl.A.10

Nedostaje lijeva strana kipa. Nagi dječak stoji na lijevoj nozi, desna je malo savijena. Naslonjen je na mali stup. Na glavi je vidljiva shematizirana kruna ili lotosov cvijet. U desnoj ruci drži rog obilja, dok lijevu prinosi ustima.

Pula (Pola)

36.

AMULET

Bronca

7 cm

Mjesto nalaza: Nezakcij (Vizače)

Smještaj: Arheološki muzej u Puli, inv. 5.221.

Literatura: Budischovsky 1977: 174., br. X,1., Selem 2002: 91.

Amulet je oštećen. Na njemu je prikazan goli dječak koji sjedi, no zbog oštećenja nije jasno na čemu. Na glavi ima *ureus* i karakterističnu pletenicu mladenaštva koja visi prema lijevom obrazu. Ruke su postavljene na koljena raširenih prstiju. Iza vrata je vidljiva alka koja svjedoči da se nosio kao privjesak.

Galižana (Galiciiana)

37.

OLTAR

Slika 12

Vapnenac

91 x 50 x 43 cm

Mjesto nalaza: crkva sv. Justa u Galižani

Smještaj: Arheološki muzej Istre, inv. A41.

Datacija: 1. stoljeće

Literatura: CIL V 10, Girardi Jurkić 1972: 211; 2005: 201, 3.4.1, Budischovsky 1977: 168.-170., Bricault 2001: 123, Giunio 2002: 25., sl. 4-5., *RICIS*, II, 514/101, *ROMIC* I 2015: 17, br. 8.

Oltar je oštećen. Na proširenom postolju, profiliranom s tri strane, kameni je blok. Zabat je na pročelju potpuno otučen. Natpis je klesan u tri retka i nalazi se na prednjoj strani oltara. Ondje se razabire i niz kulturnih predmeta: sistrum i još jedan glazbeni instrument, trozub, bista s mačjom glavom za koju je moguće da predstavlja Bastet, posuda, dupin, snop munja i ptica. Na desnoj su strani oltara polumjesec, kompas (?), ptica na sferi (paun?), klasje, koplje, kliješta, čekić, krilati Harpokrat sa psom, nož (?) i falus, a na lijevoj dvostruka sjekira, augurov štap, frula, siringa, cimbali, dvije amfore, veslo, kormilo, štap sa zmijom i kaducej. Svi prikazani instrumenti i figure nisu isključivo Izidini atributi i mogu pripadati drugim ženskim istočnjačkim božanstvima. Krilati dječak koji vodi životinju na uzici interpretiran je kao „genije što vodi panteru“ (SIRIS 596, Girardi Jurkić 2005: 201-202, 3. 4. 1), no ne treba dovoditi u sumnju da je riječ o Harpokratu koji vodi psa. Tu ideju već zastupa B. Perc (1968: 152.).

Natpis glasi:

[I]SIDIS IM{N}PERIO

Q(uintus) LVTATIVS

IVCVNDVS

2. redak Budischovsky *imperio* (1977: 168-170)

Isidis imperio

Quintus Lutatius

Iucundus

Prema Izidinoj zapovijedi

Kvint Lutacije

Jukund

Ljubljana (Emona)

38.

KALUP ZA KOLAČE

Terakota

Mjesto nalaza: Ljubljana

Smještaj: Kunsthistorisches Museum u Beču, inv. V2739.

Datacija: 4. stoljeće

Literatura: Alföldy 1965-1966: 53.-87., t. I-XVI, Selem 2008: 99, br. 30., Tomorad 2019: 79.

Kalup je služio za oblikovanje kolača koji su se pravili prilikom svetkovine Nove godine. Alföldi je smjestio ove predmete u njihov kulturalni kontekst. Od 2. stoljeća u Izidinu kultu slavila se novogodišnja svetkovina. Okolnosti nalaza upućuju na kasno razdoblje Izidinog kulta, vjerojatno na 4. stoljeće. Nađen je u Ljubljani, uz grobove iz rimskog vremena. Oštećen je. Kalup je kružnog oblika s rubnim ornamentom. Od figuralnog prikaza sačuvao je u cjelini Izidino poprsje. Božica je u desnom profilu. Lovorov vijenac opleten vrpcom ukrašava njezinu frizuru na kojoj se može primijetiti karakteristične uvojke. Na vrhu se nalazi mala sunčana ploča obrubljena kravljim rogovima. Nasuprot Izidinom poprsju nalazilo se Serapisovo poprsje koje je izgubljeno. Između njih nalazio se njihov sin Harpokrat koji je držao rog obilja, no on je sačuvan samo djelomično. Ispod božanske trijade nalazi se oltar kojemu se s obje strane primiču nositelji žrtvenih prinosa.

39.

KALUP ZA KOLAČE

Slika 13

Terakota

Mjesto nalaza: Ljubljana

Smještaj: Kunsthistorisches Museum u Beču, inv. V2738.

Datacija: 4. stoljeće

Literatura: Selem 1997: 125.-126.; 2008: 100., br. 31.; Tomorad 2019: 79.

Kalup je sivkaste boje. Kružnog je oblika s hvatištem. Odlomljen je gornji desni dio. Nađen je u Ljubljani u istim okolnostima kao i prethodni. Pročelje diska ispunjava prikaz triju osoba u stojećem položaju, nogu naslonjenih na udubljenu crtu koja označava bazu. Najveći je središnji ženski lik u kojem prepoznajemo Izidu iako je glava izgubljena. Tijelo je obavijeno dugom naboranom haljinom, u struku je stegnuta pojasom. U rukama se nalaze

tipični Izidini atributi, sistrum u desnoj i situla u lijevoj. Preko ramena je prebačen ogrtač. Na Izidinoj desnoj strani, na lijevom dijelu diska, od božice je dugom i tankom palminom granom odvojen Anubis koji je prikazan u ljudskom tijelu s glavom šakala okrenut prema božici. Odjeven je u kratku halju ogrtača prebačenog preko ramena. U desnoj ruci drži atribut *kerikeion*, u lijevoj palminu granu. Na lijevoj Izidinoj strani je lik nagog dječaka. Glava je također izgubljena, ali rog obilja u ruci upućuje na Harpokrata. Na kalupu je prikazana trijada Izida – Anubis – Harpokrat.

40. – 45.

6 MEDALJONA

Terakota

Mjesto nalaza: rimska nekropola

Smještaj: Kunsthistorisches Museum u Beču, inv. 2738.

Datacija: 2. ili 3. stoljeće

Literatura: *EPRO* 85, br. 3. p. 4., *LIMC* Harp. br. 385, Alföldy 1965-1966: p. 66. pl 7. 2, Bricault 2001: 127

Medaljon s prikazom Serapisa, Harpokrata i Izide. Harpokrat se nalazi između Serapisa i Izide. Medaljoni su pronađeni na istome mjestu kao i medaljon niže.¹⁶³

46.

MEDALJON

Terakota

Mjesto nalaza: rimska nekropola

Smještaj: Kunsthistorisches Museum u Beču, inv. 2739.

Datacija: 2. stoljeće

Literatura: *EPRO* 85, br. 4, p. 5 et pl. I, *LIMC* Anubis br. 59, Alföldy 1965-1966: p 66-67, pl. 8, 4, Bricault 2001: 127.

Medaljon prikazuje Izidu, Anubisa i Harpokrata. U središtu se nalazi Izida, s njezine desne strane Harpokrat, a s lijeve Anubis. On u desnoj ruci drži dugačku palminu granu, a u lijevoj kaducej. Ni Bricault ni LIMC ne daju Harpokratov opis.

¹⁶³ zbog nedostatka podataka o medaljonima, svi su navedeni pod istom kataloškom jedinicom

Dalmacija

Nin (Aenona)

47.

SVJETILJKA

Slika 14

Svijetlosmeđa pečena glina

12 cm

Mjesto nalaza: Nin

Smještaj: Arheološki muzej u Zadru, inv. A10178.

Datacija: 2. stoljeće

Literatura: Selem 1997: 55., 1.12; 2008: 131.-132., br.71; 2002: 92.; *ROMIC I.* 2015: 36., br. 27.

Stojeća svjetiljka je jednostavnog tipa s kružnim kljunom. Stalak je lagano konveksan. Na prednjoj strani, u visokom reljefu, prikazan je Harpokratov lik lagano okrenut na desno. Nag je i bucmast. Glava mu je nagnuta na desno. Desnu ruku prinosi ustima, a u lijevoj drži velik lotosov cvijet. Na glavi ima stiliziranu krunu pšent. Greškom je pripisivan zadarskom inventaru.

Zadar (Iader)

48.

OLTAR

Slika 15a, b, c, d

Vapnenac

85 x 50 x 38 cm

Mjesto nalaza: Zadar, San Salvatore(?)

Smještaj: Museo Maffeiano u Veroni, inv. 28377.

Datacija: 2.-3. stoljeće

Literatura: *CIL III* 2903, *ILS* 4379, *SIRIS* 676, Drexler 1890: 38s; 1900: 148., Suić 1965: 97.-100.; 1980: 308.-309., Perc 1968: 225., br. 72, Selem 1972: 8.-9.; 2002: 92.; 2008: 82.-83., *ROMIC I.* 2015: 26.-27., br. 18., Budischovsky 1977: 178.-179., Olujić 1990: 13., Bricault 2001: 129, *RICIS II*; 615/0201, *EDCS* 24400841, Karković Takalić 2019: 274.-276.

Oltar ima masivnu profiliranu bazu. Završava također masivnim oglavljem koje, koliko se može ustvrditi, unatoč velikim oštećenjima, ima dvije položene životinjske figure.

Oglavlje je odijeljeno od središnjeg dijela dvostrukom profilacijom. Na prednjoj strani oltara, također unutar dvostrukog profiliranog okvira je natpis:

ISIDI SERAPI LIBER[o]
LIBERAE VOTO
SVSCEPTO PRO SALVTE
SCAPVLAE FILII SVI
5 P(ublius) QVINCTIVS PARIS
S(olvit) L(ibens) M(erito)

Isidi Serapi Libero

Liberæ voto

suscepto pro salute

Scapulae filii sui

5 *Publius Quintius Paris*
solvit libens merito

Izidi, Serapisu, Liberu,

Liberi, položivši

zavjet za dobrobit

svoga sina Skapule,

5 Publije Kvinkcije Paris
ispunio je rado i prema zasluži.

Oltar je djelomično oštećen s donje prednje i bočne strane. Pročelje oltara sadrži dobro očuvan natpis. Bočne i stražnja strana sadržavaju figuralne prikaze koje su, posebno njihova lica, poprilično izlizane. Na desnoj strani prikazani su Serapis i Izida u stojećem položaju. Serapis ima poludugu kosu i bradu. Oboje su obučeni u dugu tuniku preko koje je prebačen plašt. Serapis u desnoj spuštenoj ruci najvjerojatnije drži pateru dok se lijevom podignutom rukom naslanja na skeptar. Izida ima visoko začešljanu frizuru čiji pramenovi padaju na desno rame. U desnoj podignutoj ruci drži sistrum, a u lijevoj koja je uz tijelo pridržava skeptar. Figure Serapisa i Izide zauzimaju čitavu visinu polja, a glave su im neproporcionalno velike u odnosu na tijela. Na lijevoj strani nalaze se figure Libera i Libere koji izgledaju kao da sjede na stijeni. Na stražnjoj strani, u dvjema pravokutnim nišama nalaze se likovi u kojima se mogu prepoznati Anubis (ili Hermanubis) i Harpokrat. Harpokrat je nag te se naslanja na

nisku kolonu. Lijevom rukom obgrlio je neki atribut, najvjerojatnije rog obilja. Desna ruka savijena je u laktu i najvjerojatnije se približavala ustima figure.

49.

SVJETILJKA

Terakota

12 cm

Mjesto nalaza: u blizini monumentalnih rimskih vrata, Zadar

Smještaj: Arheološki muzej u Zadru (?)

Datacija: 2. stoljeće

Literatura: Budischovsky 1977: 181., br. IV, 7., Bricault 2001: 128.

Svjetiljka s okruglim kljunom u cilindričnoj formi s izbočinom na sredini. Na vanjskoj strani nosača prikazan je nagi Harpokrat u stajaćem položaju. Desnu ruku prinosi ustima, a u lijevoj drži rog obilja. Na glavi ima lotosov cvijet.

Ivoševci (*Burnum*)

50.

GEMA

Slika 16

Crveni jaspis

0, 69 x 0, 41 cm

Mjesto nalaza: Ivoševci kod Kistanja

Vrijeme nalaza: 2000. godine

Datacija: 2. ili 3. stoljeće

Literatura: Selem 2002: 91.; 2008: 129., br. 69.

Prikazan je nagi dječak čije se tijelo oslanja na lijevu nogu dok je desna u laganom iskoraku vršcima prstiju dodiruje tlo. Glava je okrenuta u lijevo, lijevu ruku prinosi ustima dok je u desnoj veliki rog obilja. Na glavi je kruna pšent. Gema je postavljena na željezni prsten. Površina je korodirana. Pronađen je prilikom obrade terena na mjestu Ivoševci kod Kistanja, na području gdje se nalazilo civilno naselje, udaljeno oko dva kilometra od rimskog vojnog logora koji je konstituiran sredinom 1. stoljeća (Zaninović 1996., 272-279).

Solin (Salona)

51.

SVJETILJKA

Slika 17

Ružičasta zemlja

6 x 10 cm

Mjesto nalaza: Solin

Smještaj: Arheološki muzej u Splitu (?)

Datacija: 2. stoljeće

Literatura: Selem 1972: 16.; 1997: 77., br.2.20, t. XIXa; 2008: 132., br. 72; 2002: 93.; *ROMIS* 2012: 38., br. 29, Budischovsky 1977: 211., br. 44.

Dvostruka svjetiljka kružnog oblika. Na kvadratično postolje, ukrašeno s prednje strane vegetalnim motivom, oslanjaju se dva stalka u obliku dva istovjetna lika Harpokrata. Prinose prst desne ruke ustima, a u lijevoj drže rog obilja. Na glavi imaju ili stiliziranu krunu pšent, ili lotosov cvijet. Lucerna je restauracijom vraćena u prvotni oblik.

52.

SVJETILJKA

Terakota

4 x 10 cm

Mjesto nalaza: Solin

Literatura: Selem 2008: 129., br. 68.

Prikaz Harpokrata s lotosovim cvijetom i rogom obilja.

53.

GEMA

Crvenkasti jaspis

1,3 x 0,9 cm

Mjesto nalaza: Solin

Smještaj: Arheološki muzej u Splitu (?)

Literatura: Drexler 1890: 49., Perc 1968: 244., br. 87f, Selem 1972: 16.; 1997: 79., br. 2.26; 2008: 129., br. 66; 2002, 93.; *ROMIS* 2012: 42, br. 36., Budischovsky 1977: 212., br. 48

Na gemi je prikazan lik nagog Harpokrata koji u desnoj ruci drži rog obilja, dok lijevu prinosi ustima. Na glavi ima lotosov cvijet ili pak stiliziranu krunu pšent. Selem gemu nije uspio pronaći u Arheološkom muzeju u Splitu, pa opis donosi prema Bulićevom izvješću.

54.

GEMA

Slika 18

Bijeli jaspis

0,9 x 0,6 cm

Mjesto nalaza: Solin

Smještaj: Arheološki muzej u Splitu (?)

Datacija: 2. ili 3. stoljeće

Literatura: Bulić 1879: 147, br. 15, Drexler 1890: 49, Perc 1968: 244, br. 87g, Selem 1972: 16.; 1997: 79., br. 2.27, t. XX d; 2008: 129., br. 67; 2002, 93.; *ROMIS* 2012: 42., br. 37, Budischovsky 1977: 212., br. 48

Na gemi je prikazan lik nagog dječaka okrenutog udesno. U liku se prepoznaje Harpokrat koji u desnoj ruci drži rog obilja, a lijevu prinosi ustima. Glava je u desnom profilu, težište tijela je na lijevoj nozi, dok je desna lagano svinuta u koljenima. Na glavi ima krunu od lotosovog cvijeća ili stiliziranu krunu pšent. Ispod roga obilja visi duguljasti cilindrični predmet.

55.

GEMA

Ahat

0,8 x 0,5 cm

Mjesto nalaza: Solin

Smještaj: Arheološki muzej u Splitu (?)

Datacija: 2. ili 3. stoljeće

Literatura: Drexler 1890: 49., Perc 1968: 244., br. 87h, Selem 1972: 16.; 1997: 79., br. 2.28; 2008: 129., br. 68, 2002, 94.; *ROMIS* 2012: 42.-43., br. 38, Budischovsky 1977: 212., br. 48

Na gemi je prikazan bog Harpokrat koji lijevu ruku podiže prema čelu, dok u desnoj drži predmet kojeg je teško raspoznati, možda *flagellum*. Izbočina iznad čela je ili kruna pšent ili cvijet lotosa.

Panonija

Spital am Semmering

56.

KIP

Bronca

Literatura: Bricault 2001: 128

Nema podataka o kipu, jedini spomen je kod Bricaulta koji se poziva na Fleischer, „Die römischen Bronzen aus Österreich“ što meni nije dostupno.

Sisak (Siscia)

57.

AMULET

Bronca

2 cm

Mjesto nalaza: rijeka Kupa, blizu Siska

Smještaj: Arheološki muzej u Zagrebu (?)

Datacija: 2. ili 3. stoljeće

Literatura: Brunšmid 1913-1914: 237., br. 73, Selem 1972: 36.; 1980: 8., br. 9; 1997: 139.-140., br. 8. 29; 2002: 94.; 2008: 127., br. 63; *ROMIC II* 2018: 41., br. 29, Tadin 1979: 30., br. 60

Bog dječak kažiprst desne ruke prinosi ustima. S obzirom na veličinu kipa teško je odrediti ima li na glavi krunu pšent ili lotosov cvijet. Na leđima figurica ima kariku. Amulet je vjerojatno nastao u pučkoj lokalnoj radionici tijekom rimskoga carskog razdoblja.

Szombathely (Savarija)

58.

NATPIS NA BAZI KIPA UZVIŠENE IZIDE

Slika 19

Vapnenac

55 x 23 x 22 cm

Mjesto nalaza: Ulica Imre Thökolyja 18

Smještaj: Gradski muzej Szombathely (?)

Datacija: 131-230. godine

Literatura: CIL III 10908, SIRIS 662, RICIS 613/0502, EDH 71811, Takács 1995: 174.-175., Bricault 2001: 127.; 2005: 715, br. 613/0502.; Bricault - R. Veymiers 2014: 172, br. 613/0502.

S desne strane baze kipa prikazana je jedva prepoznatljiva figura djeteta s prstom na ustima. Može se zaključiti da se radi o Harpokratu. Ispod njega se nalazi prikaz svećenika s maskom šakala koji predstavlja Anubisa. Na oštećenoj lijevoj strani baze kipa, prikazana je kruna s vrpcom.

Natpis glasi:

[-]SID[-]
AVG SA
Q IVLIV[-]
[-]ODERAT
5 [-]VLIVS
[-]ELLIC
[-]RD[-]
[-]

[I]SID[i]
AVG(ustae) SA[c(rum)]
Q(uintus) IVLIV[s]
[M]ODERAT(us)
5 *[Quintus I]VLIVS*
[B]ELLIC(us)
[sace]RD[o]
[tes]
[—]

Izidi

Uzvišenoj posvećeno,

Kvint Julije

Moderat i

5 Kvint Julije
Belik,
svećenici
[—]

Bad Deutsch Altenburg (Karnunt)

59.

KIP

Bronca

Mjesto nalaza: Karnunt

Literatura: Bricault 2001: 127.

Harpokrat je prikazan u sjedećem položaju.

60. – 69.

AMULETI

Slika 20

Srebro

Mjesto nalaza: Karnunt

Datacija: 2. ili 3. stoljeće

Literatura: Veymiers i Bricault 2004: 309.-315.

Na svih deset figurica prikazani su Izida i Harpokrat u stojećem položaju, jedan pored drugoga u istoj veličini. Amuleti su izrađeni od srebra, a jedan je pozlaćen. Na glavama, božanstva imaju specifične, ali stilizirane krune. Okružuju ih brojne životinje (pas, kornjača, sokol). Zbog stilizacije i slabije kvalitete izrade, pretpostavlja se da su svi napravljeni u lokalnoj radionici, a neki čak i u istom kalupu.¹⁶⁴

Slavonski Brod (Marsonija)

70.

KIP

Slika 21

Bronca

23 cm

¹⁶⁴ u korištenoj literaturi amuleti su proučavani kao cjelina, stoga su i u katalogu navedeni pod jednom kataloškom jedinicom

Mjesto nalaza: obala Save u blizini Slavenskog Broda

Vrijeme nalaza: kraj 19. stoljeća

Smještaj: Arheološki muzej u Zagrebu (?)

Datacija: 1. ili 2. stoljeće

Literatura: Selem 1972: 37., br. 20; 1980: 19.-20., br. 3, t. VII; 1997: 141., br. 9. 1; 2008: 127.-128., br. 64; *ROMIC II* 2018: 44., br. 34., A. Rendić-Miočević 1998: str. 105., br. 199.

Harpokrat je u uobičajenoj ikonografskoj shemi: nag je, tijelo mu je zaobljeno, a kažiprst desne ruke usmjeren prema ustima. Lijeva ruka je pružena prema naprijed, odlomljena u zapešću (u ruci je vjerojatno držao rog obilja). Uvojci bujne kose padaju preko ramena. Kosa je iznad čela spletena u čvor nad kojim se nalazi pojednostavljena kruna pšent. Dječakova spolna obilježja su točno naznačena no čitav lik ostavlja dojam androgynosti. Izvedba je dobra, detalji su fino izrađeni, tako da se kip može svrstati među vrijednije radove rimskog carskog razdoblja. Figura je prekrivena tamnom patinom.

Osijek (*Mursa*)

71.

GEMA

Slika 22

Tamnozeleni jaspis

1,6 x 1,1 cm

Mjesto nalaza: Osijek

Smještaj: Muzej Slavonije, inv. 1406.

Datacija: helenističko razdoblje

Literatura: Pinterović 1965: 36.-37., t. I, 6, Perc 1968: 198.-199., br. 47, Selem 1972: 38.-39.; 1980: 22.-23. br. 37; 1997: 144. br. 9. 5; 2002: 95.; 2008: 130.-131., br. 70; *ROMIC II* 2018: 49., br. 38.

Gema je ovalnog oblika. U blagom reljefu prikazan je dječak koji skvrčen sjedi na lotosovom cvijetu. Kažiprst desne ruke prinosi ustima. Na glavi ima sunčevu krunu s pet zraka i stiliziranu krunu pšent. U desnoj ruci ima *flagellum*, ozirički bič. Sa strane središnjeg lika su dva manja cvijeta. Na reversu game je grčki zapis.

KPA

TOY ATH[-]

KPA

TOY ATH[ENAIOV]

Kra

ta (?) Atenjanina

Mladi bog je prikazan prema egipatskom kanonu – glava i donji dio tijela su u profilu, a ramena *en face* – izvedba je tipična za helenističko razdoblje što je posebice izraženo u zaobljenim obrisima tijela.

Budimpešta (Akvink)

72.

AMULET

Fajansa

1.9 cm

Mjesto nalaza: Akvink

Datacija: 2. ili 3. stoljeće

Literatura: Wessetzky 1961, 16.

Oko Harpokratove glave mogu se vidjeti tri stilizirana lotosova pupoljka. Na desnom ramenu razabire se pojednostavljena, stilizirana karakteristična pletenica mladenaštva. Zanimljivo je da na ovome prikazu Harpokrat ne drži samo prst na ustima, već cijeli dlan.

Srijemska Mitrovica (Sirmij)

73.

ULOMAK FRESKE

Slika 23

14, 5 x 8 cm

Mjesto nalaza: Srijemska Mitrovica

Smještaj: Muzej Srijema u Srijemskoj Mitrovici, A 1240.

Datacija: 2. stoljeće

Literatura: P. Milošević – R. Prica 1979: 60., Selem 1980: 275., add. br. 1, t. XLIII.; 1997: 146., br.9.8, t. LXXb; br. 62.; 2002: 95.; 2008: 126.

Ulomak freske s mitološkim prikazima. Sačuvani dio sadrži glavu dječaka koja je nagnuta lagano ulijevo. U bujnoj kosi ima neku vrstu krune. Kažiprst desne ruke prinosi ustima.

Novi Banovci (Burgene)

74.

KIP

Bronca

2, 4 cm

Mjesto nalaza: Novi Banovci

Vrijeme nalaza: 1902. g.

Smještaj: Arheološki muzej u Zagrebu (?)

Datacija: 2. stoljeće

Literatura: Brunšmid 1913-1914: 238., br. 74; Tadin 1979: 31., br. 61, Selem 1980: 31., br. 50.; 1997: 152., br. 9.19.; 2002: 95.; 2008: 128., br. 65.

Prst desne ruke prinosi ustima, a na glavi ima krunu pšent. Odljev je loš. Zelena patina prekriva broncu. Brunšmid je objelodanio nedovršen kip Silvana iz Novih Banovaca, također priproste izvedbe, što ga je navelo na pomisao o postojanju lokalne radionice za izradu malih brončanih predmeta (1913-1914: 231.).

Kipovi Harpokrata egipatskog podrijetla (Arheološki muzej u Zagrebu)

75.

KIP

Slika 24

Bronca

12,8 cm

Datacija: ptolemejsko razdoblje (332-30. g. pr. Kr.)

Smještaj: Arheološki muzej u Zagrebu, inv. 693.

Literatura: Saleh 1970: 61., 55, Uranić 2003: 196.

Harpokrat je prikazan nag, u iskoraku. Postavljen je na kvadratni postament. Prikazan je u klasičnoj pozi s prstom desne ruke na ustima. Prikazan je bez ikakvog naglavka, s pletenicom mladenaštva. Oči su izrađene inkrustracijama od zlata. Pri analizi bronce otkriven je postotak zlata.

76.

KIP

Slika 25

Bronca

16,8 cm

Datacija: ptolemejsko razdoblje (332-30. g. pr. Kr.)

Smještaj: Arheološki muzej u Zagrebu, inv. 694.

Literatura: Saleh 1970: 61., 56, Uranić 2003: 196.

Kip je izgleda produkt neuspjelog lijevanja. Obrisi su nejasni, s pukotinama duž ruku i nogu i s amorfnim licem. Na stopalima ima klinove kojima je bio pričvršćen na postolje. Sa stražnje strane glave nalazi se rupica u kojoj se vidi klin kojim je pričvršćena pletenica. S prednje strane krune je rupa u koju je trebao biti utaknut *ureus*.

77.

KIP

Slika 26

Bronca

15,3 cm

Datacija: ptolemejsko razdoblje (332-30. g. pr. Kr.)

Smještaj: Arheološki muzej u Zagrebu, inv. 695.

Literatura: Saleh 1970: 61., 57, Uranić 2003: 196.

Harpokrat sjedi, a na ustima drži prst desne ruke. Na glavi ima trostruku krunu atef. Osim krune, vidljiv je i vrlo detaljno prikazan klaft.

78.

KIP

Slika 27

Bronca

9,5 cm

Datacija: ptolemejsko razdoblje (332-30. g. pr. Kr.)

Smještaj: Arheološki muzej u Zagrebu, inv. 696.

Literatura: Saleh 1970: 61., 58, Uranić 2003: 196.

Nedostaje desna ruka. Noge se oslanjaju na malu ploču koja je djelomice oštećena.

79.

KIP

Slika 28

Bronca

8,9 cm

Datacija: ptolemejsko razdoblje (332-30. g. pr. Kr.)

Smještaj: Arheološki muzej u Zagrebu, inv. 697.

Literatura: Saleh 1970: 61., 59, Uranić 2003: 196-197.

Harpokrat je prikazan u sjedećem položaju. Kip je dosta oštećen, nedostaju ruke. Na glavi se nalazi pletenica mladenaštva.

80.

KIP

Slika 29

Bronca

7,8 cm

Datacija: ptolemejsko razdoblje (332-30. g. pr. Kr.)

Smještaj: Arheološki muzej u Zagrebu, inv. 698.

Literatura: Saleh 1970: 61., 59, Uranić 2003: 197.

Mali kip duguljastih udova. Na leđima ima ušicu, te je očito trebala služiti kao privjesak.

81.

KIP

Slika 30

Bronca

12,8 cm

Datacija: ptolemejsko razdoblje (332-30. g. pr. Kr.)

Smještaj: Arheološki muzej u Zagrebu, inv. 700.

Literatura: Saleh 1970: 61., 63, Uranić 2003: 197.

Harpokrat je prikazan s neuobičajeno snažnim mišićavim udovima. Obje ruke su bez većeg dijela podlaktice. Vjerojatno je naknadno bio zahvaćen jakom korozijom što ga je teško oštetilo.

Potencijalni spomenik Harpokratova kulta

82.

KIP

Slika 31

Bijeli mramor

15 cm

Mjesto nalaza: amfiteatar, Verona

Smještaj: Lapidarij Muzeja Maffeiano, inv. 617.

Literatura: Modonesi 1995: 18.-19., n. 10. Bolla 1997: 360, Fontana 2010: 162. br. St.A.01

Kipu je odlomljen nos. Predmet je pripadao privatnoj kolekciji markiza Maffeija, izrađen je od materijala iz Verone. Pretpostavlja se da kip potječe iz rimskog kazališta. Glava predstavlja mladića. Nos je ravan, iako je okrhnut. Blago izdužene oči imaju vidljive kapke. Usta su mala i dobro oblikovana, male uši su pripojene uz lubanju. Vrlo detaljni i razrađeni stil ukrasa na glavi: kovrčava kosa mu pada na čelo, a vidljiva je i pletenica mladenaštva. Neki uvojci bježe iz trake koja okružuje glavu, naročito oni oko ušiju. Na lijevoj sljepoočnici i iznad uha vidljiva su dva mala lista u srcolikoj formi. Denise Modonesi je u liku prepoznala Harpokrata, iako nije dala valjane argumente. Kip nema prst na ustima, krunu pšent ili lotosov cvijet na glavi. Jedini element koji se veže uz Harpokrata je pletenica. Takva je frizura krasila brojne helenističke prikaze dječaka i djevojčica i nije dovoljan argument za pripisivanje veronskoga kipa Harpokratu. Pretpostavlja se da je kip dopremljen iz Aleksandrije, što potvrđuju pojedini stilski detalji, oblik lica i izdužene bademaste oči, a aleksandrijsko podrijetlo može se potkrijepiti i činjenicom da je u rimskom kazalištu u Veroni, pronađeno nekoliko predmeta proizvedenih u Aleksandriji.

Prilog 2: Fotografije spomenika

1. Oltar posvećen Izidi i Harpokratu (Verona, zahvaljujem kustosici Arheološkog muzeja u Veroni Margheriti Bolli na ustupljenoj fotografiji)
2. Kip (Verona, zahvaljujem kustosici Arheološkog muzeja u Veroni Margheriti Bolli na ustupljenoj fotografiji)
3. Privjesak ogrlice (Verona, Fontana 2010., 280, sl. Og.A.02.)
4. Oltar s posvetom Harpokratovog kipa Izidi (Beč, zahvaljujem kustosu Kunsthistorisches Museum u Beču Georgu Plattneru na ustupljenoj fotografiji)
5. Gema s prikazom Harpokrata s lotosovim cvijetom na glavi (Venecija, Mastrocinque 2007: 163, br. Vec 2.)
6. Glava (Altino, Budischovsky 1977., sl. LXa i LXb)
7. Naušnica (Akvileja, zahvaljujem kustosici Arheološkog muzeja u Akvileji Adriani Comar na ustupljenoj fotografiji)
8. Prsten s prikazom krilatog Harpokrata (Akvileja, zahvaljujem kustosici Arheološkog muzeja u Akvileji Adriani Comar na ustupljenoj fotografiji)
9. Prsten (Akvileja, zahvaljujem kustosici Arheološkog muzeja u Akvileji Adriani Comar na ustupljenoj fotografiji)
10. Kip (Trst, Fontana 2010., 276, St.A.02.)
11. Gema s prikazom Harpokrata (Trst, Fontana 2010., Gl.A.10.)
12. Oltar posvećen Izidi s prikazom krilatog Harpokrata sa psom (Galižana, Selem, Vilogorac Brčić 2015., 53, 8)
13. Kalup za kolače s prikazom Izide, Harpokrata i Anubisa (Ljubljana, Selem 2008., 100, sl. 31.)
14. Svjetiljka (Nin, Selem, Vilogorac Brčić, 2015., 60, 27.)
15. Oltar s posvetom Izidi, Serapisu, Liberu i Liberi iz Jadera (Verona, Karković Takalić, 2019., 663, sl. 1a, 1b i 1c i Selem, Vilogorac Brčić 2015., 57, 18d)

16. Gema s prikazom Harpokrata s krunom pšent (Selem 2002., 92, sl. 5.)
17. Dvostruka svjetiljka (Solin, Selem, Vilogorac Brčić, 2012., 72, sl. 29.)
18. Gema od bijelog jaspisa s prikazom Harpokrata (Solin, Selem 1997., Tabla XX 2.27.)
19. Natpis na bazi kipa (Szombathely, EDCS 29000427)
20. Amulet s prikazom Izide i Harpokrata (Bad Deutsch Altenburg, Győry 2006., 90, sl. 4.)
21. Kip (Slavonski Brod, Tomorad, Kovać, 2019., 70, sl. 15.)
22. Gema s natpisom i prikazom Harpokrata koji sjedi u lotosovom cvijetu (Osijek, Selem, Vilogorac Brčić 2018., 71, sl. 38a i 38b)
23. Ulomak freske (Srijemska Mitrovica, Selem 2008., 126.)
24. Kip Harpokrata (Arheološki muzej u Zagrebu, Uranić 2003., 200., sl. 1.)
25. Kip Harpokrata (Arheološki muzej u Zagrebu, Uranić 2003., 200., sl. 2.)
26. Kip Harpokrata (Arheološki muzej u Zagrebu, Uranić 2003., 200., sl. 3.)
27. Kip Harpokrata (Arheološki muzej u Zagrebu, Uranić 2003., 201., sl. 4.)
28. Kip Harpokrata (Arheološki muzej u Zagrebu, Uranić 2003., 201., sl. 5.)
29. Kip Harpokrata (Arheološki muzej u Zagrebu, Uranić 2003., 201., sl. 6.)
30. Kip Harpokrata (Arheološki muzej u Zagrebu, Uranić 2003., 201., sl. 7.)
31. Kip Harpokrata (Verona, Fontana 2010., 276, St.A.01.)

Slika 1.

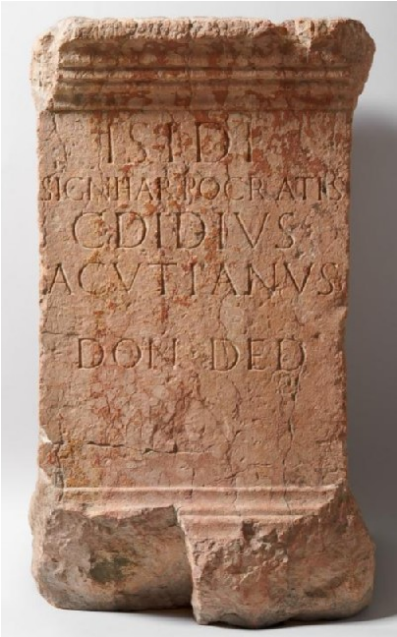
Slika 2.

Slika 3.

Slika 4.

Slika 5.

Slika 6.

Slika 7.

Slika 8.

Slika 9.

Slika 10.

Slika 11.

Slika 12.

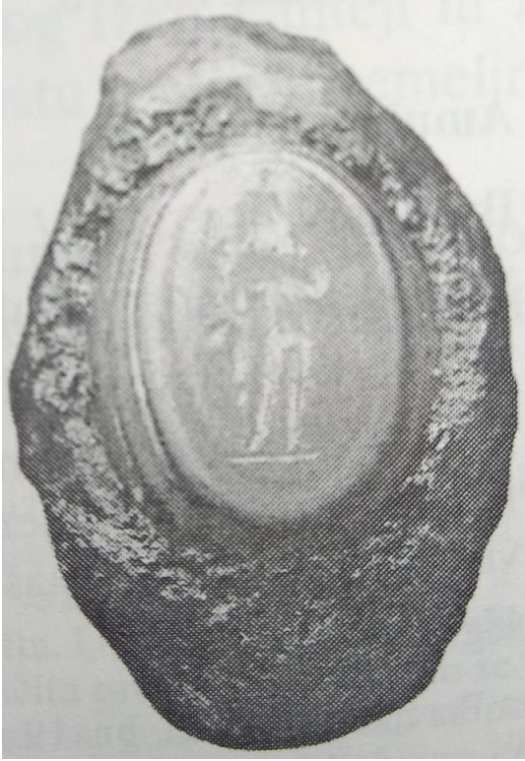
Slika 13.

Slika 14.

Slika 16.

Slika 17.

Slika 15a, b, c, d

Slika 18.

Slika 19.

Slika 20.

Slika 21.

Slika 22a, b

Slika 23.

Slika 24.

Slika 25.

Slika 26.

Slika 27.

Slika 28.

Slika 29.

Slika 30.

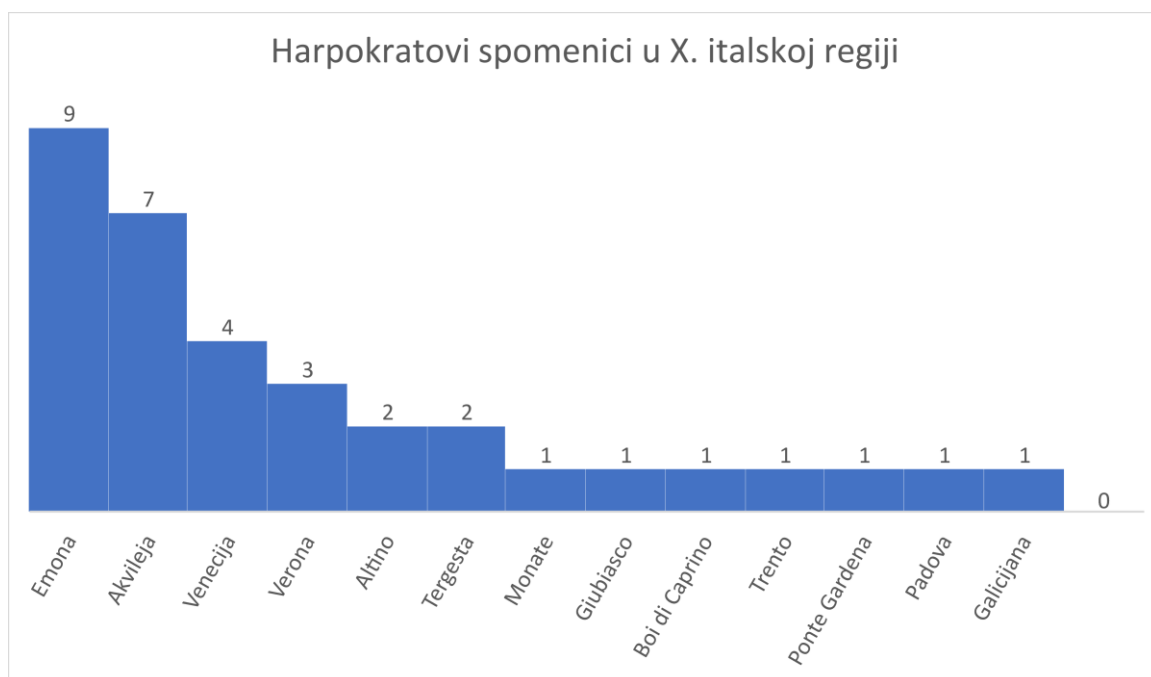

Slika 31.

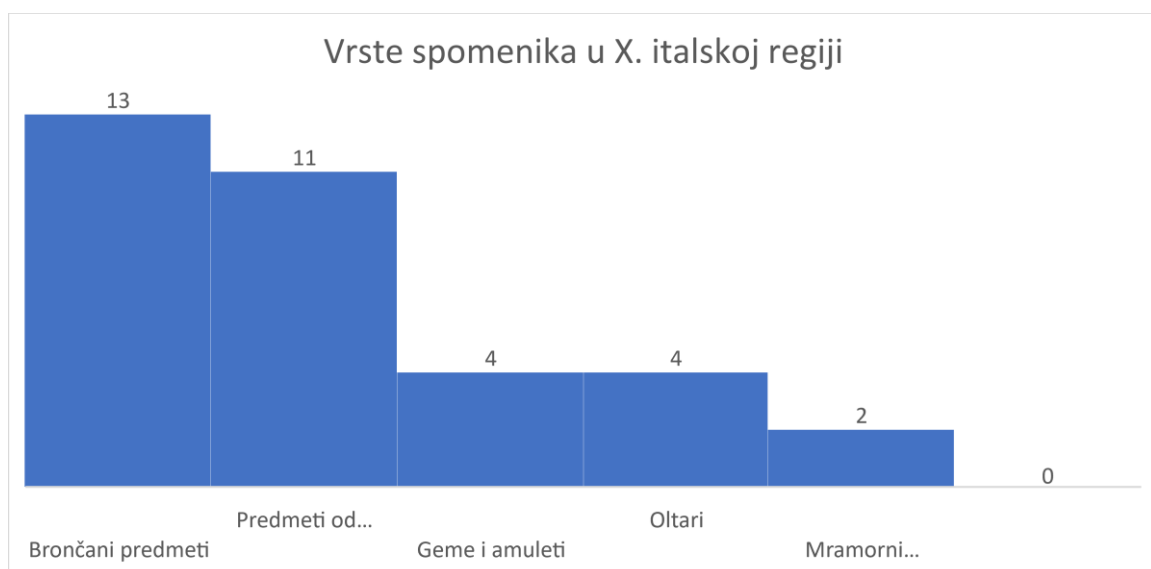

Prilog 3: Tablice

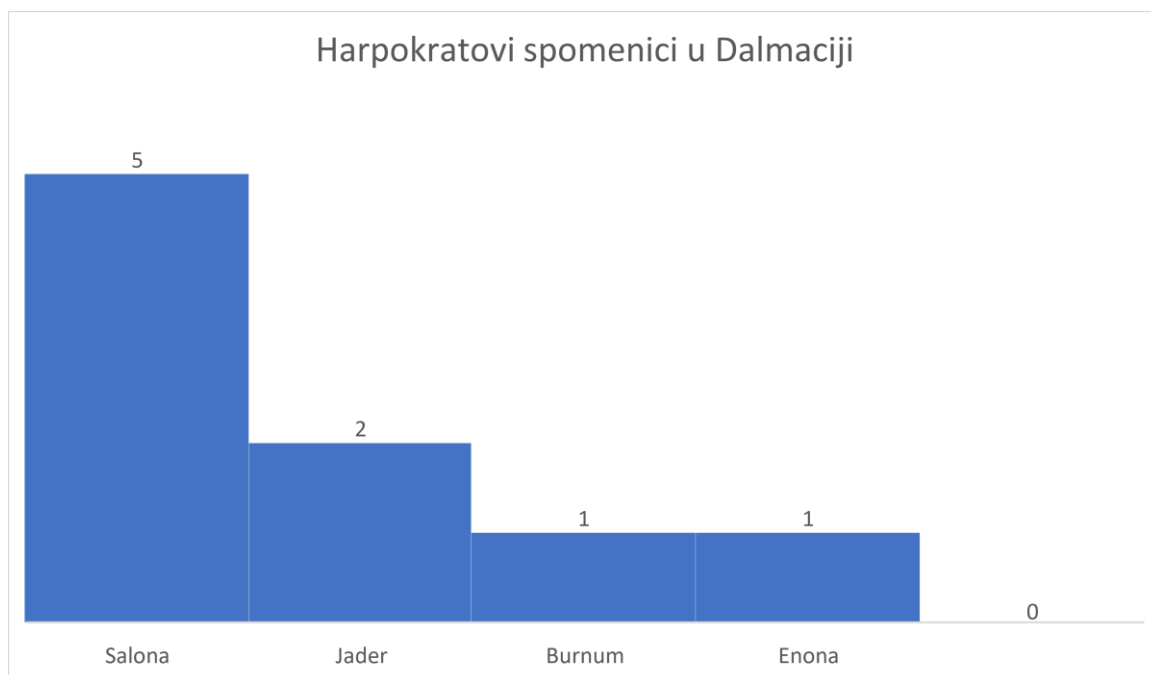
Tablica 1. Harpokratovi spomenici u X. italskoj regiji

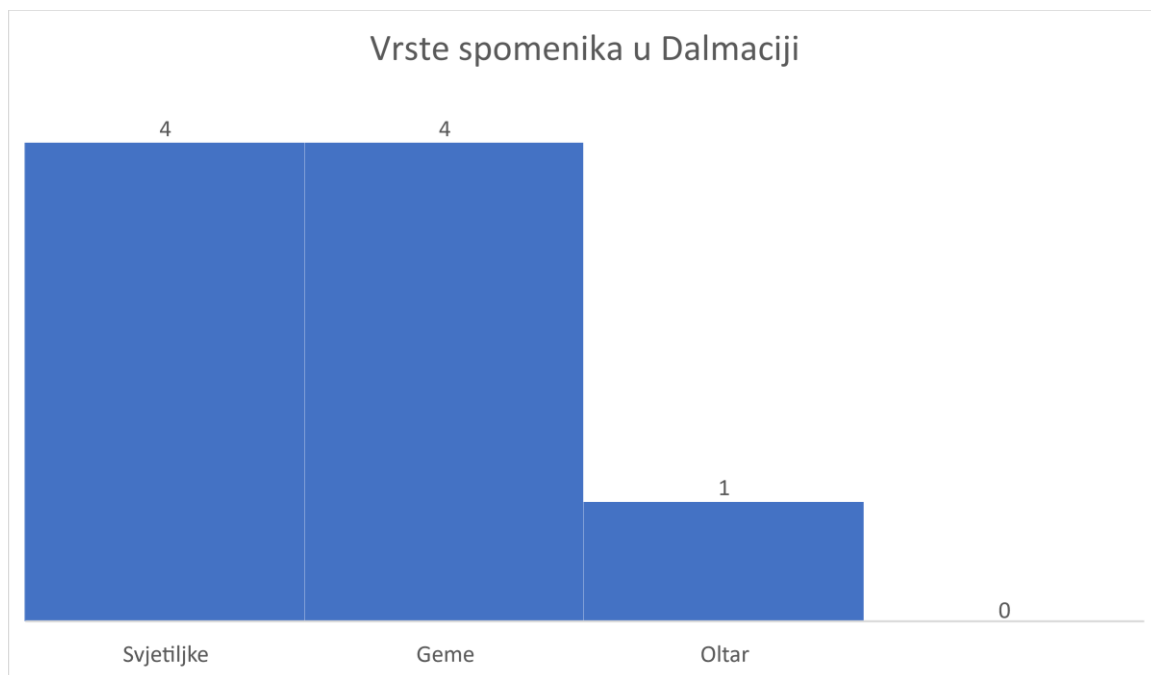
Tablica 2. Vrste spomenika u X. italskoj regiji

Tablica 3. Harpokratovi spomenici u Dalmaciji

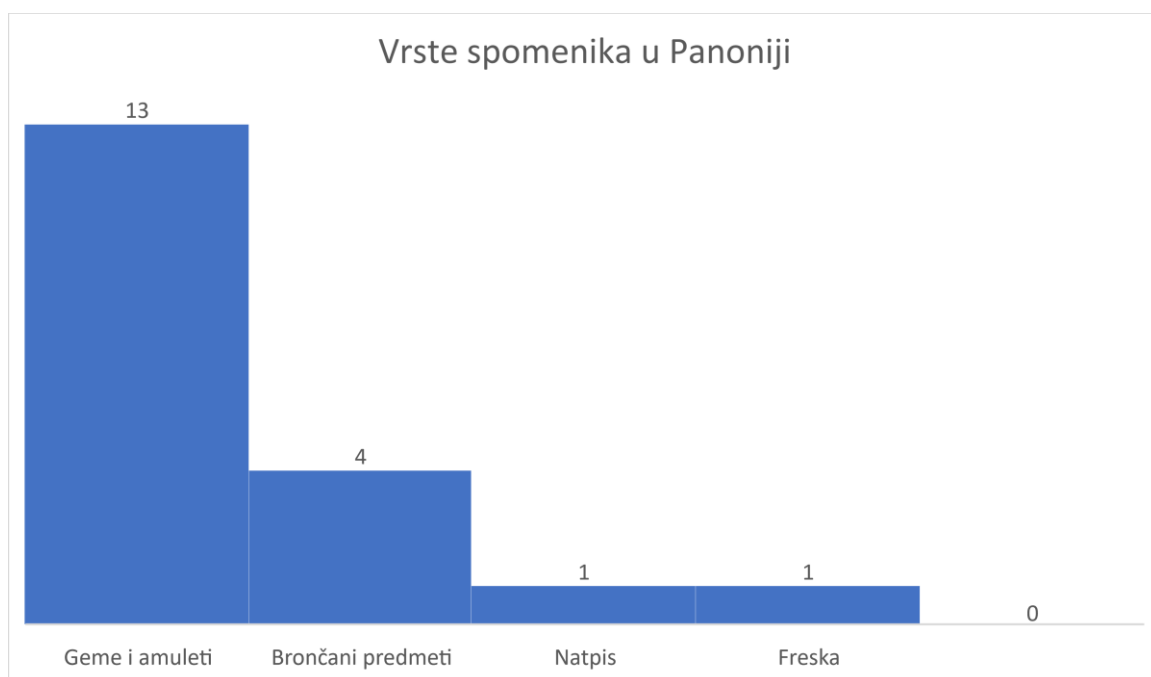
Tablica 4. Vrste spomenika u Dalmaciji

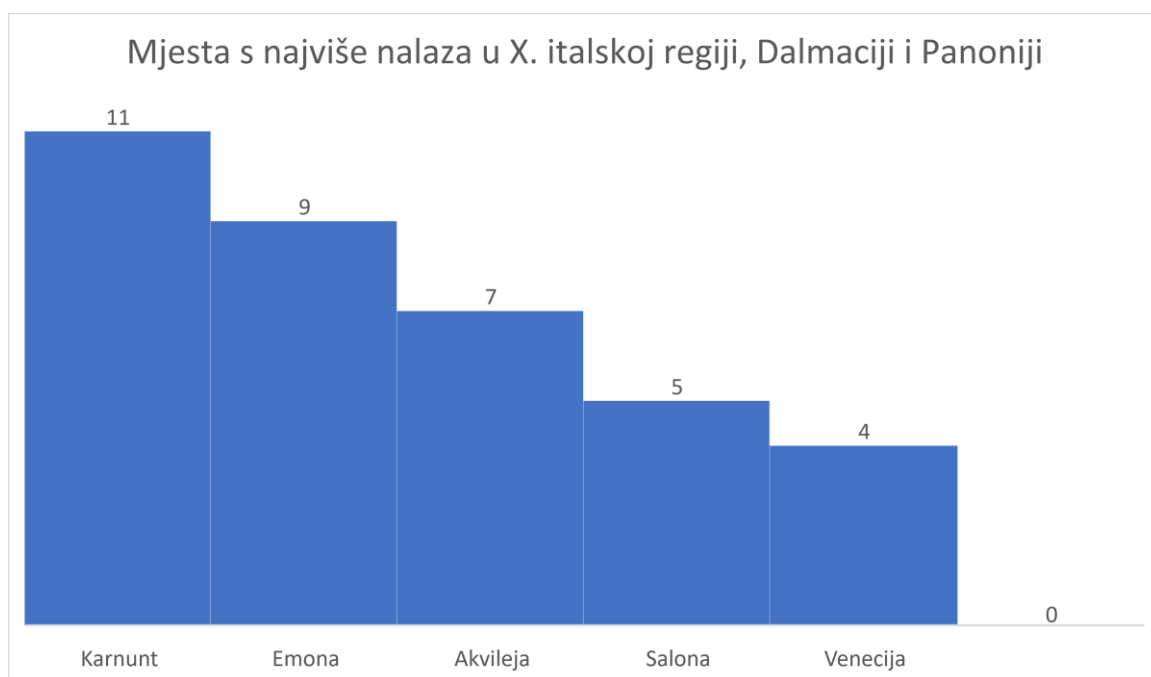
Tablica 5. Harpokratovi spomenici u Panoniji

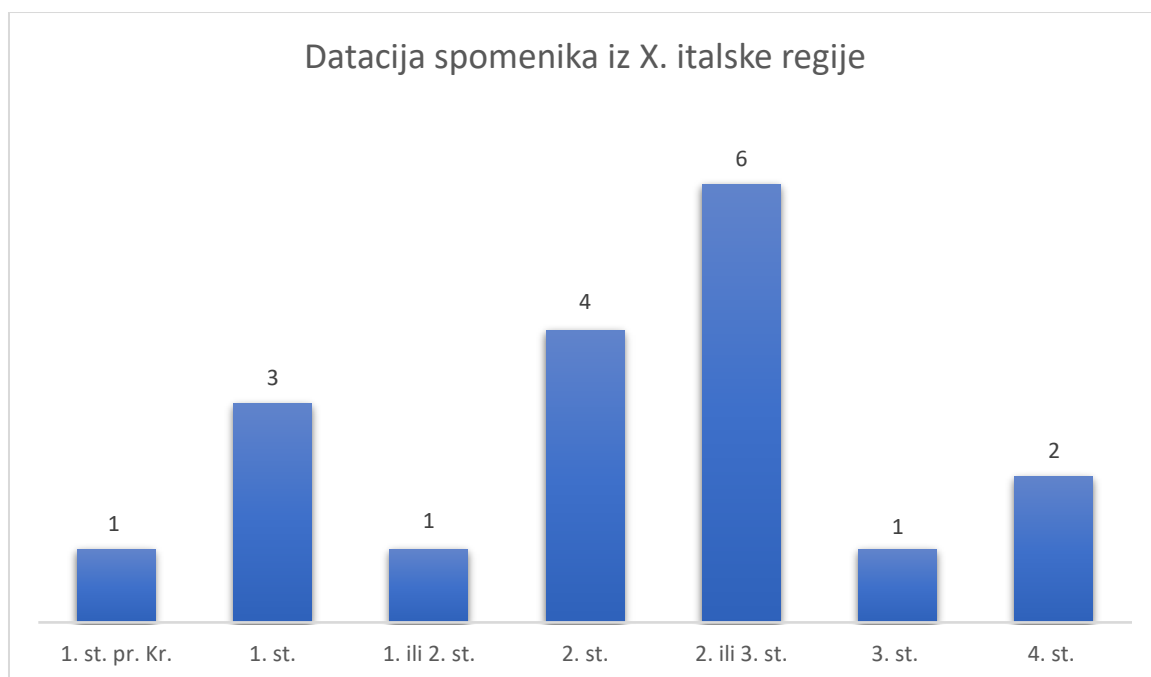
Tablica 6. Vrste spomenika u Panoniji

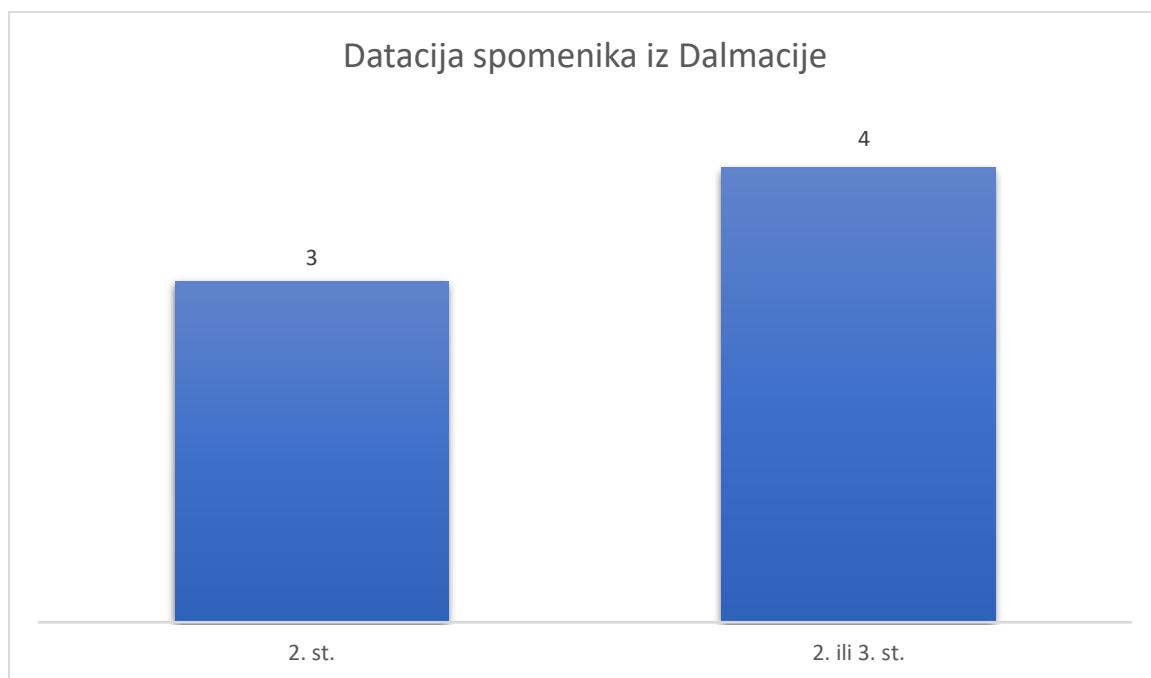
Tablica 7. Mjesta s najviše nalaza u X. italskoj regiji, Dalmaciji i Panoniji

Tablica 8. Datacija spomenika iz X. italske regije

Tablica 9. Datacija spomenika iz Dalmacije

Tablica 10. Datacija spomenika iz Panonije

